T.C.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

EKONOMİK KRİZ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI: 2001 TÜRKİYE ESNAF EYLEMLERİ ÖRNEĞİ

Metehan ÖZBİLTEKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Eylem Akdeniz GÖKER

İstanbul, 2021

EKONOMİK KRİZ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI: 2001 TÜRKİYE ESNAF EYLEMLERİ ÖRNEĞİ

Metehan ÖZBİLTEKİN

Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İSTANBUL ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2021

ÖZET

EKONOMİK KRİZ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI: 2001 TÜRKİYE ESNAF EYLEMLERİ ÖRNEĞİ

METEHAN ÖZBİLTEKİN

Yüksek Lisans Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Altınbaş Üniversitesi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER

Tarih: Haziran / 2021

Sayfa: (ÖZET'ten itibaren sayılacak)

Türkiye ekonomisinde sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile birlikte çeşitli krizler yaşanmıştır. Ekonomik sorunların ortaya çıkarmış olduğu gelir dağılımındaki çarpıklık, toplumsal eşitsizlikler, işsizlik, enflasyon, sosyal güvenlik gibi birçok sorundan olumsuz etkilenen bireylerin tepkilerini, itirazlarını, fikirlerini dile getirmeye çalıştığı protesto hareketleri görülmüştür. Bu çalışmada ekonomik krizler ya da ekonomide meydana gelen daralmaların esnaf ve zanaatkârlar üzerindeki etkisi ele alınmıştır ve 2001 yılında Türkiye'de gerçekleşen ekonomik krizin yol açtığı esnaf eylemleri incelenmiştir. Çalışmada "göreli yoksunluk" ve "kaynakların mobilizasyonu" isimli perspektifleri esas alınmıştır. Bu iki perspektif bireylerin protesto gösterileri düzenlemeleri ya da protestolara katılım sağlamalarında ekonomik sorunların birincil derecede etkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu çalışmada, ilgili varsayımdan yola çıkılarak ekonomik krizlerin neden olduğu sorunların esnaf ve zanaatkâr üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları esnaf eylemleri analiz edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareketler, Esnaf, Zanaatkâr, Ekonomik Kriz

ABSTRACT

THE ECONOMIC CRISIS AND ITS SOCIAL REFLECTIONS: 2001 TRADESMEN RALLIES IN TURKEY

METEHAN ÖZBİLTEKİN

M.Sc. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Altınbaş University,

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER

Date: June/2021

Pages: (Total page number, starting from ABSTRACT page)

Various crises have been experienced in the Turkish economy with the liberalization of capital movements. There have been protest movements where individuals who are adversely affected by many problems such as distortion in income distribution, social inequalities, unemployment, inflation, and social security caused by economic problems, try to express their reactions, objections and opinions. In this study, the effects of economic crises or recessions in the economy on tradesmen and artisans are discussed and the actions of tradesmen caused by the economic crisis that took place in Turkey in 2001 are examined. The perspectives of "relative deprivation" and "resource mobilization" are based on in the study. These two perspectives are based on the assumption that economic problems are primarily effective in organizing or participating in protests. In this study, based on the related assumption, the economic and social reflections of the problems caused by the economic crises on the tradesmen and craftsmen have been analyzed by analyzing the actions of the tradesmen.

Keywords: Social Movements, Tradesmen, Artisans, Economic Crisis

ÖNSÖZ

Tez çalışmalarım esnasında yer ve zaman mefhumu olmaksızın anlayışını, sabrını, değerli destek, bilgi ve emeğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Eylem Akdeniz GÖKER'e

Sonsuz Teşekkür ve Saygılarımla,

Bu tezi, hayatımın her anında yanımda olan, destekleriyle bana her zaman güç veren, bugünlere gelmemi sağlayan anneme ve babama ithaf ediyorum.

İstanbul, Haziran

Metehan ÖZBİLTEKİN

ONAY SAYFASI

Metehan ÖZBİLTEKİN tarafından hazırlanmış ve 08.06.2021 tarihinde sunulmuş "EKONOMİK KRİZ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI: 2001 TÜRKİYE ESNAF EYLEMLERİ ÖRNEĞİ" başlıklı tez Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği/oy çokluğu** ile kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER
Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Özgün ERLER BAYIR	Siyasal Bilgiler Fakültesi, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	_____
Dr. Öğr. Üyesi Akif Bahadır KAYNAK	İdari Ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Altınbaş Üniversitesi	_____
Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Altınbaş Üniversitesi	_____

Bu tezin ..... tezi olarak bütün şartları sağladığını beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kabul tarihi:

____/____/____

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Metehan ÖZBİLTEKİN

İmzası

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
ONAY SAYFASI ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **ix**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **x**
1. GİRİŞ **1**
2. ESNAF ve ZANAATKÂR KAVRAMI ve TARİHSEL GELİŞİMİ **4**
2.1. ESNAF VE ZANAATKÂR KAVRAMI 4
2.1.1. Hukuki Tanımı ve Kanundaki Yeri 7
2.2. ESNAF VE ZANAATKÂRLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ 8
2.2.1. Ahiliğin Ortaya Çıkışı 9
2.2.2. Ahilik Teşkilatının Bozulması ve Lonca Sistemin Ortaya Çıkışı 11
2.3. GÜNÜMÜZDE ESNAF VE TİCARET ODALARI KURUMSAL YAPISI VE YETKİLERİ 13
2.4. ESNAF VE ZANAATKÂRLARIN SERMAYE YAPILARI 14
2.5. ESNAF VE ZANAATKÂRLARIN MALİ SORUNLARI VE KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR 15
2.6. ESNAF VE ZANAATKÂRLARIN EKONOMİK ROLÜ 22
3. EKONOMİK KRİZ TEMELLİ ESNAF EYLEMLERİ ve TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ **27**
3.1. PROTESTO VE EYLEM KAVRAMLARI 27
3.2. TOPLUMSAL HAREKETLERİN TARİHİ 29
3.3. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ 31
3.3.1. Göreli Yoksunluk Teorisi 31
3.3.2. Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi 32

3.4. EKONOMİK KRİZ TEMELLİ TOPLUMSAL HAREKETLER 35
3.5. ESNAF EYLEMLERİ 37
3.5.1. Osmanlı Döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Esnaf Eylemleri 38
4. TÜRKİYE' DE 2001 EKONOMİK KRİZİ YANSIMALARI:ESNAF EYLEMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE SONUÇLARI 42
4.1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI 42
4.2. 1991-2002 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ VE 2001 EKONOMİK KRİZİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ 43
4.3. 2001 KRİZİNE DAİR YAKLAŞIMLAR 46
4.5. ESNAF EYLEMLERİ SÜRECİ 50
4.5.1. 2001 Krizinin Özgül Niteliği ve Esnafın Ayaklanışı 50
4.5.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Esnaf Eylemlerindeki Rolü 59
4.5.3. 2001 Ekonomik Kriz ve Esnaf Eylemleri Çözülme Süreci 62
4.6. GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI 63
SONUÇ 65
KAYNAKÇA 69
ÖZGEÇMİŞ 80

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: Ülkelerin Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Tanımlarını Belirlerken Dikkate Aldığı Ölçütler 5
Tablo 2.2: Esnaf ve Zanaatkâr Kolları 8
Tablo 2.3. KOSGEB Genel Destek Programları 18
Tablo 2.4: Bazı Avrupa Ülkelerinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler 23
Tablo 2.5: 2019 Yılı Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikler 24
Tablo 2.6: Türkiye'de Nüfus Yoğunluğuna Göre En Fazla Esnaf Sayısına Sahip İller 25
Tablo 2.7: Türkiye'de İllere Göre En Fazla Esnaf Sayısı 26
Tablo 2.8: Türkiye' de İllere Göre En Fazla İşyeri ve Oda Sayısı 26
Tablo 4.1: Türkiye Ekonomisinin 1992-2002 Yılları Arası Temel Makroekonomik 44
Tablo 4.2: Türkiye Ekonomisinin 1992-2002 Yılları Arası Temel Makroekonomik 45
Tablo 4.3: 2001 Yılı Mart Ayı Esnaf Eylemleri 52
Tablo 4.4: 2001 yılı 4 ve 5 Nisan Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri 53
Tablo 4.5: 2001 yılı 6 ve 9 Nisan Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri 55
Tablo 4.6: 2001 yılı 11 Nisan Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri 57

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Türkiye'de Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyon Yapısı 14

KISALTMALAR LİSTESİ

DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
ESOB	:	Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birlikleri
GEGP	:	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	:	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
TESK	:	Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu
T.C	:	Türkiye Cumhuriyeti

1. GİRİŞ

Dünyadaki küresel gelişmeler devletler ve bireyler nezdinde ekonomik kırılganlığı arttırmaktadır. Esnaf ve zanaatkârlar ekonomik iklimin en duyarlı kesimlerinden birini oluşturmaktadırlar. Kriz süreçlerinde özellikle ekonomik hayata yeni giriş yapmış işletmelerin en savunmasız kesimler olduklarını söylemek mümkündür. Esnaf ve zanaatkârlar Türkiye ekonomisinin en dinamik sektörlerinden biri kabul edilir. Genel olarak küçük işletmelerin esnek yapı özelliği krizden kurtulmada önemli bir işleve sahip olsa da sağlıklı bir ulusal ve uluslararası ekonomik yaşam için ekonomik kriz dönemlerinde desteklenmeleri büyük önem taşımaktadır. Alınacak önlemlerin gecikmesi hem işletme açısından hem de ulusal düzeyde ekonomik ve sosyal birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Aktürk, 2014: 169).

Bireysel ve kolektif hak arama mücadelelerinin artan ivmesi kriz koşullarında taleplerin bir dizi eylem ve gösteri aracılığıyla dile getirilmesini sağlamıştır. Türkiye'de 2000 yılının kasım ayında ve akabinde 2001 yılının şubat ayı itibariyle başlayan ekonomik kriz göstergeleriyle Türkiye toplumu ve üreticileri birtakım zorluklarla karşılaşmışlardır. Devlet kurumlarının ve siyasa yapıcıların politik tutumu ile üretici kesim bir türlü uzlaşma sağlayamamış ve yürüyüşlerle başlayan gösteriler giderek şiddetli eylemlere dönüşmüşlerdir. ''Esnaf Eylemleri" olarak Türkiye toplumsal tarihinde yerini alan bu gösteriler ilk kez esnaf ve zanaatkârlar tarafından gerçekleştirildikleri için ayrı ve özel bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Esnaf ayaklanmaları hem toplum hem de sosyal bilim camiası tarafından önemli bir tartışma konusu ve tarihsel dönemeci ifade etmektedir.

Ekonomik krizler sosyal bilimlerin en önemli çalışma başlıklarından biridir. Türkiye'de Şubat 2001 tarihinde deneyimlenen ekonomik kriz, ülkenin toplumsal ve siyasal dokusuna etkileri ve yansımalarıyla önde gelen bir araştırma başlığı olagelmiştir. 2001 Krizine yönelik esnaf ve zanaatkâr kesiminin sergilediği protestolar üzerine son derece sınırlı hatta yok denecek denli az çalışma bulunmaktadır. Özellikle 2001 Türkiye ekonomik krizi sonrası, esnaf ve zanaatkârlar tarafından gerçekleştirilen "esnaf eylemleri" ülkenin toplumsal ve siyasal dokusunda yarattığı değişiklik ve sarsıntılar itibariyle irdelenmeye değer bir başlıktır.

2001 yılındaki ekonomik krizine dair pek çok bilimsel araştırma kaleme alınmıştır (Gençler, 2001; Mangır 2005, Karaçor, 2006). Bu çalışmaların esnaf ve zanaatkârları içeren boyutları

daha ziyade esnaf eylemlerinin işletmeler üzerindeki etkilerini (Kınaytürk, 2006), çeşitli sektörlere etkilerini (Yıldız & Durgun, 2010) çözümlemeye yöneliktir.

Bu çalışmada 2001 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz sürecinde, Türkiye'deki sosyal ve ekonomik şartların esnaf ve zanaatkârlar üzerindeki etkileri tartışılarak "esnaf eylemlerine etki eden dinamikler irdelenmektedir. Çalışma "göreli yoksunluk" ve "kaynakların mobilizasyonu" isimli iki kuramsal perspektifi esas almış ve bireylerin protesto gösterileri düzenlemeleri ya da bu türden gösterilere katılım sağlamalarında ekonomik sorunların belirleyici olduğu ön kabulüyle hareket etmiştir. Esnaf eylemlerinin bütününü tek bir çalışmada her açıdan ele almanın mümkün olmaması sebebiyle çalışmada tarihsel anlamda bir sınırlamaya gidilmek zorunda kalınmıştır. Bu nedenle çalışma 10 Mart 2001- 20 Nisan 2011 tarih aralığındaki meydana gelen ve esnaf kesiminin dahil olduğu yürüyüş, eylem, gösteri ve protestolarla sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde esnaf ve zanaatkâr kavramları ve esnaf ve zanaatkârlığın tarihsel gelişimi, günümüzde esnaf ve zanaatkârların kurumlar yapısı, hukuki tanımı ve hukuktaki yeri ve ekonomik rolü ele alınmıştır.

İkinci bölümde, protesto ve eylem kavramları ile toplumsal hareket teorileri ile açıklanmış ve Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomik temelli esnaf eylemleri ve toplumsal hareketlere yer verilmiştir

Üçüncü bölümde ise esnaf eylemlerinin ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları 2001 ekonomik krizi ve krizin esnaf ve zanaatkârlar üzerinde ekonomik ve sosyal yansımaları değerlendirilmiştir.

Yukarıda belirtilen kapsamda Ekonomik Kriz ve Toplumsal Yansımaları2001 Türkiye Esnaf Eylemleri Örneği" başlıklı bu tezin amacı, kapsamı, sorusu, varsayımları, yöntemi ve elde edilen bulgulara ilişkin genel noktalar şöyle özetlenebilir: Tez, esnaf ve zanaatkârları eyleme yönlendiren faktörlerin ekonomik krizle ilişkisini sorgulama amacındadır.

Bu amaç doğrultusunda, öncelikle, esnaf ve zanaatkârın tarihsel gelişimi, günümüzdeki kurumsal yapısı ve sonrasında toplumsal hareket teorileri ve ekonomik temelli esnaf eylemleri tartışılmış sonrasında ise esnaf ve zanaatkârların hareketliliğinde ekonomik kriz süreçlerinin yansımaları ele alınmıştır. Son olarak 2001 Türkiye ekonomik krizi ve sonrasında ortaya çıkan esnaf eylemleri bir vakıa olarak incelenerek 2001 ekonomik krizinin esnaf ve zanaatkârlar üzerindeki etkisi ve eylemlere yönelme nedenleri elde edilen bulgular

ile değerlendirilmiştir. Sözkonusu iddianın doğrulanması sürecinde akademik bir çerçeveden destek sağlayabilmek adına "kaynakların mobilizasyonu teorisi" ile "göreli yoksunluk teorisi" yol gösterici olmuştur. Bu yaklaşımların çalışmaya katkısı, esnaf gruplarının ve örgütlerinin kullandıkları kaynaklar göz önünde bulundurularak protestolardaki rollerinin saptanması olmuştur.

Bu tezde yukarıda belirtilen amaç ve kapsam çerçevesinde belirlenen temel araştırma sorusu şöyle çerçevelenebilir: "Ekonomik krizlerin esnaf ve zanaatkârların toplumsal hareketliliğe yönelmeleri üzerinde nasıl bir etkisi bulunmaktadır?

Tez çalışmasının ilk bölümünde esnaf ve zanaatkârın tarihsel gelişimi ve günümüzdeki kurumsal yapısı, toplumsal hareket teorileri ve ekonomik temelli esnaf eylemleri üzerine bir literatür taraması yapılmıştır. 2001 yılının mart ayının 15'inden itibaren baş gösteren esnaf hareketleri aynı yılın Nisan ayının 15'ine dek çalışmaya konu edilmiş, gerekli ve ilgili verilere ulaşmak için ise sistematik gazete incelemelerinden faydalanılmıştır. Son bölümde ise alan araştırmasına dair bulgu ve değerlendirmeler paylaşılmıştır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

ESNAF ve ZANAATKÂR KAVRAMI ve TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki esnaf ve zanaatkâr örgütlenmesi, kültürel yapısı ve davranış kalıplarıyla ürk unsurlarından miras alınan Ahilik teşkilatına dayanmaktadır. Ahilik teşkilatından devralınan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik kalıplar bugüne uzanan toplumsal yaşamın şekillenmesinde oldukça önemli role sahiptir (Arı, 2008: 40-41). Ahiler, toplumda serbest meslek sahipleri ve bununla birlikte esnafları da içine alan bir topluluktur. Ahilerin dini yönden donanımlı, ahlaki vasıfları güçlü, çalışkan, dürüst, yüksek gönüllü ve idealist kimseler olarak manevi ve ahlaki açıdan örgüt içi eğitime oldukça önem verdiklerine inanılırdı. Teşkilat, köklü kültür değişimlerinin baş gösterdiği bir dönemde uzlaşı sağlamak ve koruyucu değer kalıpları oluşturmak ve huzuru korumak hedefleriyle kurulmuştur. On beşinci yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdüren bu teşkilat daha sonra yerini ‘’lonca" adını alan esnaf birliklerine bırakmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasıyla birlikte de bu teşkilatın yerini daha modern yapılar almıştır (Ülgen, 2013: 474).

2.1. ESNAF VE ZANAATKÂR KAVRAMI

Günlük yaşantıda herhangi bir iş ya da gereksinimler için ihtiyaç duyduğumuz esnaf, pek çok farklı mesleği nitelendirmesinden dolayı esnaf, zanaatkâr ve küçük ölçekli işletmeler için genel bir tanımlama bulunmadığı gibi "esnaf" terimi için farklı çerçeveler çizilmiştir. Her ülke kendi toplumsal, kültürel, siyasi yapısını göz önünde bulundurarak yasa ya da resmî kurumlarda esnaf ve zanaatkâr kavramlarını kullanmaktadır. Hatta aynı ülkede yer alan farklı kurumlarda bile nicel ve nitel birçok ölçütü göz önünde bulundurularak esnaf ve zanaatkâr için farklı tanımlamalar önerilmektedir.

Her ülke işletmeler arasındaki farklılığı belirlemek ve tanımlamak için bazı niteliksel ve niceliksel ölçütlerden faydalanmaktadır (Atıcı, 2006:36-37).

- Niceliksel Ölçütler;
  - Çalıştırılan işçi sayısı
  - Kullanılan makine, tezgâh sayısı ve gücü
  - Özsermaye ve Sabit sermaye
  - Kar ve Yıllık satış hasılatı
  - Yarattığı katma değer

- Ödediği verginin miktarı
- Sipariş sayısı, sipariş tutarı
- Kullanılan enerji miktarı

- Niteliksel Ölçütler

-İşyerindeki iş bölümü ve uzmanlaşma derecesi

-Sermaye oranı ve mali yeterlilik

-Risk sorumluluğunu girişimcinin üstlenmesi

-Yönetim tekniklerinin uygulanması ya da uygulanmaması

-Üretimdeki emek-sermaye yoğunlukları

-Faaliyet gösterdiği piyasalarda pazarlık gücü

Küçük ve orta ölçekteki işletmelerde işletmenin yönetimi girişimcinin kendisindedir ve işletmenin riskini de kendi üstlenmiştir. Yönetim konusunda profesyonel bir yönetici yoktur ve yönetim işlevini üstlenen işletme sahibi tüm yetkileri kendisinde toplamıştır. Bu nedenle kararlar daha hızlı ve esnek olur. Bu tür yapılarda, büyük işletmelerde olduğu gibi bir uzlaşma sağlamak için uzun karar alma süreçleri görülmez.Esnaf ve zanaatkârlar otofinansman açısından büyük ölçekli işletmelere nazaran daha olumsuz şartlardadır ve bu yüzde de sermaye yoğunluğu düşük ve emek yoğun sektörlerde faaliyet gösterirler. Bu tür işletmelerde pazarlama bölümü yoktur ve pazarlama bileşenleri de yüksek maliyetlere neden olduğundan yeterince kullanılmamaktadır. Üretimleri atölye tipidir ve işletme ölçeği sipariş üzerine yapılan üretime göre yükselmektedir (Acar, 2021: 4-6).

Tablo 2.1: Ülkelerin Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Tanımlarını Belirlerken Dikkate Aldığı Ölçütler

ÖLÇÜTLER	SERMAYE	İŞÇİ SAYISI	CİRO, SERMAYE ve İŞÇİ SAYISI
ÜLKELER	Bangladeş Endonezya Gana Hindistan Nepal Nijerya Kenya Srilanka	Brezilya Malezya OECD Tayland	AB ABD Filipinler Japonya Peru Sudan Türkiye Venezuela

Kaynak: Şimşek, S. (2012). Türkiye'de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin Kobiler Üzerindeki Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Esnaf ve zanaatkâr kavramlarına devletler tarafından resmi bir tanımlama yapılmış veya yapılmamış olsa da istihdam sayılarının 1-9 kişi arasında ve düşük kazanca sahip olması, resmi olmayan bir yapının içinde faaliyet göstermesi, girişimcinin aynı zamanda yönetici olması ve yerel piyasaya hitap etmesi birçok esnaf ve zanaatkâr kavramının ortak özelliklerini oluşturmuştur (Özbilgili, 2014: 5).

Türkiye'de esnaflık kavramına dair farklı kavramlar bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu esnaf terimini 'küçük sermaye ve zanaat sahibi" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2020).

5362 sayılı Esnaf Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu (2005)' nda "esnaf" ve "sanatkâr" kavramları birlikte ele alınmış ve bu kanuna göre aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

"İster gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirlenen esnaf ve sanatkâr meslek kollarına dahil olup, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilenler ve işletme hesabı esasına göre deftere tabi olanlar ile vergiden muaf bulunan meslek ve sanat sahibi kimseler…"

2001 yılında sekizinci beş yıllık kalkınma planında ise "esnaf" teriminin tanımı "ticaret ve hizmet işkollarında çalışan, ancak faaliyetleri ve geliri tacir sayılacak ölçüde büyük olmayan girişimci" olarak; aynı planda sanatkâr terimi ise "imalat iş kollarında çalışan, ancak faaliyetleri ve geliri sanayici sayılacak ölçüde büyük olmayan girişimciler" olarak yer almıştır (TESK, 2008b: 23).

Zanaatkâr kavramı ise "imalat işkollarında çalışmakta olan, fakat gerçekleştirdiği faaliyetleri ve kazandığı geliri sanayici addedilebilecek ölçüde yüksek olmayan girişimci kişiler" tanımıyla karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2001). Zanaatkâr; çıraklık, kalfalık ve ustalık gibi deneyimlerinin bulunduğu günlük yaşamımızda maddi ve pratik ihtiyaçların karşılandığı işleri ifade eder. Teknikler ve özel beceriler içeren zanaatkârlık eğitimle kuşaktan kuşağa aktarılır. Makine kültürünün gelişmesiyle güç kaybetmeye başlayan zanaatkârların en önemli özellikleri bir işi kalitesi için yapması ve bir nesne üzerinde uzun süre emek vermesidir (Bilgir, 2015: 55-56).

Richard Sennet, zanaatkarlıkta el becerisinin yanı sıra zihni sürecin de önemli olduğuna ve her ustanın bir zanaatkar olarak değerlendirilemeyeceğini savunmuştur (Pakdemir, 2009: 300-306). İşi için çaba gösteren, uzun süreli emekler sarf eden ve soyluların ihtiyaçlarını

karşılayan bu kişiler toplumda, yaratıcı güce sahip olmayan beden işçilerinden daha yüksek statüye sahip olmuşlardır (Akbıyık, 2019: 153).

2.1.1. Hukuki Tanımı ve Kanundaki Yeri

Yasal düzenlemeler açısından esnaf ve zanaatkârların konumlandırmasına bakıldığı zaman T.C Anayasası'nın 173. maddesine göre "Devlet, esnaf ve sanatkârı koruyucu ve destekleyici tedbirler alır" düzenlemesine rastlanılmaktadır. T.C devletinin esnaf ve zanaatkârı anayasa ile tanımlaması hem sosyal hem de sosyo-ekonomik açıdan bakış açısını net bir şekilde yansıtmaktadır. Özü itibariyle vurgulanan esnaf olmasına rağmen, kanun hükmü aslında bu ifade ile birlikte esnaf örgütlerinin de iktisadi ve hukuki açıdan korunması ve desteklenmesini öngörmektedir.

T.C. Anayasasında esnaf ve zanaatkârın resmi tanımı ise 07 Haziran 2005 tarihinde kabul edilen 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkâr Meslek Kuruluşları Kanunu' nda şu şekilde yer almaktadır:

Bu Kanunun amacı; esnaf ve sanatkârlar ile bunların yanlarında çalışanların meslekî ve teknik ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmelerini ve meslekî eğitimlerini sağlamak, meslek mensuplarının bir birleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak, meslek disiplini ve ahlâkını korumak ve bu maksatla kurulan tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğindeki esnaf ve sanatkârlar odaları ile bu odaların üst kuruluşu olan birlik, federasyon ve Konfederasyonun çalışma usûl ve esaslarını düzenlemektir.

Tanımlamayla ilgili esnaf kavramının kapsadığı meslek gruplarının çerçevesinin oluşturulması temelde en çok hukuki açıdan önem teşkil etmektedir. Bu çerçeve ise 2007 Haziran ayında Resmî Gazetede yayımlanan "Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayici Belirleme Koordinasyon Kurulu Kararları" ismini taşıyan 26551 sayılı kanunla yürürlüğe girerek çizilmiştir.

Tablo 2.2: Esnaf ve Zanaatkâr Kolları

A.İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları	
1	Madeni Eşya ve Makine
2	Oto ve Diğer Motorlu Taşıt Araçları
3	Elektrik ve Elektronik Aletler
4	Metalden Başka Maddelerden Mamul Eşya
5	Ağaçtan Mamul Eşya
6	Deri ve Deriden Mamul Eşya
7	Yapı Sanatları
8	Her Türlü Dokuma, Giyim, Mensucat ve Örgülük Eşya
9	Kâğıt, Kırtasiye ve Basımla İlgili Sanatlar
10	Spor Alet ve Sıhhi Malzemeler
11	Gıda Maddeleri
12	Lastik, Plastik, Polyester ve Benzeri Maddelerden Mamul Eşya
13	Camdan Mamul Eşya
B. Hizmetle illgili Meslek Kolları	
1	Gıda Maddeleri İle İlgili Hizmetler
2	Ulaştırma Hizmetleri
3	Haberleşme, Dinlenme, Barınma ve Eğlence Hizmetleri
4	Sağlık, Temizlik, Güzellik ve Bakım Hizmetleri
5	Giyim ve Kuşamla İlgili Hizmetler
6	Kağıt, Kırtasiye ve Basımla İlgili Hizmetler

Kaynak: Resmî Gazete, "Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayici Belirleme Koordinasyon Kurulu Kararları", S. 26551, 13.06.2007.

Tablo 2.2'de Esnaf ve Zanaatkâr kolları temel olarak iki başlık halinde "*İmalat ve Tamiratla İlgili Meslek Kolları*" ve "*Hizmetle İlgili Meslek Kolları*" olarak gruplandırılmıştır. Söz konusu alt başlıkların altında ise 491 farklı iş türü yer almaktadır.

2.2. ESNAF VE ZANAATKÂRLIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihinde önceleri küçük el aletlerinin keşfi ile başlayan süreç ve akabindeki gelişmeler, avcı ve toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçmeyi hızlandırıp kolaylaştırmıştır. Yerleşik hayata geçişle insanoğlu ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için üretmeye ve zamanla da ürettiklerini satmaya başlamıştır. Ticari ve sosyal hayatın çeşitlenmesi dünyanın farklı yerlerinde kimi zaman aynı anda kimi zaman da farklı zamanlarda toplumsal etkileşimler yoluyla gerçekleşmiştir. Üretim faaliyetlerinin doğması ve gelişmesi ile insanların yeni ihtiyaçlarının tetiklenmesi, farklı meslek kollarının ortaya çıkışının habercisi olmuştur. Benzer yapısal karakteristikleri bünyesinde barındıran esnaf ve

zanaatkârların söz konusu denetim ve düzenlemesinden sorumlu olan kuruluşlar her devlette yer almış ve farklı dillerde farklı seslerle (Amt, Guild, Neerin) adlandırılmalarına rağmen genel itibariyle lonca ortak adını almışlardır. Lonca olarak anılan bu teşkilatlar bir yandan üye olan esnaf ve zanaatkârları hem iç hem dış ticarette rekabete karşı korumayı hedeflerken diğer yandan da üretim ilişkilerinde alıcı ve satıcıların bir araya geldiği pazar koşullarının şekillenmesinde, bulunduğu kültürel bölgenin özelliklerine bağlı olarak, az ya da çok etkili olmuşlardır. Tüm esnaf organizasyonlarında görüldüğü gibi lonca teşkilatlarında da mesleki olarak bir hiyerarşik yapı (usta, kalfa, çırak vb.) gözlemlenmektedir (Akay, 2007: 26-30).

Tarihsel perspektiften baktığımızda Türkiye'deki esnaf ve zanaatkârların örgütlenmesinin kökenleri tam olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük önem taşıyan ahilik teşkilatına kadar dayanmaktadır. Yaklaşık 13. Yüzyılda Anadolu'da kültleşen ahilik anlayışı, imparatorluğun kurulmasında aktif rol oynayan etmenler arasında yer almaktadır. On beşinci yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdüren bu teşkilat, tekke, dergâh ve zaviyeler üzerindeki hakimiyetinin zayıflamasıyla düşüşe geçmiş ve yerini ''lonca" adını alan esnaf birliklerine bırakmıştır. Esnaf loncaları, esnaf ve zanaatkarların kendi içlerinde bir birliktelik, organizasyon ve iş birliğinin bir diğer ifadesini oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasıyla birlikte bu teşkilatın yerini daha modern yapılar almıştır. Esnaf ve zanaatkarların tarihi açıdan oynadığı rol, sadece ekonomik ve mesleki anlamda faaliyette bulunan bir üretici grup olmaktan ziyade toplumsal yaşamın ilerleme kaydetmesinde son derece işlevsel bir dönüştürücü olması bağlamında daha çok ilgi çekmektedir. Türk esnaf ve zanaatkârlarının önde gelen teşkilatlanma modelleri sırasıyla ahilik, lonca sistemi ve gedik teşkilatlarıdır (Gölçek ve Köktaş, 2017:84-88).

2.2.1. Ahiliğin Ortaya Çıkışı

Ahiliğin kökenleri ile ilgili yapılan birçok çalışmada farklı yaklaşımlar vardır. En temel üç yaklaşımlardan biri Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra Bizans esnaf ve zanaatkârlarından etkilenmesi ve rekabet edebilmek için benzer örgütler kurdukları yaklaşımıdır. Batılı araştırmacılara göre Türkler Anadolu'da lonca teşkilatı kurarken batıyı esas almıştır (Aydemir, 2019: 4-5). İkincisi ise Türk esnaf ve zanaatkarlarının, Orta Doğu'da gelişmiş ve yardımlaşma ve kardeşliği simgeleyen fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki bir kolu olduğu yaklaşımıdır (Akbıyık, 2019: 150). Diğer bir yaklaşım Malazgirt Zaferi olarak tarihe geçen ve Anadolu'nun kapılarının Türklere açıldığı tarih olarak hafızalara kazınan, 1071 yılında Sultan Alparslan önderliğindeki Selçukluların Anadolu'ya göç etmesi ve

yerleşik hayata geçiş süreciyle toplumsal alanda pek çok zorluk ve dönüşüm yaşaması esnaf ve zanaatkârların birlikte örgütlenerek ahilik teşkilatını oluşturduğunu savunmaktadır. Bu anlamla Ahilik asıl olarak Anadolu'ya göçen Türklerin mevcut şartlara kendi adaptasyonlarının bir çeşit yansımasıyla ortaya çıkması olarak yorumlanmaktadır. Kültürel ve dini özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Ahi Evran'ın kurucusu olduğu organizasyon Türklerin örf ve adetlerinin temelde İslami değerlerle harmanlanması olarak da görülmektedir. Organizasyon üyeliği bir meslek dalında faaliyet sahibi olmayı, ticari faaliyetlerde bulunmayı ya da sanatsal alanda üretim yapmayı gerektirmektedir. Üyeler, organizasyona katıldıktan sonra kendi mesleki dallarında eğitimler almanın da ötesinde ahlak ve etik dersleri, silah atış eğitimi ve at biniciliği gibi alanlarda da eğitim görmek imkanına sahip olarak kendilerini birey olarak geliştirme fırsatına erişebiliyorlardı (Gemici, 2010:74).

Osmanlı İmparatorluğu'nda "Ahilik Teşkilatı" olarak tarih sahnesinde kayıtlara geçen bu sistem imparatorluğun kuruluş aşamasında oynadığı rol itibariyle büyük bir önem taşımaktadır. Bu açıdan müthiş bir dayanışma, birlik ve beraberlik özellikleri teşkilat bünyesinde ön plana çıkan özelliklerdir. Yarı profesyonel bir örgütlenme olarak Osmanlı tarihinde karşılaşılan bu teşkilatın başlıca özellikleri elde edilen gelirlerin eşit ve adil olarak dağıtılması, verimli üretim, uygun fiyat, hissedarlar arasında iş birliği, insani değerlerin ön planda tutulması, cömertlik ve mesleki etik kurallarının üyeler arasında teşvik edilmesidir (Hamitoğulları, 1986). Örgüt üyesi olan tüm esnaf ve zanaatkârlar bu özelliklere sıkı sıkıya bağlı kalındığı sürece hem toplumun iyiliğinin daha üst düzeyde tutulabileceğine hem de mesleklerini hakkıyla icra etmiş olacaklarına inanmaktaydı. Gelirlerinin temel olarak meşruiyetini bu yolla sağlamış olacakları düşüncesi ön planda tutulmaktaydı. Açgözlülükten uzak durmak, daha mütevazi ve dürüst olarak iş yapma biçimi üstün tutulmaktaydı. Tüm bu etik değerlere bağlılık üretimden alışverişe tüm pazarlama sürecini kapsayacak şekilde bağlı kalınması gereken bir alandı. Sadece para alışverişi değil ürünlerin kalitesi de daima teşkilat tarafından izlenmeli ve denetlenmeliydi (Cihangir ve Karakaya, 2016: 112-115).

Teşkilatın kurulduğu yıllarda henüz ne Sanayi Devrimi ne de üretimde makineleşme söz konusuydu. Bu nedenle dönem itibariyle üretimin odak noktasını esnaf ve zanaatkârlar oluşturduğu için toplumun gözü önündeydiler ve toplumun önemli bir parçasını da oluşturmaktaydılar. Bu durum hem sosyal adaleti sağlamak hem de toplumsal refahı korumak açısından teşkilata birtakım sorumlulukları da beraberinde getiriyordu. Aslında o

dönem belirlenen kuralların pek çoğu dönemin şartlarıyla evrilmekle birlikte özde aynı kalarak günümüzde yasalaşan ve uygulanmakta olan ticaret kanunlarına dönüşmüşlerdir. Ahilerin sahip olduğu satın alma gücü bir diğer açıdan da bu teşkilatı ekonomi içinde güçlü bir paydaşa dönüştürdü. Görüşleri yalnızca hammadde satın aldıklarında değil, aynı zamanda mamul satışlarında da adalet sağlanması yönündeydi. Alıcılar ve satıcılar her iki durumda da koydukları kurallar ve onları sıkı bir disiplin içinde uygulamaları sayesinde korunmuş oldu. Ahilik teşkilatı olarak tanınan bu organizasyonun bünyesinde 32 tür farklı meslek mevcuttu. Bunun yanı sıra organizasyon, çok çeşitli yerel temsil düzeyleri ve çeşitli yetki düzeylerinin olduğu eğitim ve rütbe sistemi oluşturmuştu. Bu iletişim ve işlerliği daha da etkili ve hızlı kılıyordu. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu, ahilik teşkilatına, bireysel zanaatkarlara lisans verme ve onları denetleme yetkisi de verdi. Yetkililer arasında yüksek rütbeli yetkililerden üyeler, ordu mensupları, bilim adamları ve Osmanlı Sultanları da bulunmaktaydı (Anadol, 1981).

Ahi birlikleri Orta Sandığı, Esnaf Kesesi ve Esnaf Vakfı adı verilen yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandıklarına sahiplerdi. Böylece Ahi üyelerinin sosyal güvenlikleri, hammadde temin edebilmeleri ve tefecilere karşı korunmaları sağlanırdı. Birliğe ait mülklerde ortaya çıkacak tamir masrafları, vergiler, esnaf toplantı giderleri ve fakirlere yardımların bedeli sandıktan ödenirdi. Bu giderlerin ödenmesinden sonra eğer artan bir para mevcutsa esnafa kredi olarak veriliyordu. Ahiliğin en önemli amacı toplumdaki tüm fertler ve kurumlar arasında iyi ilişkilerin kurularak, güçlünün zayıfı ezmesine ve haksız kazanç elde edilmesine izin vermeyerek huzurlu bir yaşam sağlamak olmuştur. Ahi birlikleri üretimleriyle halkın ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında devletin ve ordunun ihtiyaçlarına da cevap vermişlerdir. Ahiler, iktisadi ve ticari hayatta devlet içinde önemli bir konuma sahip olurken, zaviyelerde askeri faaliyetlerde de bulunarak ordunun silah, araç ve gereçler ile ilgili tüm ihtiyaçlarını üretip, lojistik ikmal ve destek sağlamıştır. Ahilerin yerine getirdiği bu önemli görevler, teşkilatın maddi ve manevi tüm değerlerle bütünleşik ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatının temel taşı olduğunu göstermektedir (Bayram, 2012: 100).

2.2.2. Ahilik Teşkilatının Bozulması ve Lonca Sistemin Ortaya Çıkışı

Ahilik teşkilatı hem kuruluşu hem de uygulamaları itibariyle Selçuklu ve Osmanlı devletlerinden hem pazar ekonomisinin düzenlenmesine hem de toplumsal yapının şekillenmesine önemli katkılar sağlasa da 17. yüzyıldan itibaren iç ve dış pek çok farklı

sebeplerden kaynaklı olarak sistemsel işlerliğini kaybetmeye başlamıştır. Organizasyonun işlerliğini kaybetmesindeki en önemli sebepler arasında sanayi inkılabı ile seri üretime geçiş süreci ve imparatorluğun oldukça geniş bir coğrafyaya hızla yayılmasıdır (Keleş, 2017: 152-153).

Bunun yanı sıra halk artık Müslüman olmayan esnaf ve zanaatkarları da bünyesinde barındırmaya başladı ve İslami değerlerin ve Türk kültürünün kompozisyonu olan Ahilik teşkilatına uyum sürecinde sıkıntılar baş göstermiştir. Bu sebepler Lonca sistemine geçiş sürecinin önemli basamaklarını oluşturmuştur. Lonca sisteminin önde gelen özelliği sadece Müslüman olan kesimin değil aynı zamanda azınlık olan gayri Müslümanların da üyesi olabildiği bir yapısal işlerlikte olmasıydı. Sanayi inkılabının başta Avrupa ülkeleri olmak üzere neredeyse tüm dünyaya zamanla dayattığı yeni bir kavram olan "uzmanlaşma", o dönem yeni kurulan Lonca teşkilatının önemli bir diğer prensibini oluşturmaktaydı. "Uzmanlaşma" ile kastedilen teşkilat mensuplarının faaliyet gösterilen iş kolunda üyelerinin tam bilgiye sahip olması ve deneyimli olmasıydı. Öte yandan yine Ahilik de olduğu gibi sosyal adalet, dayanışma, kardeşlik, yardımseverlik gibi insani değerleri benimsemek üyeler arasında olması gereken özelliklerdi. Kayda değer bir diğer ayrım ise üyelik kurallarının bir önceki sistem olan Ahiliğe göre daha esnek nitelik taşımasıydı. Lonca teşkilatının sonunu getiren en önemli husus sanayi inkılabının etkileri ve gittikçe artan kapitülasyonlar olmuştur. Yönetim zamanlar esnaf ve sanatkârların örgütlenmesinin önüne engeller çıkartarak yeni düzenlemelerle yeni bir sistem oluşturmuştur. Gedik Sistemi olarak isimlendirilen bu sistem kelime anlamı itibariyle ayrıcalık anlamı taşımaktadır. Devlet nezdinde bir senet karşılığında ayrıcalık kazanmak ve tanınmak anlamına gelir. Kişi ancak bu gedik ile mesleğini veya sanatını icra etme hakkı kazanmaktadır (Özdemir, 1986:161).

Cumhuriyet döneminde ise esnaf ve zanaatkârların faaliyet gösterdikleri tüm alanlar ve organizasyonlar yeniden gözden geçirilerek reformlarla kanunlaştırılmıştır. 18 Ocak 1943'te 4355 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu" bu bağlamda kabul görmüştür ve yürürlüğe koyulmuştur (Resmî Gazete, 1943).

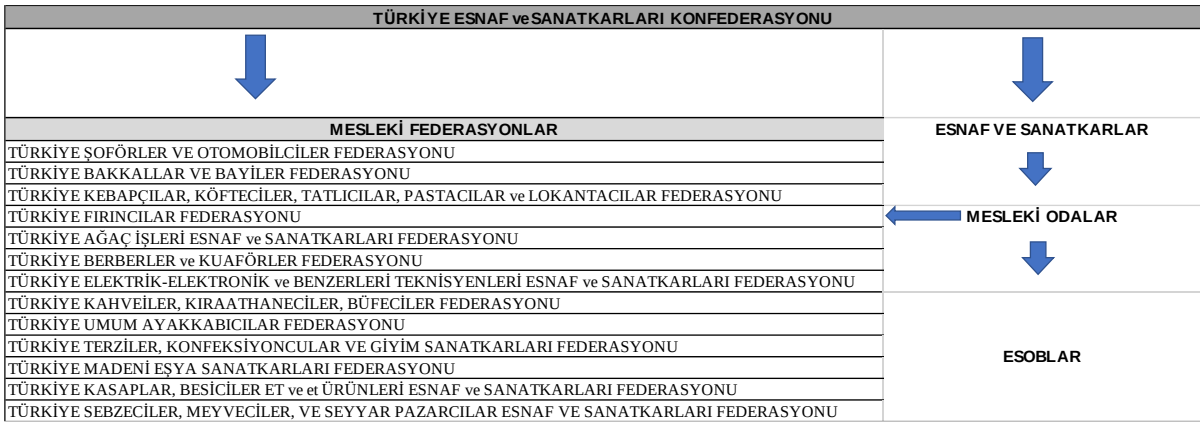
2.3. GÜNÜMÜZDE ESNAF VE TİCARET ODALARI KURUMSAL YAPISI VE YETKİLERİ

Türkiye' de esnaf ve zanaatkârlara ilişkin modern yapıların temeli ‘’Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ‘’ ile 1924 yılında atılmıştır. Ardından bunu sırasıyla 1943 yılında ‘’Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu," 1949 yılında ise ‘’Esnaf Dernekleri ve Esnaf Birlikleri Kanunu" takip etmiştir. Modern anlamda, alandaki teşkilatlanma ise 1964 yılında 507 sayılı kanun ile birlikte devreye girmiştir. Uzun süre yürürlükte kalan bu kanunun revize edilmesi ise 2005 yılına kadar mümkün olamamıştır.

Teşkilatın asıl temelini oluşturan ve son şeklini veren kanun, 2005 yılında ‘’ Esnaf ve Sanatkâr Kanunu" adıyla Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlük kazanmıştır. Alandaki odalar, birlikler, federasyonlar ve konfederasyonlara ait tüm yetki ve sorumlulukları netleştirilmiştir.

Aktif olarak faaliyetlerini yürüten ve her geçen gün ağını genişleten Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu'nun (TESK) halihazırda 491 iş (meslek) kolunda 1 948 684 adet üyeye sahiptir. Türkiye genelinde 82 ilde esnaf ve sanatkâr odalar birliği kendisine bağlı alt kuruluşlarıdır. Üç binden fazla ilçe düzeyinde esnaf ve zanaatkâr odası faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Başkent'te on üç adet mesleki federasyon mevcuttur. Kamu kurumu niteliğinde tüzel kişiliğine sahip bir meslek kuruluşu olan ve 1953' te kurulan TESK' e üyelik ilgili kanun maddelerince düzenlenmiş bir zorunluluğu içermektedir.[1]

[1] TESK' in görevleri ve yetki alanı; ‘’*Esnaf ve sanatkârlar odaları, birlikleri ve federasyonları arasında birliği temin, gelişme ve ilerlemeyi sağlamak ve genel olarak esnaf ve sanatkârların çalışmalarını meslekî yönden ve kamu yararına uygun olacak şekilde düzenlemek ve bu hususta gerekli görülecek her türlü tedbiri almak ve teşebbüste bulunmak, meslekî eğitimlerini geliştirmek, esnaf ve sanatkârları yurt çapında ve uluslararası düzeyde temsil etmek, sorunlarının çözümü için ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar nezdinde gerekli girişimlerde bulunmak, ulusal ekonomideki gelişmelere paralel olarak lüzumlu görülecek meslekî tedbirleri almak…*‘’ olarak ifade edilmiştir.

Şekil 2.1: Türkiye'de Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyon Yapısı

Kaynak: TESK, Erişim Tarihi (12.01.2021).

TESK' in alt birimleri sırasıyla "Esnaf ve Sanatkâr Federasyonları", "Esnaf ve Sanatkâr Odaları", "Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birlikleri (ESOB)" dir. Mesleki odalar, kurulmasının istenildiği yerlerde çalışan zanaat, hizmet ve meslek sahipleri ile esnaftan en az beş yüz kişinin istemesi şartıyla Bakanlığın izniyle kurulmaktadır. Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği, aynı şehirde kurulan esnaf ve sanatkâr odalarının aralarındaki dayanışmayı inanç ve güvenle sürdürmek, iş birliği ve uyum içerisinde çalışmalarını ve gelişmelerini sağlamak ve o şehirdeki esnaf ve zanaatkarları temsil etmek amacıyla şehir merkezinde kurulmaktadır (TESK, 2021).

Osmanlı tarihindeki örgüt teşkilatlanmaları ve Cumhuriyet tarihindeki esnaf örgütlenmesi birlikte düşünüldüğünde bugün esnaflık tarihine ve kültürel dokusuna sahip çıkan en azından sempati duyan bir esnaf kitlesi olduğunu söylemek mümkündür. Hala kutlanılmaya devam edilen 2020 Ahilik Haftasında TESK Genel Başkanı Bendevi Palandöken şu sözleri sarf etmesi de bunun bir ispatı niteliğindedir: "Doğru ve dürüst ticaretin, üretmenin ve paylaşmanın adı, aynası olan ahilik, yüzyıllardır esnaf ve sanatkârımızda vücut bulmuştur. Hem ticari hem de toplumsal rolü büyük olan esnaf ve sanatkârımızın birlik ve beraberliğinin hiç bozulmamasını diliyor, Ahilik Haftası'nı gönülden kutluyorum." (TESK, 2021).

2.4. ESNAF VE ZANAATKÂRLARIN SERMAYE YAPILARI

Sermaye yapısı bir işletmenin faaliyetlerinin ve varlıklarının finansmanını sağlamak içim kullandığı öz kaynak ve borçlarını ifade etmektedir. Bir işletmenin kuruluş aşamasında faaliyetlerini ve büyümesini gerçekleştirmek için ne tür bir fon kullandığı ve doğru bir planlama süreci için sahip olduğu bilgi çok önemlidir. Eğer işletme sahibi faaliyetlerini

sürdürmek için finansmanı daha fazla borçlarla yapıyorsa bu aynı zamanda işletmenin riskini de artırmaktadır. Esnaf ve zanaatkârlar sınırlı sermaye ile kurulmuş, işiyle özdeşleşmiş hem sermaye sahibi hem de yönetici pozisyonuyla mikro ölçekli işletmelerin girişimcileridir. Büyük işletmelerde olduğu gibi ayrı bir finansman ve mali işler ile ilgilenen bir bölüm yoktur. Hem çalışan hem yönetici olan sermaye sahibi finansal kararlarda yeterli bilgi ve tecrübeye genelde sahip olamadığından yanlış kararlar alabilmektedir. Ayrıca işletmenin iflası durumunda tüm kişisel varlıklarını da kaybetme durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Sermaye yoğunluğu düşük ancak emek yoğun olan bu sektörler ihracat pazarlarına genelde kapalıdırlar ve sınırlı pazar payına sahiptirler. Varlıklarını sürdürebilmeleri ve işletmelerinin büyümesi için finansman sağlayabilmeleri ve pazar paylarını büyütmelerine ihtiyaçları vardır. Bu nedenle mikro işletmelerin mali yapılarının güçlü kalmasını sağlamak, finansal yönetim konularında işletme sahiplerini eğitmek ve borçlanma gereksinimlerine dair uygun mali olanaklar yaratmak önem arz etmektedir (Karaa ve Geyikçi, 2017: 286-288).

Finansman olanakları ve çalışma sermayesindeki kısıtlar malzeme tedarik kısmına da yansımakta ve kısıtlara göre sipariş vermektedirler. Sipariş miktarının düşük olması nedeniyle fiyat indirimi de alamayan esnaf ve zanaatkârlar mamul maliyetiyle, indirimden faydalanmak için büyük hacimli sipariş verdiğinde ise stok maliyetiyle karşılaşmaktadır. Ayrıca, fason üretim diğer bir deyişle sipariş üzerine üretim yaptıklarından uzun vadeli malzeme tedarik edememektedirler. Yine sermayenin kısıtlı olması nedeniyle gerekli hammadde ve malzemelerin satın alınabilmesi için peşin satış yapmak zorunda kalmaktadırlar. Kredili satışlarının kredili alışlardan fazla olması da nakit açığı oluşturmakta hatta çoğu zaman vadeli satışların ödemesini satış yaptığı kurumlardan zamanında alamamaktadır (Çelik vd., 2013: 138-142).

2.5. ESNAF VE ZANAATKÂRLARIN MALİ SORUNLARI VE KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR

Türkiye'de olduğu gibi dünyada da esnaf ve zanaatkârların ayakta kalmak ve büyümek için hem çok ihtiyaç duyduğu hem de zorluklarla karşı karşıya kaldığı sorunlardan en önemlisi finansman sıkıntısıdır. Eskiyen ekipmanların değiştirilmesi, yeni biri ürünün üretilmesi ya da yeni yatırımlar için mali desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Bu mali sorunlar esnaf ve zanaatkârların gelişimini engelleyen bir faktördür. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı, işletmelerin sermaye yapılarından kaynaklanan mali sorunları şunlardır;

Öz kaynak Yetersizliği: İşletmenin sahibinin işletmeye yapmış oldu maddi ve maddi olmayan sermaye yatırımlarının tutarıdır. Diğer bir deyişle mal, para, bina gibi maddi varlıklar, marka, işletme adı ve patentler gibi maddi olmayan tüm varlıkların toplamıdır.

- Yatırım ve işletme sermayesi bir işletmenin kuruluşunda öz kaynaklardan karşılanmaktadır. Genelde esnaf ve zanaatkârlar kuruluş aşamalarında sermayelerini nasıl yönetecekleri ve gerekli kaynakları nasıl sağlayacaklarını bilmemekte ve bu yanlış kararlar alınmasına sebep olmaktadır.
- Alacakların tahsilinde yaşadıkları sorunlar ve borç ödeme sürelerinin alacak tahsil sürelerinden kısa olması mali kanamalara neden olmaktadır.
- Türkiye'deki milli gelir seviyesindeki düşüklük nedeniyle tasarruf eğilimlerinin azalması sermaye oluşumunu da etkileyerek esnaf ve zanaatkârların sermayesine ilave yapması mümkün olmamaktadır.
- Yüksek enflasyon durumlarında işletmeler daha yüksek tutarlarda sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar. Kredi maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle finansman açıklarını kapamada zorluk yaşamaktadırlar.
- Fon sağlayanlara yeterince güvence veremediklerinden dolayı sermaye piyasasında bulunarak da kaynak temini yapamamaktadırlar (Atay, 2012: 4-6).

İşletme Sermayesi Yetersizliği: İşletme sermayesi, en basit haliyle üretim için hazırda bulunan paradır. Bir işletmenin kuruluş aşamasında ya da normal faaliyet dönemi içinde bir yıl içinde nakde çevrilebileceği ya da kullanılabileceği varlıkları ifade etmektedir. Sermaye yetersizliğinin nedenleri ve yarattığı sorunlar şunlardır;

- Sermaye yetersizliği yeni yatırımları, eski ekipmanların değişmesini ya da yüksek teknoloji elde etme girişimlerini engellemektedir.
- Sermaye yetersizliğine enflasyon, ağır borç yükü altına girme ve faiz taksit ödemeleri, işletmenin dönem sonu zararları, yatırım stratejileri ile ilgili hatalar, olağanüstü sebeplerle ortaya çıkan zararlar neden olmaktadır.
- Ayrıca bir ülkedeki ekonomik iktidarsızlık ve kısa aralıklarla meydana gelen ekonomik krizler sermaye sıkıntısı çeken küçük ölçekli işletme sahibi esnaf ve zanaatkârı derin etkilemektedir (Karacibioğlu, 2007: 55-73).

Kredi ile İlgili Sorunlar: Faaliyetlerini sürdürmek ve büyümek için nakit kaynağına ihtiyaç duyan esnaf ve zanaatkârın başvurduğu dış kaynak satıcı kredileri ve banka kredileridir. Ancak yeterli sermaye birikimi olmayan, sermaye yapısı gereği riskli görünen bu küçük işletmelere bankaların finansman sağlamaları güç olmaktadır.

- Ülke ekonomisi içinde toplam ağırlığı yüksek olmasına rağmen kredilerden aldığı pay düşüktür.
- Bankalara genelde teminat olarak ipotek ya da gayrimenkul talep etmekte ancak esnaf ve zanaatkârın bu teminatları gerçekleştirecek imkanları olmadığı gibi olması durumunda da yatırımlarını bu şekilde yapmak istememektedirler. Bu durumda bankalar krediyi yüksek maliyetlerle sağlamaktadır.
- Kayıt dışı çalışmaları sebebiyle de öz sermaye ve aktif büyüklüklerini kanıtlayamayan esnaf ve zanaatkâra da bankalar kredi verme konusuna sıcak bakmamaktadır.
- Kredi temin etseler dahi, kredi miktarının düşük ve vadesinin kısa olması sorun yaratmaktadır. (Tatlı, 2015: 46-47).

Vergi Sorunları; emek yoğun faaliyet içindeki KOBİ'lerin sorumlu olduğu vergi türleri fazladır. Vergi oranlarının yüksek olması, SSK primleri, vergi stopajı ve sigorta primleri gibi kalemlere dair belgelerin düzenlenirken işletmenin de giderlerini artırmaya sebep olması işletme sahiplerini mali sıkıntıya sokan bir başka sebeplerdir. Devlet, mali teşvikler olan vergi muafiyeti, vergi istisnası gibi yardımlar sağlamaktadır (Eğmir, 2016: 8).

Özetle esnaf ve zanaatkâr işletmelerinin banka kredilerine erişiminin zorluğu, ekonomideki istikrarsızlık, işletmenin sermaye yapısı, finansal yönetimindeki bilgisizlik ve yanlış alınan kararlar esnaf ve zanaatkârın faaliyetlerini büyütmek ve ekonomik dalgalanmalarla baş edebilmek için ihtiyaç duydukları finansmandan yoksun bırakmaktadır. Ayrıca küreselleşen ekonomide yabancı sermaye akışının serbest olması, dış ticaret kanallarının etkileşiminin kolaylığı, korumacılığın ortadan kalkması ve özelleştirmelerin yüksek olduğu bir piyasa ortamı yüksek rekabetlere neden olmaktadır. Esnaf ve zanaatkâr işletmelerinin mali sorunları ve kısıtlı sermaye yapıları göz önünde bulundurulduğunda bu gelişmelerden olumsuz etkilenmemeleri mümkün değildir (Müslümov, 2002: 16-17).

Ülkemizde 3624 sayılı kanun kapsamında 20/04/1990 tarihinde kurulan KOSGEB, ülkenin kalkındırılmasında rol üstlenerek buna yönelik stratejiler geliştirmekte ve ekonomide itici bir güç oluşturmaktadır. İşletmelerin gelişmesi için hem hizmet hem destek veren KOSGEB,

KOBİ'lerin etkinliğini ve rekabet güçlerini artıracak, finansman erişimi sağlayacak desteklerde bulunmaktadır.

Tablo 2.3. KOSGEB Genel Destek Programları

GENEL DESTEK PROGRAMI DESTEKLERİ	
Destek Üst Limiti (TL)	**Destek Oranı (%)**
Yurt İçi Fuar Desteği	30.000
Yurt Dışı İş Gezisi Desteği	10.000
Tanıtım Desteği	15.000
Eşleştirme Desteği	15.000
Nitelikle Eleman İstihdam Desteği	20.000
Danışmanlık Desteği	15.000
Eğitim Desteği	10.000
Enerji Verimliliği Desteği	30.000
Tasarım Desteği	15.000
Sınai Mülkiyet Hakları Desteği	20.000
Belgelendirme Desteği	10.000
Test, Analiz ve Kalibrasyon Desteği	20.000
Bağımsız Denetim Desteği	10.000

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi ve Verimlilik Genel Müdürlüğü, Sanayi Yatırımlarına Verilen Destekler ve Teşvik Programları 2019, https://www.kafkas.edu.tr/belgeler/ba2288a8-c383-4c42-8ae2-1b2dc53acc6c.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2021).

KOSGEB destek programları 12 başlıktan oluşmaktadır ve bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir;

- Girişimcilik Destek Programı; girişimcilik kültürünün yayılması ve katkı sağlayacak işletmelerin oluşturulması amacıyla düzenlenmektedir. İş kurma ve yönetme konusunda girişimcilere bilgi ve beceri sağlayarak başarılı işletmelerin kurulmasını amaçlamaktadır. Özellikle İŞGEM KOBİ'lere en çok yaşadıkları mali sorunlarına çözüm olmakta finans kaynaklarına erişme imkânı ve işletme maliyetlerine destek sağlamaktadır.
- Girişimciliği Geliştirme Destek Programı; 2018 yılında yürürlüğe giren bu program iş kurma ve yönetme konusunda bilgi ve becerilerinin gelişimini sağlarken aynı zamanda başarılı iş planlarını da ödüllendirmektedir.
- İşletme Geliştirme Destek Programı; düşük proje hazırlama kapasitesine sahip küçük ve orta ölçekli işletmelerin kapasitelerine geliştirmek ve ihtiyaçlarını karşılayarak

kurumsallaşma ya da markalaşma düzeylerini, rekabet güçlerini, ekonomideki paylarını arttırmayı sağlamaya çalışmaktadır.

- İş birliği Destek Programı; Bu program KOBİ'lerin birbirleriyle ya da büyük işletmelerle ortak proje modelleriyle ortak çalışma kültürünü geliştirmeyi ve rekabet avantajı sağlayacakları işbirlikleri tesis etmelerine fayda sağlamaktadır.
- Ar-Ge, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı; bilim ve teknolojiye dair yeni fikirleri ve buluşları desteklemek için KOBİ ve girişimcilerin geliştirilmesini, diğer taraftan Ar-Ge bilincinin yaygınlaştırılması hem de Ar-Ge kapasitesinin artırılmasını amaçlanmaktadır.
- Teknolojik Ürün Tanıtım ve Pazarlama (Teknopazar) Destek Programı; Uluslararası pazarlarda rekabet güçlerini arttırmak amacıyla teknoloji tabanlı KOBİ'lere ürünlerinin tanıtımına ve pazarlanmasına destek sağlanmaktadır.
- KOSGEB KOBİGEL-KOBİ Gelişim Destek Programı Destek Programı; Yine küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomik açıdan gelişmesini sağlamayı amaçlayan bir programdır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Tursun vd., (2020), KOBİ'lerin devlet desteklerinden yararlanma düzeyleri ve yararlanmama sebeplerini araştırdığı çalışmasında KOBİ'lerin finansman araç çeşitlerinden yeterince yararlanamadıkları ve devlet desteklerinden faydalanabilseler dahi beklenen seviyeye ulaşamadıkları görülmüştür. Devlet desteklerinden ve teşviklerinden yeterince yararlanamama sebeplerini ise bilgilendirmelerin eksik olması, teşviklerin kabul aşamalarının yavaş ilerlemesi, yine teşvik prosedürlerinin karmaşıklığı olarak ifade etmişlerdir.

Kırpık (2018), Adıyaman Kahta ilçesindeki esnafın KOSGEB desteklerine yönelik farkındalık düzeyini ölçtüğü araştırmasında Kahta esnafının farkındalık düzeyinin düşük olduğunu, KOSGEB tarafından düzenlenen eğitimlerden sonra hazırlanan projelerin kabul edilmemesi nedeniyle de esnafın desteklerden faydalanamadığını savunmuştur.

Namal vd., (2018), KOSGEB'in girişimcilik desteklerini ele aldığı çalışmasında işletmelerin yaşadığı sıkıntıların başında işletmenin kuruluş aşamasında iyi bir fizibilite planının yapılmaması ve kaynaklara erişim konusundaki zorluklar olduğunu ifade ederek KOSGEB'in destek miktarının hedeflere ulaşmada başarısız olduğunu savunmuştur. Ayrıca eğitim verenlerin saha içinden olmaması nedeniyle eğitimlerin teorik ağırlıklı olması da

eğitimleri yetersiz kılmaktadır. Planlı kalkınma dönemlerinde KOBİ'ler ile ilgili görüşler, destek ve teşvikler yıllara göre aşağıdaki gibidir;

- Birinci Beş yıllık Planlama Dönemi (1963–1967); Esnaf ve zanaatkârların ve küçük sanayicilerin problemlerine çözümler bulmak için merkezi teşkilat arayışına girilmiş ve Sanayi Bakanlığı görevlendirilerek küçük işletmelerin örgütlenme, kooperatifleşme, finansman, kredi ve pazarlama konularında faaliyetler gerçekleştirilmesi istenmiştir. 1964 yılında 507 sayılı "Esnaf ve Zanaatkârlar Kanunu" kabul edilmiştir.
- İkinci Beş yıllık Planlama Dönemi (1968–1972); Küçük sanayiyi geliştirme çalışmalarının sınırlı olması nedeniyle KÜSGEM kurulmuş, büyük işletmelerle yakın ilişkilerin kurulması için teşvikler gerçekleştirilmiş ve sanayi bölgeleri ve sanayi sitelerinin kurulmasında hızlı adımlar atılmıştır.
- Üçüncü Beş yıllık Planlama Dönemi (1973–1978); Küçük sanayi için eğitim ve teknik danışmanlık hizmetleri verilmiştir.
- Dördüncü Beş yıllık Planlama Dönemi (1979–1984); KÜSGET kurulmuş, küçük sanayiye mali ve teknolojik destekler sağlanmış, KOBİ'lerin önemi fark edilmiştir.
- Beşinci Beş yıllık Planlama Dönemi (1985-1990); KOBİ'lerin alt yapı sorunlarına çözüm için işletmeler bir araya getirilerek Organize Sanayi Bölgeleri kurulması planlanmıştır. Bu sayede KOBİ'ler ile büyük işletmelerin entegrasyonunun sağlanması amaçlanmıştır. *"Esnaf, sanatkâr ve küçük sanayi kesiminin ülkemizde mülkiyetin yaygınlaştırılması konusundaki önemli rolü de dikkate alınarak, üretim gücünün artırılmasına ve üretim yurtiçinde ve yurtdışında pazarlanmasına yardımcı olacak mali ve teknik destek sağlanmasıyla ilgili tedbirlere öncelik verilecektir, iç ve dış pazarlama organizasyonu içerisinde özellikle organize olamamış küçük işletmelerin piyasayla irtibat kurmaları amacıyla teknik danışmanlık hizmetleri sağlanacak ve ihracat için özel teşvik sistemi getirilecektir"* (DBT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1990).
- Altıncı Beş yıllık Planlama Dönemi (1990-1995); Esnaf, zanaatkâr ve küçük sanayinin desteklenmesine dair politikaların getirilerek desteklenmesini içermektedir. Zaten gelişmesi desteklenen küçük sanayinin yan sanayi sistemi içinde gelişmesi için teşviklerin sağlanması politikası bu planda yinelenmiştir. Özellikle teknoloji yoğun küçük işletmeler Teknopark çerçevesinde teşvikler, çıraklık, işbaşı, finansman gibi eğitim imkanları ve ucuz kredilerin sağlanması planlanmıştır.

- Yedinci Beş yıllık Planlama Dönemi (1996-2000); Küçük ve orta ölçekli işletmelerdeki istihdam artışının görülmesiyle birlikte bireysel girişimcilik ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin projelerin desteklenmesi ve girişimcilik eğitimlerinin verilmesi öngörülmüştür. Ayrıca rekabet gücünün artırılmasına yönelik teşvik ve desteklere önem verileceği vurgulanmıştır. Bu dönemde daha çok planlarda teşviklerin öneminden bahsedilse de uygulamalar da dağınıklık söz konusu olmuş, özellikle verimlilik, kalite ve teknoloji gelişimlerinde yetersizlikler sorun olarak devam etmiştir.
- Sekizinci Beş yıllık Planlama Dönemi (2001-2005); Bu dönemde KOBİ'lerin katma değer içindeki ve banka kredileri içindeki paylarının ve verimliliklerinin artırılması planlanmış, KOBİ'lerle ilgili mevzuatın AB standartlarıyla uyumlaştırılması hedeflenmiştir. Ancak 2004 yılı başında planların gerçekleşme düzeyi beklenildiği gibi olmamıştır. Özellikle 2001 krizi nedeniyle yaşanan finansal sorunlar sonucu kamu kaynaklarının azalması nedeniyle KOBİ'ler finansman sorunları yaşamışlardır.
- Dokuzuncu Beş yıllık Planlama Dönemi (2007-2013); Bu plan, diğer kalkınma planlarına göre daha kısıtlı açıklamalara sahiptir. Finansman sağlamada kolaylıklar ve iş yapmayı özendirecek vergilendirme, kayıt dışı işletmelerin kayıt içi geçişlerini sağlamak için teşvikler, İŞGEM ve benzeri kurumların etkinliklerini arttırmak KOBİ'lere dair görüşler arasındadır (DBT, Kalkınma Planları, https://sbb.gov.tr/ , 2021).

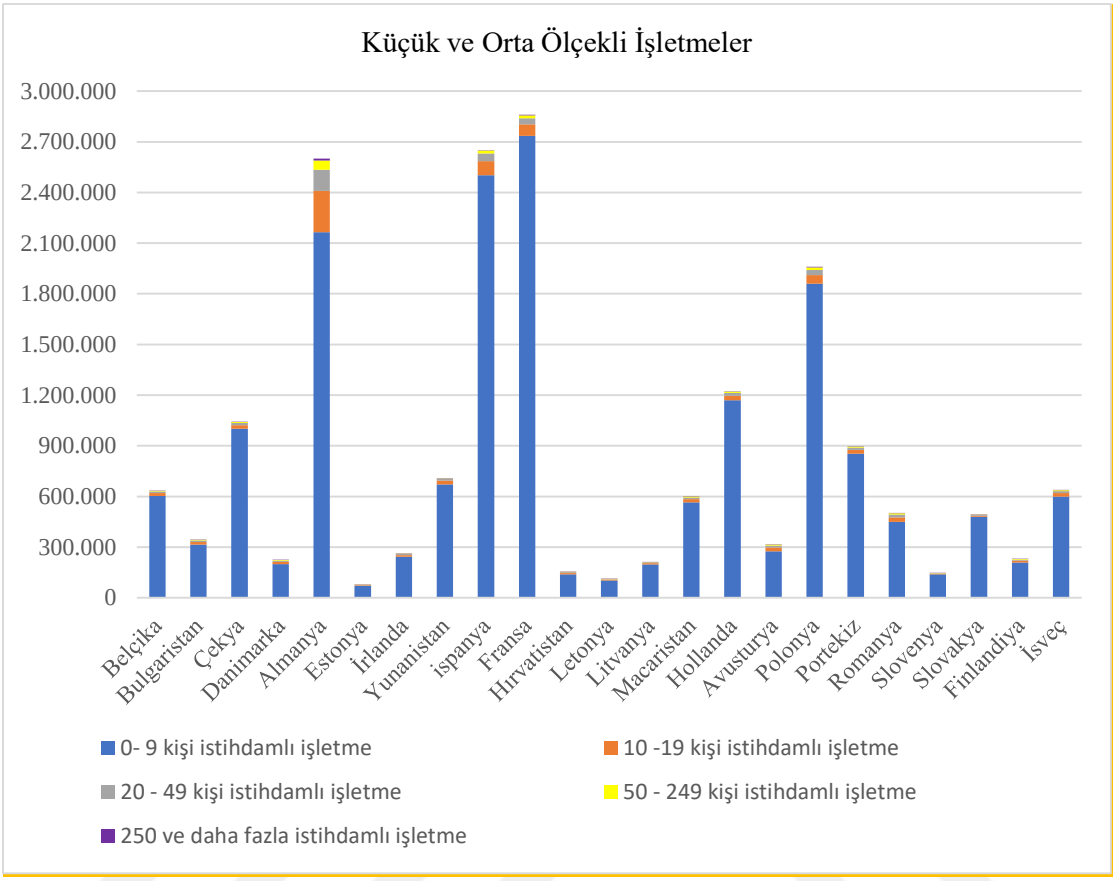
Ülkemizde uygulanan politikalar genel olarak incelendiğinde bazı süreçlerde olumlu sonuçlar elde edilmiş olsa da teşviklerin takibi ve sonuçlarının iyi gözlemlenememesi problemlere neden olmuştur. Devlet kaynak sıkıntısı yaşamadığı dönemlerde yeterli hibe destekleri ve çeşitli kredi imkanlarıyla küçük işletmeleri de desteklemiştir. Ancak kaynakların yeterliliği durumuna göre teşviklerin nitelikleri değişkenlik göstermiştir. Özellikle 2001 krizi döneminde kaynaklarda yaşanan sıkıntı teşvikler için planlanan programların gerçekleştirilememesine neden olmuştur (Karaca, 2004: 53). KOBİ'lere genellikle araştırma geliştirme faaliyetleri ve bölgesel kalkınma ile ilgili politikalar uygulanmıştır. Uygulanan politikalar her ne şekilde faydalı desteklere sahip olursa olsun teşviklerin belli başlı kesim ve sektörlere yönelik olmasından dolayı haksız rekabet oluşturduğu eleştirisi yapılmaktadır. Türkiye ekonomisinin büyük bir payına sahip olmasıyla ekonominin lokomotifini oluşturan KOBİ'ler ülkenin ekonomik notunu da etkilemektedir. Bu nedenle KOBİ'leri güçlendirmek devletin önemli hedeflerinden biri olmalıdır (Dülger, 2020: 30).

2.6. ESNAF VE ZANAATKÂRLARIN EKONOMİK ROLÜ

Esnaf ve zanaatkârlar küçük birer ekonomik birimi oluştururlar. He ne kadar tek başlarına değerlendirildiğinde ekonomiye katkıları önemsiz görülse de sayısal büyüklükleri onların ekonomi ve toplumda ne kadar önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Esnaf ve zanaatkârlar müşteri ve personel ile daha yakın ilişkiler kurma özelliğinden dolayı büyük işletmelere göre pazarlama, üretim ve hizmet konularında daha esnektir. Bu esneklikleri sayesinde müşteri ihtiyaçlarını anlamakta ve zamanında uyum sağlayarak ekonomiye canlılık kazandırabilmektedir. Mikro ölçekli işletmeler, büyük ölçekli işletmelerin aksine vasıflı işçilerin yüksek ücretleri nedeniyle düşük ya da orta seviyede vasıflı işçileri çalıştırmaktadır. Özellikle Türkiye'nin bazı bölgelerinde nitelikli işçi sayısı sınırlı iken niteliksiz işçilere istihdama katkıda bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda yerel kalkınmayı da sağlayarak o bölgede işsizlik sorununun çözülmesini ekonomik ve sosyal dengelerin oluşmasını sağlamaktadır (Baykul ve Dulupçu, 2009: 65-66).

Büyük ölçekli işletmelerin kullandığı girdiler çoğu zaman yurtdışı kaynaklardan karşılanmaktadır. Küçük ölçekli işletmeler, büyük ölçekteki işletmelerin kullandıkları hammadde, işletme malzemesi, yarı mamul gibi girdilerinin üretilmesiyle onların gelişimini tamamlamasına katkıda bulunarak yan sanayi oluşturmakta, aynı zamanda ülke ekonomisinin de dışa bağımlılığını bir nebze azaltmaktadır. Diğer taraftan büyük işletmelerin üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin benzerlerini üreterek rekabetçi bir ortamda yaratmaktadırlar (Tatlı, 2015: 25)

Tablo 2.4: Bazı Avrupa Ülkelerinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler

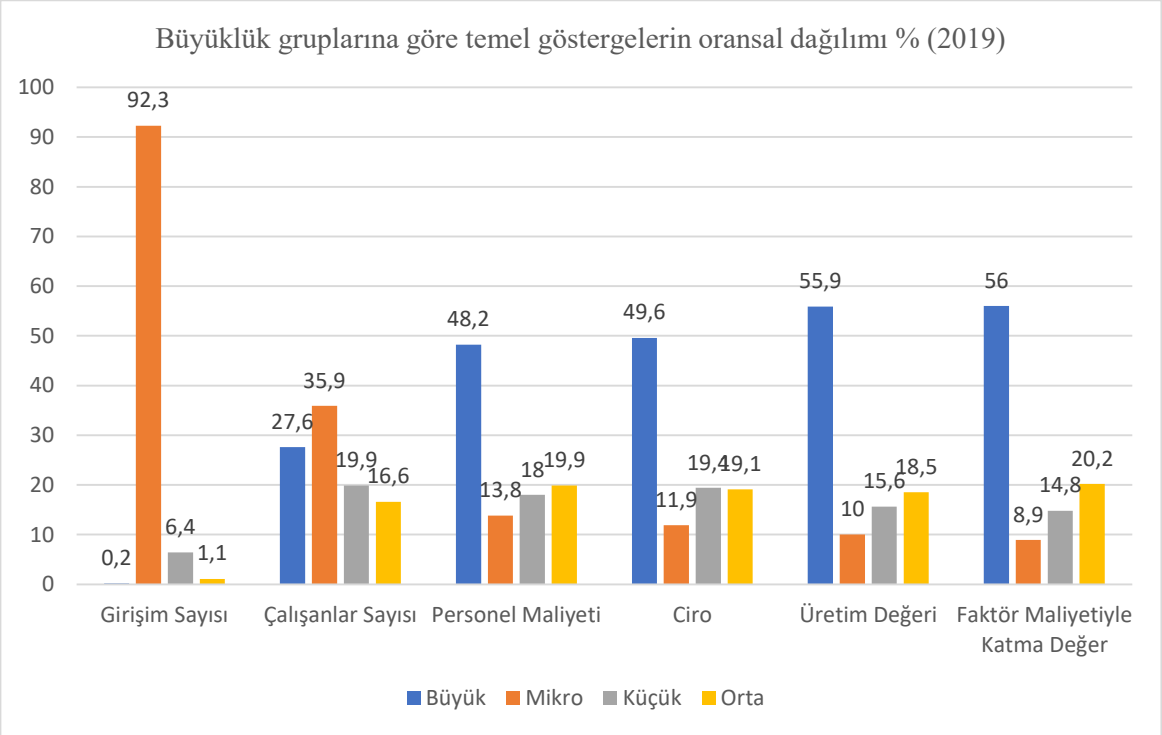

Kaynak: Eurostat, Databrowser, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sbs_na_sca_r2/default/table?lang=en, (Erişim Tarihi: 27.02.2021).

Gelişmiş ya da gelişmekte bir ülke olsun her birinin ekonomilerinin temeli KOBİ'lere dayanmaktadır. Tablo 2.4'de görüldüğü üzere Avrupa Birliği'nin ekonomisinde ölçeklendirilmiş işletmeler içinde esnaf ve zanaatkârların sayısı büyük bir farkla öndedir. Bu Avrupa ülkelerinin ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. 1970 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte büyük işletmelerin fazlaca etkilenmesi karşısında KOBİ'lerin böylesi bir dönemde ekonomiye ve istihdama katkı yaptığı görülmüştür. 1980 yılında artan işsizlik ile üye ülkeler küçük ve orta ölçekli işletmelere yoğunlaşmış, 1990 yıllarında ise teşvik politikaları, ekonomik düzenlemeler ve mevzuatlar KOBİ'ler için büyük hassaslıkla el alınmıştır. Özellikle Avrupa ülkelerinde küçük ve orta ölçekli işletmeler büyüme ve istihdam hedefleri için önemli bir yer tutmaktadır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012: 6-7).

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) ülke ekonomisindeki payına dikkat çekmek için Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından yayınlanan "Türkiye'nin KOBİ'leri Bülteni" verilerine göre Türkiye' deki işletmelerin %99,8'ini KOBİ'ler oluşturmaktadır. Türkiye'deki işletmelerin 8,9 trilyon TL yıllık cirosunun %65,5'i KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yine 2019 yılında KOBİ'ler tarafından gerçekleştiren ihracat %56,3 iken toplam ihracat değeri 101,8 milyar dolar olmuştur. (TOBB, 26.12.2020).

Tablo 2.5: 2019 Yılı Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikler

Kaynak: TUIK, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37548,
Erişim Tarihi (27.02.2021)

KOBİ'ler 2019 yılında istihdamın %72,4, personel maliyeti %51,8, ciro %50,4, üretim değerinin %44,1 ve faktör maliyetiyle katma değer %44 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında 15 bin TL olan çalışan başına ortalama katma değer, 2019 yılında 54 bin TL olmuştur. 2009 ve 2019 yılları arasında KOBİ grupları, en yüksek çalışan başına katma değer sırasıyla 29 bin TL ve 108 bin TL orta ölçekli girişimlerde gerçekleşmiş, küçük ölçekli girişimlerde 9 bin TL ve 66 bin TL, mikro ölçekli girişimler için ise 8 bin TL ve 22 bin TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2.5)

Esnaf ve zanaatkârlar ürettikleri katma değer seviyesi düşük olmasına rağmen imalat sanayi alanında katma değer paylarını artırmaktadır. Türkiye'de esnaf sayısı ve yarattığı istihdama bakıldığında ekonomide önemli bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle ülke ekonomisine yüksek katma değer sağlayacak seviyeye getirmek için teşviklerin artırılması ve buna yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (Yılmaz 2004: 17).

Ulusoy ve Akarsu (2012), KOBİ'lerin istihdama etkisi ve KOBİ'lere yapılan destekler arasındaki ilişkiyi analiz ettiği çalışmasında aralarında sıkı bir ilişki olduğunu ve Türkiye' de girişimcilik teşvikleri gerektiği şekilde desteklendiğinde ülkemizin büyük sorunlarından biri olan işsizliği düşürmede katkı sağlayacağını savunmuştur.

Özdemir vd. (2007), Türkiye ekonomisinde küçük girişimciliğin artan önemini anlattığı çalışmasında ülkedeki ekonominin başarılı olmasının büyük oranda küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin başarısına bağlı olduğunu ve özellikle ekonomik krizler karşısında dayanıklı bir ekonomiye sahip olmak, istihdamı artırmak, işsizliği azaltmak için küçük girişimciliklerde teşvik politikalarının önemini vurgulamıştır.

Tablo 2.6: Türkiye'de Nüfus Yoğunluğuna Göre En Fazla Esnaf Sayısına Sahip İller

İLLER	Nüfus	Esnaf Sayısı	Esnaf/Nüfus %
BURDUR	11 bin 638	270 bin 796	4,30
MUĞLA	41 bin 420	983 bin 142	4,21
ÇANAKKALE	21 bin 716	542 bin 157	4,01
ARTVİN	6 bin 760	170 bin 875	3,96
EDİRNE	16 bin 199	413 bin 903	3,91

Kaynak: AA, 18.09.2020, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-esnaf-sayisi-2-milyona-yaklasti/1977533, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

Esnaf ve zanaatkârların üstlendiği ekonomik rollerden bir tanesi de bölgesel kalkınmayı sağlamaktır. Bu ekonomik kalkınmanın aşamalarını şu şekildedir;

- Esnaf ve zanaatkârın coğrafik bölgelere dağılmış olması,
- Bu coğrafi bölgelerde istihdam ve gelir yaratarak bölgesel farklılıkların azaltılması
- Şehir merkezlerine göçü engellemesi ve göçün olumsuz etkilerinin azalması
- Bölgede ekonomik faaliyetlerin canlanmasıyla birlikte dinamik ve büyüme potansiyelindeki işletmelerin ortaya çıkmasını ve böylelikle bölgesel kalkınmanın hızlanarak ülke ekonomisi de geliştirmesidir (Çatal, 2007: 345-346).

Tablo 2.7: Türkiye'de İllere Göre En Fazla Esnaf Sayısı

İLLER	Esnaf Sayısı	Esnaf/Nüfus %
İSTANBUL	240 bin 411	1,55
İZMİR	121 bin 527	2,78
ANKARA	100 bin 535	1,78
ANTALYA	84 bin 901	3,38
BURSA	77 bin 290	2,53

Kaynak: AA, 18.09.2020, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-esnaf-sayisi-2-milyona-yaklasti/1977533, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

Türkiye' de 2020 Ağustos sonu itibariyle toplamda esnaf sayısı 2 milyon 953 bin iken 240 bin 411 ile en fazla esnaf İstanbul'da bulunmakta ve esnafın yüzde 12'sini oluşturmaktadır. Türkiye' de esnaf sayısı, toplam nüfusun %2,3' ünü oluşturmakta, diğer bir deyişle her yüz 100 kişide yaklaşık 2 kişi esnaflık yaparak geçimini sağlamaktadır. Esnaflara ait iş yeri sayısı ise 2 milyon 103 bin 745'tir (Anadolu Ajansı, 18.09.2020).

Tablo 2.8: Türkiye' de İllere Göre En Fazla İşyeri ve Oda Sayısı

İLLER	İş Yeri Sayısı	Oda Sayısı
İSTANBUL	250 bin 289	157
İZMİR	133 bin 471	128
ANKARA	106 bin 331	111
ANTALYA	98 bin 650	75
BURSA	84 bin 917	104

Kaynak: AA, 18.09.2020, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-esnaf-sayisi-2-milyona-yaklasti/1977533, (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

Veriler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de KOBİ'lerin ekonomide önemli bir yere sahip olduğu, teşvik ve sayılarının arttırılması gerektiği, KOBİ gruplarının içinde yer alan esnaf ve zanaatkârlar ülkenin ekonomisine doğrudan katkı sağladığı görülmektedir.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK KRİZ TEMELLİ ESNAF EYLEMLERİ ve TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ

3.1. PROTESTO VE EYLEM KAVRAMLARI

Dünya çapında protestolar demokrasi hareketleri açısından tarih boyunca önemli bir işlevsellik sergilemişlerdir (Cammaerts, Mattony and McCurdy, 2013). Protesto ve diğer toplumsal hareketlerin çağın getirileriyle yön ve yöntem değiştirdikleri de göz ardı edilemez. Teknolojinin ilerlemesi ve sosyal medya kullanımının toplumun her kesimine yayılmasından önceki yıllarda protesto, gösteri ve yürüyüşler önemli bir ses duyurma yöntemi ve ifade özgürlüğü araçlarıydı. Ancak sosyal medyanın kullanım yaygınlığındaki devrimsel gelişme bu algıyı köklü değişimlere uğratmıştır. Yine de yakın tarihte şahit olunan protestolar bu teknolojik değişimin protestoları seyrekleştirmesine rağmen bir diğer açıdan da önemini ve vurgusunu yükseltmektedir.

J. Jasper (2008)' a göre; insanların fikirlerine, çıkarlarına ters düşen ya da günlük yaşamlarına olumsuz etkilerde bulanan problemlerin kurumlar tarafından sorgulanmaması ve ilgilenilmemesi durumunda protesto, bir itiraz niteliğinde bu tip arayışa imkân tanımaktadır. Protesto, gerekli altyapıların oluştuğu yerde mağdur konumundaki kişilerin kendilerini ifade etmek ve fikirlerini alenen duyurmak için bir araç olarak kullanmaktadır.

Toplumda belirli bir kesimin hoşnutsuz olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sistemle ilgili durumlara karşı gösterilen tepkiler genelde bir toplumsa patlama olarak ortaya çıkmakta ve protesto şeklinde kendini gösterebilmektedir. Siyasi hoşnutsuzluklar genelde siyasi yöneticiler ya da iktidardan memnuniyetsizlik, çalışma koşulları ve kötü koşullarda yaşam ve dini ve etnik anlaşmazlıkları oluşturmaktadır. Sosyal hoşnutsuzluklar yine kötü yaşam koşulları, yolsuzluk, adalet eşitsizliği olarak ifade edilebilirken ekonomik sistemle ilgili hoşnutsuzlukları ise enflasyon, fazla vergi ödemeleri, işsizlik, gıda sorunları ve yüksek zam oluşturmaktadır (Carothers, T., & Youngs, 2015: 5-6).

Protesto hareketleri içinde yer alan eylem, eylem repertuvarı ve eylem biçimi kavramları ise hareketin hangi amaçla yapıldığını açıklamada ve hareketin hedeflere ulaşmasında önemli yer tutmaktadır. Toplumsal eylemliliğe yönelik genel geçer bir tanım bir surumu değiştirmeye yönelik çabalar bütünü olarak önerilmektedir. Eylem repertuvarı ise protestoyu gerçekleştiren grupların kişisel ya da bir grubun haklarının talep edilmesi için kolektif olarak

harekete geçmesi ve zamanla oluşmuş birtakım taktik ve strateji özellikleri taşıyan kavram olarak tanımlanmıştır (Tilly, 1986). Eylem biçimi eylem repertuvarının bir alt kavramını oluşturmaktadır. Tilly, toplumsal hareketlerin farklı eylem biçimlerine sahip olduğunu ifade ederken eylem repertuarı kavramına başvurur. Burada eylem repertuvarı ve eylem biçimi arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilebilir. Bireyler yürüyüş ya da işgal eylemlerine katıldığında sorununu duyurmak için kullandığı sloganlar, yazılı pankartlar, semboller ve benzeri eylem repertuvarını oluştururken içinde bulunduğu yürüyüş ya da işgal eylem biçimini ifade etmektedir. Tarrow' a göre repertuvar şöyle tanımlanır:

"Kişilerin sadece diğer kişilerle çatıştıkları zaman ne yapacaklarını değil, aynı zamanda nasıl yapacakları ile ilgili ne bildiklerini ve diğer kişilerin de kendilerinden ne beklediğini içeren, yapısal ve kültürel bir kavram*"* (Ezici, 2012: 36).

Eylem repertuvarının kolektif eylemle ile yakın ilişki içerisinde olması nedeniyle kolektif eylem kavramına da değinmekte fayda vardır. Kolektif eylem sosyoloji, sosyal psikoloji, yönetim bilimleri gibi sosyal bilimlerin alt disiplinlerinde yer alan konulardan biridir. Bu alt disiplinlerin her biri kolektif eylemi tanımlama ve açıklama şekli farklılık göstermektedir. Kolektif eylem genel olarak çeşitli menfaat sahibi grupların kolektif durumunu geliştirmesini sağlayan her türlü eylemdir (Wright, Taylor ve Moghaddam, 1990).

Pek çok kolektif eylem türü vardır Olive (1993)'e göre dört tür kolektif eylem modeli bulunmaktadır.

- "Grup" davranışını verildiği gibi ele alan tek aktörlü modeller,
- Bireysel seçimlerin kolektif eylemde birbirine bağlı bir araya toplanması modelleri,
- Farklı ilgi alanlarına sahip bireylerin toplu kararlarının modelleri,
- Kolektif aktörler ve rakipleri arasındaki dinamik etkileşim modelleridir.

1960 yılı sonlarında bugüne değin sosyal bilimciler kolektif eylemi genellikle, ortak ilgi alanlarına sahip kişilerin çıkarlarının peşinde koşmaya yönelik doğal bir eğilimleri olduğunu, bireysel çıkarlar ile grup çıkarları arasında sorunsuz bir uyum olduğunu varsaymaktadırlar. Mancur Olson, The Logic of Collective Action (1965)'de ise "rasyonel, çıkarcı bireylerin ortak veya grup çıkarlarına ulaşmak için hareket etmeyecekleri" ni ifade ederek aksini iddia etmiştir. Olson' a göre herhangi bir grubun kolektif eylemi verimli bir şekilde yapmakta zorluk çektiğini, grup büyüklüğünün çok önemli olduğunu ve en iyi şekilde belirlenmesinin zorluluğunu vurgulamıştır. Tek bir birey bir durum ya da kuruluş

üzerinde tek başına etkiye sahip değildir sadece katkıda bulunsun ya da bulunmasın iyileştirmeye sevinebilir. Diğer taraftan geleneksel teoriler grupların büyüklüğünü dikkate almamaktadırlar. Gruplar arasında bir ayrım olmadığı gibi aynı temel karaktere sahip olan bu gruplar temel çıkarlarını geliştirmede eşit etkide bulunmaktadır (Oliver, 1993).

Hangi eylem yolu kullanılırsa kullanılsın beraberinde bir dizi potansiyel risk, maliyet ve fayda taşımaktadır. İyi ya da öngörülemeyen sonuçların yanı sıra kötü sonuçlar, karmaşık kazanç ve kayıp kombinasyonları da olabilecektir. Toplumsal hareketlerin bir alt kümesini oluşturan protesto hareketlerinin kaynağını açıklarken genellikle fiziki tehditlere değinilmektedir. Ancak göz ününde bulundurulması gereken bir diğer önemli faktör ise ekonomik tehditlerdir. Geçici ya da sürekli bir süre işten çıkarılma, ücretlerde kesintiler, vergiler, işyerlerinin kapanmasına neden olan tüm koşullar, becerilerini kazanma ya da geliştirme fırsatlarının yok edilmesi gibi birçok nedenlerin kişilerin hayat standartlarında yaratacağı büyük değişiklikler ve olumsuzluklar ile sonuçlanan bir dizi olaylarla kendisine olan saygısını yitirmesi gibi tehditlere yol açabilecektir. İşçilerin siyasi ve ekonomik haklara dahil edilmek gibi taleplerini tetikleyen ve toplumsal hareketlenme ile sonuçlanan her durumun nedeninin altında ekonomik tehditler yatmaktadır (Jasper, 2014: 18-20).

3.2. TOPLUMSAL HAREKETLERİN TARİHİ

Toplumsal yapıdaki dönüşümlerle birlikte bireylerin ihtiyaç ve beklentilerine koşut olarak bu beklentileri karşılamaya yönelik çabaların siyasal alandaki yansımaları gündeme gelmiştir. Her dönemde bireyler siyasete dahil olma çabasında hedeflerine ulaşmak için siyasal katılıma başvurmuşlardır. Siyasal katılımın gerçekleşmesi, devlet iktidarını etkileyebilme ve iktidarın bir parçası olabilme gibi olanaklara sahip olmayı da gerekli kılar. Bir siyasal katılımın belirtileri karar alma mekanizmalarında bulunma, durum ya da kararı protesto etme, bir örgüt aracılığı ile faaliyette bulunma, siyasal grup kurma, eylemlerde yer alma ya da politikada söz sahibi olma olarak ifade edilebilir. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda yaşanan İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi, ABD Devrimi ve 1917 Bolşevik Devrimi siyasal katılımın en çarpıcı biçimde somutlandığı klasikleşmiş toplumsal hareketlerdir. Bu toplumsal hareketler sayesinde kollektif eylemler, bu eylemlerin etkileri ve sonuçları araştırmalara konu olarak öğretici ve ilham verici olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle savaşa dahil olan ülkelerde yoğun protestolar olmuş ancak çoğu hedefine ulaşamamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası özgürlük ve ekonomik alanlardaki değişimler işçi sınıflarını doğurmuş ve sınıf mücadeleleri toplumsal hareketlerinde boyutunu

değiştirmiştir. İşçi temelli grev ve isyanlar İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. İşçi sınıfları emeklerinin sömürüldüğünü düşünerek emeklerinin karşılığını talep ettiği toplumsal hareketler gerçekleştirmişlerdir. 19. ve 20. yüzyıl başlarındaki toplumsal hareketleri kapitalist düzene karşı örgütlenen işçi sınıfları oluşturmuştur. 1970'lerde başlayan işçi ayaklanmaları, çevre, kadın, öğrenci, cinsel özgürlük hareketleri ve 1980'lerde barış hareketleri toplumsal hareketlerde eylem, fikir ve örgütlenme biçimlerinden dolayı yeni toplumsal hareket olarak isimlendirilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin en önemli özelliği iletişim ağ ve imkanların gelişmesine bağlı olarak toplumsal hareketlerin daha hızlı, kolay ve maliyetsiz organize edilmesini sağlamaktadır (Çetinkaya, 2008: 9-14).

Toplumsal hareketler ve diğer kolektif çabalar, sosyal eylem teorileri, insan hedefleri, yapı veya kültür kısıtlamalar gibi birçok temel teorik meseleler, araştırılması için uzun zamandır bilim dünyasının ilgi alanını oluşturmuştur. Oldukça geniş bir toplumsal hareketler literatüründen söz etmek olasıdır. En basit tanımıyla toplumsal hareketler; siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlere bağlı sorunların ya da bu sorunların iyileştirilmesine yönelik ortak isteklerini paylaşan grupların devlet yönetimine karşı mücadelesidir. Toplumsal hareketler, bireylerin kolektif eyleme kişisel olarak dahil olmaya ikna edilebildiği ve bunu sürdürülebilir bir şekilde yapma fırsatlarının sunulabildiği ölçüde var olur Tarrow, (1994:16-17).

Toplumsal hareketler, genelde otoriteler tarafından onaylanmış, normal kurumsal kanalların dışında, geniş yasal ve sosyal değişikliklerin teşvikinde bulunmak ya da geciktirmek amacıyla kasıtlı çabaların sürdürülmesini ifade etmektedir. Hareketlerin devamlılığı resmi organizasyonların geliştirilmesini sağlarken aynı zamanda gayri resmi sosyal ağlar aracılığıyla da çalışmaya neden olabilmektedir (Jasper, 2014: 37-40).

Dahrendorf'a göre, toplumsal hareketler çatışma ile karakterizedir ve gruplar kendi çıkarlarını kollamak üzere harekete geçmektedirler. Harekete geçmek için öncelikle çıkar gruplarının oluşması gerekmektedir. Bunun içinde teknik, siyasal ve toplumsal bazı yapısal gereklere ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasi, açıdan bakıldığında devlet ne kadar liberal ise toplumsal hareketlere neden olacak grupların ortaya çıkması daha kolay olurken totaliter yönetimin olduğu toplumda daha zor olacaktır (Gençoğlu, 2014).

Toplumsal hareketler gelişmiş demokratik toplumların varlığıyla söz edilir ve bu demokratik toplum değişimi amaçlayan organize oluşumlar yaratırlar. Toplumsal hareketleri açıklayan birçok teori bulunmaktadır. İlk önceleri toplumsal hareket ve kollektif eylemlerin sürü

psikolojisiyle hareket eden kalabalığın kızgınlık ve şikayetlerde dolayı oluştuğunu düşünülmüştür. 1960'lı yılların sonuna gelindiğinde kollektif eylemlerin, bireysel eylemler gibi rasyonel olduğu düşüncesini savunan Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ortaya çıkmıştır (Jenkins & Perrow, 1977).

3.3. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ

Bu çalışmada temel alınan göreli yoksunluk teorisi ve kaynakların mobilizasyonu teorisi yaklaşımlarındaki önermelerin ve varsayımların aksini iddia eden perspektifler de söz konusudur. Bu iki yaklaşım, bireylerin protesto gösterileri düzenlemeleri ya da katılım sağlamalarında ekonomik sorunların etkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Esnaf Eylemleri ile bu yaklaşımların ilişkilerini daha isabetli irdeleyebilmek adına protesto süreçlerine geçiş yapmadan önce bu iki perspektifin içeriğine değinmek uygun olacaktır.

3.3.1. Göreli Yoksunluk Teorisi

Göreli Yoksunluk Teorisi, asıl olarak Merton (1957)'ın gerilim yaklaşımının grupların ve kitlelerin davranışlarını açıklamak için uyarlanmış halidir. Merton'a göre toplum içinde bireyler ya da gruplar sosyal baskılara karşı hassas olabilmektedir ve bu nedenle beklenti ve hedeflerine ulaşmada linç ve yağmalama eylemleri, ayaklanma, gösteri yürüyüşleri ya da kitlesel protestolarla seslerini duyurma gibi farklı davranışlar sergilemektedir (Gözübenli ve Şahin, 2016: 15).

Göreli Yoksunluk Teorisi, kolektif olarak ortaya çıkan şiddetin meydana gelmesine sebep olan faktörleri incelemeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Literatürde kişilerin değer beklentileri ile değerlere sahip olma yetenekleri arasındaki farklılığın aktörler tarafından algılanması" olarak yer almaktadır. Teori daha çok psikolojik ve sosyal faktörlerin saptanmasına eğilim göstermektedir. Bununla birlikte bu psikolojik ve sosyal faktörlerle ilişkili olan ekonomik ve siyasal değişkenlerle ve gelişmelerle de bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu anlamda teori sosyolojiden siyaset bilimine psikolojiden ekonomiye pek çok farklı disiplinde ortak çalışma ve inceleme konusu olarak 1970'lerden sonra yükselmiştir. Tanımda yer alan "değer beklentileri" ile kastedilen içinde bulundukları topluluğun her bir üyesinin hem şimdiki zamanda hem de gelecekte hak ettiklerini düşündükleri ortalama değer pozisyonlarıdır. "Değerlere sahip olma yetenekleri" ifadesi ise söz konusu topluluğun her bir üyesinin ortalama değer pozisyonlarını elde etme ve elde ettikleri bu değerin sürdürülmesi kabiliyetini kendilerinde algılamaları biçimine işaret eder.

Mevcut toplumsal şartlarda değer beklentilerindeki yükselişi yakalayamayan değere sahip olma yeteneği bireylerdeki toplumsal memnuniyetsizlikleri yükselteceği gibi, bireylerin değere sahip olma kabiliyetinin, değer beklentilerinden kendini soyutlayarak azalması da toplumsal memnuniyetsizlikleri tetikleyecektir. Böylece yoksunluk olgusunca uyarılan bu grup memnuniyetsizliği, eylemlerin meydana gelmesine yol açacaktır (Gurr, 1972: 13-27).

Ted Robert Gurr(1972)'un araştırmalarına koşut bir çalışma da E. Hoffer (1963) tarafından "yoksulluk" kavramı temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın neticesinde Hoffer, yoksul grupların, farklı toplumlar içinde yer alsa da memnuniyetsiz kesimler içerisinde gözlemlendiğini söylemektedir. Bir başka yoksulluk kavramına ilişkin çalışma ise G. Rosenthal (1996) isimli araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Yoksul kesimi ikiye ayırmıştır. İlki nesilden nesile aktarılan kronik bir yoksulluk türüdür. Bu yoksulluk türünde bireyler statülerini değiştirebilecekleri yeteneklerden ve şartlardan yoksundurlar. İkinci kesim ise geçici bir yoksulluk türü olan ve ekonomik gelişmelerle paralel seyreden bir yoksulluktur. Buradaki yoksul kesim ekonomik sistem içerisinde istihdam edilebilecek yetenek ve yeterliliğe sahiptirler ancak içinde bulundukları ekonomik yapının yetersiz ilerlemesinden olumsuz etkilenmektedirler (Rosenthal, 1996: 523-545).

3.3.2. Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi

Mobilizasyon, "belli bir grubun hareket için ihtiyaç duyulan kaynaklar üzerinde kolektif kontrolü elde etmelerini sağlayan bir süreç" olarak ifade edilir. C. Tilly (1978), mobilizasyonun kolektif hareketin ögelerinden birisi olduğunu savunmuştur. İhtiyaç duyulan kaynaklar ile kastedilenler özel mülk, sandığa giderek oy kullanma, şiddet aletleri ve benzeri etkenler olabilmektedir. Ancak bu kaynak araçlarının tamamı sadece ortak çıkarlara sahip hareket dahilinde bulunduğu sürece erişilebilir ve kullanılabilir haldedir.

Özetle mobilizasyonun analizi, grupların kolektif hareket için kaynakları temin etmenin ve ulaşılabilir kılmanın yöntemleri ile ilgilenmektedir (Jenkins, 1983: 532-533).

Klasik sosyal hareketler şu tip özelliklere sahiptirler:

- Yerel özelliklere sahip önderlere sahiptirler,
- Gönüllü gruplardan meydana gelirler,
- Geniş ölçüde üyeleri vardır,
- Direkt olarak faydalananlardan elde edilen kaynaklardan oluşurlar,
- Hareketler daha çok kitlesel katılım yoluyla oluşur.

Ancak kaynakların mobilizasyonu teorisinin ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal hareketler şu tip özellikleri de kazanmıştır:

- Dışsal önderlere sahip,
- Tam zamanlı ücretli kadrolu,
- Küçük ya da var olmayan üyeliklere sahip, Kaynaklarını bilinçli seçmenlerinden temin eden
- Mağdur toplulukları içermekten ziyade eylemler adına söz alandır (Jenkins, 1983: 532-533).

Öncülüğünü John D. McCarthy ve Mayer N. Zald'un (1977) yaptığı Kaynakların Mobilizasyonu teorisi, "*mobilize edilmesine ihtiyaç duyulan kaynakların değişkenliğini, sosyal hareketlerin diğer gruplar ile olan bağlantısını, hareketin başarısı için dış desteklere olan bağımlılığını ve hareketi kontrol etmek ya da birleştirmek için otoriteler tarafından kullanılan taktikleri"* olarak ifade edilmiştir.

Teori, sosyal hareket olgusunun toplumsal baskı ve toplumsal destek alanının altını çizmektedir. Bu anlamda altı çizilen nokta toplumsal bir hareket ile kurumsal aktörlerin karşılıklı olarak devamlılığına, harekette bulunan aktörlerin rasyonelliğine, hareketin karşılaştığı stratejik sorunlara ve ek olarak sosyal değişme amacıyla bir örgüt olarak hareketin görevidir (McCarthy ve Zald, 1977: 1213). Bu teori ekonomi piyasasındaki şirketler gibi değerlendirdikleri toplumsal hareket örgütlerinin kaynak üretme ve kaynağı kullanma stratejilerini açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, toplumsal hareketi gerçekleştiren bireyin kaynak üretme ve kaynağı kullanma stratejisi sahip olduğu kaynağın miktarına ve türüne göre değişkenlik göstermektedir. Bu toplumsal hareketlerin sadece yoksul ve dışlanmış kesimlerin değil sosyo-ekonomik statüsü iyi olan kesimlerden de çıkabileceğini savunmuştur. Ayrıca ilk dönemlerde toplumsal hareketlerin açıklanmasında akrabalık, komşuluk ve sendika bağları zayıf bireylerin toplumsal bağların kopması nedeniyle sisteme karşı kızgınlık ve şikayetle kollektif davranışlara katılacağı savunulmuştur. Ancak kaynakların mobilizasyonu teorisi, bu yaklaşımdaki birey fikrini kabul etmemiş tam aksine arkadaş, akraba, sendika, dinsel ve mezhep birçok ağ bağlantılarına sahiplerse protesto gibi eylemlere katılmasının çok daha kolay olacağını savunmuştur. Çünkü kızgınlık, öfke, şikâyet gibi durumlar her zaman vardır ancak bunların toplumsal hareketlerin oluşumunda etkili olmayabilmektedir (Jenkins & Perrow, 1977).

Toplumsal hareketlerin en önemli belirleyicisi toplumsal hareket örgütlerinin ne kadar kaynak toplayabildiği ve onları ne kadar etkin kullanabildiğidir. Kişi sayısı, zaman para bu kaynakları oluşturabilmektedir. Kaynakların toplumda eşit dağılmadığı ve kaynaklara erişimin dengeli olmadığı düşüncesinden yola çıkarak kaynaklara erişmekte ve sahip olmakta sorun yaşamayanların onları etkin bir biçimde kullanmasıyla toplumsal hareket başarıyla, kaynakların sağlanamadığı durumda ise toplumsal hareketin etkinliği azalarak başarısızlıkla sonuçlanmaktadır (Edwards & McCarthy 2004). Toplumsal hareketi oluşturan aktörlerin katılımını ve istikrarını sağlamak her zaman kolay olmamaktadır. İstenen değişimlerin gerçekleşmesi için bir toplumsal hareketin uzun soluklu olması gerekebilmektedir. Bu nedenle yapılandırılmış, profesyonel iş birlikleri, daha fazla katılımcı, kuruluş ve müzakereci, bütçenin büyüklüğü ve hatta tüketilen kaynakların yenilenmesi başarıya ulaşmada önemlidir (Della Porta, 2013: 118-119).

Kaynak mobilizasyonu teorisinde topluluğun harekete geçmesi 5 adımdan oluşmaktadır:

- Topluluk içinde potansiyel destekler yaratmak,
- Potansiyel üyeler ile bağlantı kurarak gönüllü üyelik ağları oluşturmak,
- Toplanan problem kaynakları vasıtasıyla bireysel hedeflerin arasında motivasyonu arttırmak
- Harekete katılmayı engelleyecek nedenleri kaldırmak,
- Hareketi aktif hale getirmektir (Çalı, 2006: 49).

Toplumsal hareketleri açıklamada ahlaki, sosyo-psikolojik, kültürel maddi kaynak gibi birçok çeşit kaynak bulunmaktadır. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nde baskın görüş daha çok maddi kaynaklardır. Kültürel kaynakları da maddi varlıklar olarak ele alması ve hareketlerin kültüre ve kimliğe ilişkin boyutlarını açıklamaması eleştiri almıştır (Cohen ve Arato, 1992). Khawaja (1994)' a göre ise toplumsal hareket aktörlerinin gerçekleştirdiği eylemi ne amaçla yaptıklarını açıklama konusunda yetersiz kaldığını, bir katılımcının eyleme katılma nedeninin bir ahlaki sorumluluğu yerine getirme duygusu da olabileceğini savunmuştur.

Bu çalışmada ekonomik sorunların yaşandığı dönemlerdeki protesto hareketlerinin irdelenmesinde Kaynakların Mobilizasyonu Teorisi ve Göreli Yoksunluk Teorisi birlikte ele alınarak değerlendirilecektir.

3.4. EKONOMİK KRİZ TEMELLİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal hareketlerin gelişimi incelendiğinde keskin ve köklü ekonomik dönüşümlerin toplumların gündelik hayatlarında belli bir rutini alt üst ettiği ve buna bağlı öfke, hayal kırıklıkları ve kızgınlıkları beraberinde getirdiği görülür. İnsanların kendini bu denli olumsuz bir tabloda bulmasının nedeni sadece günlük yaşamın yapısındaki değişiklikler değil aynı zamanda bu yapının düzenleyicilerinin de bozulmasıdır. Böylelikle artan yoksunluk, psikolojik etkenler toplumsal hareketler için belli bir zemin oluşturabilmektedir. Ayrıca ülkelerin yapısal uyum ve istikrar politikalarının kitleler açısından öngörülen olumlu sonuçları beraberinde getirmemesi ve gelir dağılımındaki bozulmalar karşısında kitlesel gösteriler ve şiddet hareketleri tetiklenebilmiştir.

Arjantin'de 1989'dan 1990'a kadar süren hiper-enflasyon krizi ve takibinde yaşanan yoksunluk fiyatların artış göstermesi kitlesel tepkilere yol açmış ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu küçük gruplar gıda isyanlarıyla meydanlara çıkmıştır. Daha sonra 30-50 kişilik gruplar gıda dışındaki farklı malları da kapsayan bir yağmalama gerçekleştirmiş, eylemler şiddet içeren hareketlere dönüşmüştür (Şenses, 2006:55). 1990 yılında başlanılan neo-liberal politikalar ile enflasyon denetlenmeye çalışılmış akabinde şiddetli protestolara tanıklık edilmiştir. Ekmek %554, süt %441 ve peynir %1000 oranında artarak işgücü piyasasında işsizliği etkilemiş, 2001 yılının aralık ayında yeni bir ekonomik kriz yaşanmasıyla toplumsal hareketler yeniden patlaklık vermiştir. Arjantin'de 1989–2003 yılları arasında toplam kayıtlı protesto sayısı 5268'i bulmuştur. Yüksek boyutlarda gerçekleşen ve işçi sınıfının parçalarını temsil eden bu sosyal protestolar yeni bir sosyal mobilizasyon oluşturmuş ve popüler hale gelmiştir (Pereyra vd., 2015:335-338). Piqueteros (grevciler) hareketi olarak adlandırılan ve işsiz yoksulların, ailelerin ve bunun gibi yoksul bir geçmişe sahip olanların harekete geçtiği bu toplumsal hareket Arjantin ve Latin Amerika siyasetine büyük etki etmiştir. (Epstein, 2003:12).

Endonezya'da 1997-1998 yıllarında yaşanan mali krizin ülkeye toplumsal ve siyasi sonuçları ağır olmuştur. Şubat 1988'de ilk olarak süte yapılan zam ile birlikte anneler eylem yapmıştır. Yine beş mayısta gaza yapılan %71 zam, finansal kriz nedeniyle Endonezya parasının %80'lik bir oranda değer kaybetmesi, işsizliğin artması ve yoksulluğun iki kat artması sonucu sosyal huzursuzluğu gidererek artırmıştır. Bunun sonucunda öfkeli halk birçok kentte ayaklanarak işyerlerini yağmalamış, alışveriş merkezlerini yakmış, zenginliğin ve rüşvetin simgesi haline gelen Endonezya Çinlileri hedef almıştır. Binin üzerinde insanın ölümüne yol

açan bu toplumsal hareket Mayıs 1998'de 32 yıllık Suharto yönetiminin istifa etmesine yol açmıştır (Budianta, 2010: 109-128).

Rusya' da 2 Ocak 1992'de neoliberal politikalar uygulanır uygulanmaz enflasyon hızla yükselmiştir. Yıl sonunda enflasyon %2.000 olarak gerçekleşirken, enflasyon etkisiyle rublenin değeri iyice azalmıştır. Rublenin etki alanının daralması ve ticaretin dolar üzerinden yapılmaya başlaması zaten Sovyet döneminde kısıtlı koşullarda yaşayan halkın ellerindeki mevcut imkânları da kaybetmesine neden olmuştur. Rusya'da halk sorunlarla kendi kendilerine baş etmek zorunda kalmış ve 1997' de ödenemeyen maaşlar ve yoksulluk nedeniyle yürüyüşler, açlık grevleri ve kitlesel protesto eylemleri gerçekleştirilmiştir. 1989'da %2 oranında bir yoksulluk var iken 1998'de %23'e ulaşmıştır. (Bobrov,1988).

2000'li yıllarda Türkiye'de meydana gelen ekonomik kriz toplumsal hareketlere neden olmuş, birçok kişi ve örgüt sokaklara çıkarak ekonomik krizi protesto etmiştir. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerine bağlı olarak benzerlik gösteren bu sosyal tepkilerin neoliberal politikalara karşı gerçekleştirildiği bir aşikardır. Bu neoliberal sistemden sadece Güney Amerika ülkeleri değil Cezayir, Mısır, Fas, Sri Lanka ve Tunus' da nasibini almıştır. Zambiya'da da gıda sübvansiyonlarının kaldırılması sonucu isyanlar çıkmış, artan yoksulluk nedeniyle 1992 yılında Rusya'da şiddetli sokak gösterileri gerçekleşmiş ve 1997 yılında Asya krizi de yine sosyal tepkilere neden olmuştur. Bu toplumsal hareketlerin ortak yönü ise yoksul insanların sesi olmasıdır (Şenses, 2006:56). Yunanistan 2010-2012 yılları arasında en büyük kitlesel gösterilerini yine borç krizi ve doğrudan neo-liberal iktisadi ve siyasal sistem ile ilişkili olarak yaşamıştır. İşsizlik, sosyal devletin tasfiyesi, sağlık ve eğitim konularında sistemin piyasalaşması ve arkasından gündeme getirilen kemer sıkma politikaları ve işten çıkarmalar sonucu yıllar süren sokak çatışmalarına neden olmuştur.

Neo-liberal sistemden rahatsız olan işsizler ve güvencesiz çalışanlar, gelecek kaygısıyla yaşayan gençler ve öğrenciler, kazanılmış hakkın elinden alındığını düşünen çalışan kesimler, ekolojik yıkımın mağdurları hem iktisadi hem siyasal sisteme karşı çıkmak için bir araya gelmeleri hiç zor olmamıştır. Farklı alanlarda, farklı konularda örgütlenerek mücadele eden kompartmanlaşmış sınıf, kadın, erkek artık bir arada mücadele etmeye başlamışlardır (Çetinkaya, 2008: 13).

Günümüz tarihine yakın olarak 2018 Fransa Sarı Yelekliler Hareketi, vergi ve benzin fiyatlarına yapılan zamma karşı oluşturulmuş bir sosyal tepki olup ülkenin siyasetine damga vurmuştur. İsimlerini giydikleri sarı yeleklerden alan bu grup sosyal medya üzerinden

örgütlenmiş ve her siyasi görüşten, her yaştan insanın katıldığı ekonomik temelli bir harekete dönüşmüştür. Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un politikalarını protesto etmek için sokağa dökülen binlerce kişi yolları kapatmış, rafinerileri abluka altına almış ve şiddet içeren durumlar yaşanmıştır (BBC, 25.01.2019).

Başbakan ile Merkez Bankası Başkanı arasındaki çekişmeler nedeniyle ülke ekonomisine karşı güvenenin yitirilmesiyle yatırımların azaldığı, şartların yeni tip virüs covid-19 ile daha fazla zorlaştığı ve işsizliğin arttığı Tunus'ta, halk sosyoekonomik temelli protestolar gerçekleştirmeye başlamıştır. Tunus Ekonomik ve Sosyal Haklar Forumunun raporuna göre, 2020 yılında ülke genelinde 8 bin 759 gösteri düzenlenmiştir. Rapor, bu protestoların yaklaşık 5 bin 700 'ünün herhangi bir siyasi veya ideolojik temel taşımadan sadece zorlu hayat şartlarının temel motivasyon olduğunu iddia etmiştir. 2021 yılının ilk iki ayında ise 2 bin 675 gösteri düzenlenmiştir (AA, 02.03.2021). Yine Lübnan' da ekonomik krizin etkisiyle doların 4 bin Lübnan lirasından 6 bin liraya çıkması nedeniyle başlayan protestolar başkent Beyrut, Trablusşam, Beka, Sayda, Sur ve Nebatiye kentlerinde de devam etmiştir (AA, 14.06.2020).

Örnek olaylar neticesinde ekonomide meydana gelen değişiklerin toplumu olumsuz yönde etkilediği ve ekonomik kriz ve protestoların arasında yadsınmaz bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. 2001 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz ekonomik olarak tüm halkı etkilediği gibi esnaf kesimini de olumsuz olarak etkilemiştir. Bu gibi kriz süreçlerinde toplumun hemen her kesiminin alışverişini yaptığı esnafın da etkilenmemesi zaten kaçınılmazdır. Öte yandan ekonomik kriz ve protestolar arasındaki bağlantıyı açıklarken pek çok varsayımda bulunan çalışmalar da mevcuttur. Franklin, J. (2010), mevcut araştırmaların ekonomik krizlerle protesto gösterileri arasındaki ilişkiyi açıklamakta yetersiz kaldığını öne sürmektedir. Bu ilişkiyi incelerken söz konusu vaka üzerinde bireysel saiklerin de dikkate alındığı ayrıntılı inceleme yapılmaksızın ekonomik krizlerle protesto gösterileri arasındaki bağlantılar kurup genellemelere varmanın yanlış olabileceğinin de altını çizmektedir. Çünkü protestolardaki bireysel motivasyonlar beklenmedik şekilde çeşitlilik gösterebilmektedir.

3.5. ESNAF EYLEMLERİ

Dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri yaşanan ekonomik krizlerle zor günler yaşarken siyaset bilimciler, sosyologlar ve iktisatçıların ekonomik krizlerin yarattığı olumsuz sonuçları üzerinde odaklanmaları kaçınılmazdır. Yunanistan'daki kemer sıkma politikalarına karşı halkın gerçekleştirdiği protestolar ve Arjantin'deki 2001 ekonomik çöküş

ile birlikte kitlesel düzeydeki toplumsal hareketlilik, piyasaların yağmalanması ve başkanlığın istifası ekonomik sıkıntıların toplumsal düzeyde nasıl bir hareketlenmenin tetikleyicisi olabileceğinin birer göstergesidir (Franklin, J. 2010: 4).

3.5.1. Osmanlı Döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Esnaf Eylemleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bugün esnaf eylemleri olarak adlandırdığımız hareketlerin kısmen benzerleri daha çok esnafın aşırı vergi artışları ve yeni vergilere olan isyanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle on altıncı yüzyılda yaşanan ayaklanmaların temel nedeni ekonomik, mali ve sosyal yapıdaki değişimler olmuştur. 1509-1510 yılları arasında yaşanan Şahkulu Ayaklanması Osmanlı memurlarının göçebe Türkmenlerine yönelik çeşitli müdahaleleri ve aşırı vergilendirmeler nedeniyle ortaya çıkarken, 1517 yılında Şeyh Celâl Ayaklanması topraksız kalan köylü, yoksul ve aşırı vergiler altında ezilen insanlar için Şeyh Celâl tarafından yaklaşık 20 bin kişinin toplanması ile gerçekleşen bir ayaklanmadır. Şeyh Celal ayaklanmasından sonra çıkan her isyan Celali isyanları olarak adlandırılmıştır ve Osmanlı tarihinde isyanların yayılması açısından en geniş kapsamlı isyanlar olarak değerlendirilmektedir Ağır vergi sorumlulukları temel sebebi oluştursa da genel olarak isyan sebepleri sosyal, askeri ve siyasi nedenlere de sahiptir. Vergilerin artmasının ve çeşitlenmesinden ziyade vergilerin tahsil ediliş biçiminde yaşanan sorunlar Celali İsyanlarında daha net gözlemlenmektedir. Ne var ki tüm Celali isyanları uzlaşmanın aksine yönetimin gönderdiği kuvvetlerin uyguladığı şiddet yoluyla bastırılmıştır (Gökbunar ve Alparslan, 2012: 195-198).

Yine 1528 yılında Kalender Çelebi İsyanı, 1598 yılında Karayazıcı İsyanı aşırı vergilendirmelere bağlı olarak gerçekleşmiş isyanlardır. Hafızalara kazınan bir başka isyan ise Patrona Halil İsyanı'dır ve tarihe bir esnaf ayaklanması olarak geçmiştir. Anımsayacak olursak, bu dönemde, daha spesifik olarak 1730 yılında, Osmanlı topraklarında paranın değeri giderek düşmekteydi. Buna bağlı olarak fiyatlarda da artış hızlanıyor ve ekonomik durgunluk ile üretimin yavaşlaması ise birbirini takip ediyordu. Bu kısır döngü ticaretin eti kemiği olan esnafı güç duruma sokmaktaydı. Artan savaşların yanı sıra bunların finansmanı için çeşitli vergiler fermanlarla halka yükleniyordu. Söz konusu dönemde de İran ile savaş hazırlıkları yapılmakta ve finansmanı için de bid'at vergisi adı verilen yeni bir vergi çıkarılmıştı. Bu vergi esnafa perakende ürünler üzerinden alınmak koşulunu sunuyordu. Ancak esnaf zaten mevcut vergileri ödemekte zorlanırken bunu kabul edemez haldeydi. Üstelik bu vergi malların özelliklerine göre alınmak ve gümrük görevlileri tarafından

belirlenmek gibi koşulları da taşıyordu. Bid'at vergisinin tahsiline başlanmış ancak çıkılacak İran seferi iptal edilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte esnaf kendisinin kandırıldığını düşünmüş ve esnaf eşrafı dışında, esnaflaşmış bir kesim daha olan yeniçeri esnafla birlikte hareket ederek vergi hususunda aynı fikriyatı benimsemişlerdir (Çetin, 2018: 27-28).

İsyanın ilk adımının İstanbul'daki Patrona adlı gemide Arnavut kökenli bir gemi işçisi tarafından atıldığı ve bu nedenle Patrona Halil İsyanı adını aldığı rivayet edilmektedir. Osmanlı'nın o dönemdeki politikası kaybettiği toprakları geri almaktı. Bu amaçla hazırlıklarını yapmakta olan ordunun savaşa çıkmaması ise genel bir huzursuzluk yaratmıştı. Bu huzursuzluğun temel sebebi ordu akçesi olarak isimlendirilen bir çeşit mükellefiyet adı altında her birliği simgeleyen pek çok esnaf ordugaha ulaşıp çadırlarını bağlamış ve ticari anlamda yatırımda bulunmuşlardı. Yeniçeri kesimi de dükkanlarını kapatmış ya da işlerini bozarak ordudaki yerlerini almışlardı. Bazıları oldukça fazla savaş malzemesi alarak borçlanmıştı. Bu denli hazırlığın sonucunda ordunun sefere çıkmayışı bu yatırımların ve sermayenin boşa gitmesine neden oldu ve gerginlik yarattı. Patrona Halil isimli kişinin de bunlardan sadece biri olduğu iddia edilmektedir. Bir anlamda ticaret yapan yeniçerilerin esnafla birleşerek bu isyanı başlattığı gerçektir. İsyancılara karşı direnecek bir askeri birlik olmadığı için tüm Müslümanlar asilerin bu isyanını bastırmaya çağırıldı. Ancak halk buna yanaşmadı. Sonunda tahta zaten yeni geçmiş olan I. Mahmut, Patrona Halil'i yanına getirterek isteklerini sordu. Halkın bu ağır vergilerden kurtulmasını talep eden Patrona Halil'in isteğinin akabinde sadrazam başta olmak üzere pek çok devlet görevlisi padişah tarafından öldürtülmesi ile isyan son bulmuştur (Aktan vd., 2002: 3-17).

Osmanlı'da pek çok verginin temeli İslam vergi hukukuna dayanmaktaydı. Şer'i ve örfi vergiler olarak iki grupta sınıflandırılan bu vergilerin bir bölümü kanunnamelerle alınırken bir bölümü ise fermanlarla ilan edilmekteydi. Bunun yanı sıra angarya isimli vergi yükümlülükleri de zaman zaman dayatılmaktaydı. İltizam ismi verilen vergi toplama usulüne geçiş yapıldığında ise vergiler mültezim diye adlandırılan vergi toplama hakkını elde etmiş kişiler aracılığıyla toplanma yoluna gidilmişti. Ancak vergi sisteminin bozulmasına yol açabilecek adaletsiz uygulamalara yönelen mültezimlerin halktan keyfi vergiler toplaması veya halka kişisel işlerini yüklemesi isyanların önemli nedenlerinden birini oluşturmuştu. Mültezimlerin bu keyfi uygulamalarına karşı Osmanlı yönetimi ayanlık adı verilen bir kurum oluşturmuşlar görevlilere de ayan denilmiştir. Ancak ayanlar zamanla amaçlarının aksine

mültezimlerle iş birliği yaparak iltizam alma yoluna gitmiş ve halk daha da baskı ve şiddet altında ezilmeye devam etmiştir (Yılmaz, 2019: 11-18).

Osmanlı'da modern anlamda protesto hareketlerinin tarihi erken on dokuzuncu yüzyıla dayanmaktadır. Ülkenin modernleşme macerasını kapsayan bu süreçte yeni toplumsal kesimler ortaya çıkmış ve bu kesimler kitlesel ve kapsamlı protesto gösterileri sergilemişlerdir. Özellikle İkinci Meşrutiyet dönemindeki işçi eylemleri bu dönemin karakteristik özelliklerindendir. Ancak esnaf örgütlenmesinin niteliğini göstermesi bakımından 1908 boykotu özellikle önemlidir. 1908 yılı öncesinde Osmanlı Devleti birçok ayaklanma ticarete yönelik kısıtlamalar, yüklü vergiler ve taşra yöneticilerinin kötü idaresi sebebiyle yaşanan yolsuzluklar nedeniyle gerçekleşmiştir. Ağır vergi şartları esnaf ve tüccarlar için ciddi problemler oluşturmaya başladığında Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ilgası için 1905 yılı Kasım ayında Diyarbakır'da Osmanlı memurlarının zorbalıklarına karşı ayaklanma gerçekleştirilmiş ve postahane işgal edilerek Bab-ı Âliye telgraflar göndermişlerdir. 1906 yılı Ocak ayında vergilendirme sistemine hiçbir etkisi olmadığını ileri sürerek Belediye seçimlerini boykot etmişlerdir. Tepki nedenlerini dile getirmek için aralarından üç temsilci seçerek bölgedeki birliklerin komutanı olan Ali Rıza Paşa ile görüşülmüş ve isteklerini bildirmişlerdir (Çidem, 2017: 4-7).

1908 yılında Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ile devletin dış itibarının düzeleceği düşünülürken 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 6 Ekim'de 1908' de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ve 12 Ekim 1908'de Yunanistan'ın Girit'i egemenliği altına alması ile hayal kırıklığına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı tarihinde yaşanan ilk "boykot" hareketini gerçekleştirmiştir. Özellikle Avusturya, Osmanlı Devleti'ne en fazla mal ihraç eden ülke olduğu için boykottan daha fazla etkilenmiş, boykot hareketinin sonlanması için ülkeler arası barışçıl görüşmeler yapılmıştır (Çolak,2020: 1621-1622).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise "bütünleşmiş milli toplum ve sınıfsız bir bütünlük ideolojisiyle kurulan yeni devlette işçi hareketleri gerilemiştir. Zor şartlarda kurulan yeni bir devlette ortaya çıkacak bir eylem milli bütünleşmeye ihanet olarak görülebilirdi. Bu dönemde, 1-10 arası işçi çalıştıran işletmeler %97 iken yirmiden fazla işçi çalıştıranlar ise %1,4 oranındaydı. 1946 ve 1960 yıllarında çok partili döneme geçiş ve II. Dünya savaşı sonucunun etkisiyle demokrasi eğilimleri artmış, savaşın yarattığı ekonomik krizler halkın huzursuzluğuna neden olmuş ve işçiler, asker ve sivil bürokrasiden pay isteyerek demokratik

bir talepte bulunmuştur. 1960'lı yıllar Türkiye' de hem iktisadi hem de siyasi anlamda büyük dönüşümlerin ve batılılaşma ve sanayileşmede hızlı gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 27 Mayıs'ta yaşanan ilk askeri darbe ile bu yıllarda siyasal hayat daha çok hareketlilik kazanmıştır ve protestolar daha çok siyasi durumlarla ile ilişkili olmuştur. Askeri darbe öncesi dönemin başbakanı Adnan Menderes, esnaf ve zanaatkârları kazanç ve muamele vergisinden muaf tutmuştur. Yine 1960'lı yılların ilk zamanlarında Halk Bankası'ndan kefalet kooperatifleri vasıtasıyla esnafa milyonlarca lira kredi sunulmuş ve esnafın bir kısmı da ticari bankalardan kredi sağlayabilmiştir (Savur, 2019: 44).

1980 yılından sonra uygulanan neo-liberal politikalar Türkiye'nin 1994 ve 2001 krizlerini deneyimlemesine zemin oluşturmuş ve mağdur olan memurlar ve işçiler kalıcı platformlar oluşturarak bir ittifak kurmuşlardır. Demokrasi ve Emek platformu 1980-1990 yılları arasında uygulanan neo-liberal politikalara uyum sürecinde özeleştirmeler ve sonucunda yaşanan işçi çıkarmaları, kayıt dışı istihdamlar, işsizlik, geçim sıkıntıları işçiler ve memurlar üzerinde genel bir hoşnutsuzluk oluşturmuştur (Şahin, 2010: 21-30).

2001 sonraki süreçteki hareketlenmelere dair Türkiye'deki tüm sendikaları bir çatı altında toplayan Emek Platformu tarafından gerçekleştirilen eylemler ve esnaf ve zanaatkârların düzenlediği protesto gösterileri örnek gösterilebilir. 2001 ekonomik krizinin esnaf ve zanaatkârlara yansıması ve gerçekleştirilen esnaf eylemlerine üçüncü bölümde yer verilecektir.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE' DE 2001 EKONOMİK KRİZİ YANSIMALARI:ESNAF EYLEMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE SONUÇLARI

1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan ekonomik reformlarla birlikte Türkiye ekonomisi, dışa açık bir ekonomi haline getirilmiştir. Dışa açık ekonomik yapı ve piyasa ekonomisi koşullarına ayak uydurabilmek için pek çok alanda bir dizi köklü düzenlemeye gidilmiştir. Bu süreçte gerek neo-liberalizmin yapısal dinamiklerinden gerekse Türkiye'ye özgü işleyiş mekanizmalarından kaynaklanan bir dizi sorun neticesinde bir dizi ekonomik krizle karşı karşıya kalınmıştır. Öte yandan pek çok iktisatçı 2008 küresel mali krizi haricindeki tüm ekonomik krizlerin Türkiye'nin kendi içsel dinamikleri tarafından yaratıldığını öne sürmektedir (Öztürk ve Özyakışır, 2005:) Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en kapsamlı ve şiddetli ekonomik krizlerden biri olan 2001 krizi, yol açtığı siyasal ve toplumsal sarsıntı ve bu çalışmanın konusunu oluşturan esnaf eylemlerine ivme vermesi sebebiyle irdelenmeye muhtaçtır.

4.1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI

Kriz kavramı, durgunluk veya bunalımı ifade etmektedir. Genelde beklenilmeyen ya da önceden tahmin edilemeyen ya da seçilemeyen ve koruma, önlem ve uyumun sağlanmasına hızlı cevap verebilmek için mekanizmaların yetersiz hale gelmesidir. (Erol, 2010:166).

Genel geçer kullanımda, ekonomik kriz herhangi bir hizmet, mal, üretim faktörleri fiyatlarında ve döviz piyasalarındaki fiyat ya da miktarlarda, çeşitli nedenlerle normal düzeyde kabul edilebilir bir değişim sınırının dışında ortaya çıkan şiddet derecesi yüksek dalgalanmalar olarak ifade edilir (Kibirtçioğlu, 2001) Oysa ekonomik krizlere ilişkin farklı kuramsal yaklaşımların birbirlerinden bütünüyle ayrışan kavramsallaştırmaları mevcuttur. Farklı kuramsal arka plana sahip iktisatçılar, değişik şekillerde ortaya çıkan ekonomik krizlerin nedenlerine, etkilerine ve çözüm yollarına yönelik farklı bakış açışları geliştirmişlerdir. Ekonomik krizlerin nedeni reel ve finansal sektörde arz fazlalıkları ve talep daralmalarından kaynaklanacağı gibi bu talep ve daralmalar organizasyon dışı konjonktürel nedenler ya da organizasyon içi kaynaklardan doğabilmektedir. Bambaşka bir çerçeveden, örneğin Marksigil perspektiften yola çıkan sosyal bilimcilere göre ise ekonomik krizler kapitalist üretim sisteminde kaçınılmaz ve döngüsel bir nitelik taşımaktadır.

4.2. 1991-2002 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ VE 2001 EKONOMİK KRİZİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Süleyman Demirel ve İsmet İnönü önderliğinde 20 Kasım 1991 tarihinde kurulan meclis koalisyonu akabinde 2002 yılının Kasım ayına kadar Türkiye Cumhuriyeti meclisinde dokuz defa koalisyon hükümeti kurulmuştur (CNNTURK, 2018).

Erdoğan (2018)'e göre bu siyasi istikrarsızlığın 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı ile yakından ilişkisi olduğunu savunmaktadır. Türkiye dış ticareti dolayısıyla da genel ekonomisi açısından savaşın sonuçları son derece yıpratıcı olmuştur Öyle ki 1991 yılı itibariyle yaklaşık 4 yıl dış ticaret cari açık rakamları sergilemiştir. 1994 yılında Cumhuriyet tarihi süresinde görülen en yüksek enflasyon oranı ile karşı karşıya kalınmış ve 2001 yılında uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'na kadar kontrol altına alınamamıştır. 2002 yılında ise işsizlik oranı %10'a yakın seyretmiştir. Türkiye'nin 2001 ekonomik krizine gelinene kadar yaşadığı son on yıldaki en kayda değer sorun siyasal istikrarsızlık ve finansal yapının sağlanamaması olarak değerlendirilmektedir. 1992-2003 yılları arasındaki dönemde Türkiye ekonomisi yıllık olarak ortalama %3,45 büyüme oranı kaydetmiştir, bununla birlikte popülasyon da artış gösterdiği için Türkiye'de koalisyon süreçlerinde kişi başına düşen nominal GSYİH' si 1991 yılında 3.860 dolarken 2002 yılında 3.590 dolara düşüş göstermiştir (Çelik, 2013: 113-114).

Türkiye pek çok çevre veya gelişmekte olan ülkede olduğu gibi finansal yapısı yeterince gelişmediği için finansal sistemini bankacılık sistemi üzerine temellendirmiştir. Bu sisteme bağlı olarak 1982 yılında bankerler likidite yetersizliği yaşarken, 1994'te mali aracı kurumlar yetersizliği deneyimlemiş, 2000 yılındaysa ticari bankalar likidite eksikliği nedeniyle krizle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu nedenle pek çok banka bu krizin sonucunda batmıştır (Kazgan, 2013: 236).

Literatürde 2000 yılının kasım ayında yaşanan ekonomik kriz ile Şubat 2001'de gerçekleşen ekonomik kriz bir arada ele alınıp tek bir süreç içinde değerlendirilse de sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı bu iki krizi genel itibariyle ayrı ayrı ele alarak yorumlamayı daha uygun görmektedirler. Ayrıca önemli bir başka husus ise bu iki krizin birbirinden tamamen bağımsız olmadığıdır. Bu nedenle 2001 ekonomik krizinde de payı olan Kasım 2000 krizine değinmeksizin süreci irdeleyebilmek mümkün değildir. 2000 yılının önceki beş yılı boyunca Türkiye ekonomisinin yaşadığı olumsuz pek çok gelişmeye ek olarak 1 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe konulan Enflasyon Düşürme Programı'nın hazırlanmasında içerik hatalarının

mevcut olması Kasım 2000 ekonomik krizini ivmelendirmiştir. Bu hatalar kamu çalışanlarından özel sektör çalışanlarına, işverenlerden esnafa hatta özel bankalara kadar pek çok farklı pozisyondaki ekonomik özneyi olumsuz olarak etkilemiştir. TCMB, para kurulu olarak işlev gören bir kurum haline getirildiği için para politikasının etkinliği oldukça azalmıştır. TCMB'nin faizleri belli bir oranda tutma gücünden vazgeçilmiştir ve bu güç tamamen yurt dışındaki yabancı sermayeye bırakılmıştır. Dahası faiz kontrolü TCMB'nin elinden çıktığı için Türkiye ekonomisi spekülatif ataklara daha müsait bir hal almıştır. Bu durumda da ülkeye ani yabancı sermaye girişi hemen akabinde ise bu sermaye sahiplerinin paralarını ABD dolarına çevirip ülkeden ani çıkışı ile sonlanmıştır. Dolayısıyla bankalar piyasaya ihtiyacı olan likiditeyi sunamayacak kadar kırılgan ve yetersiz hale gelmiş, bankalardan aradığı desteği göremeyen ekonomik unsurlar da devletin yanlış politikalarına bir kez daha şahit olarak isyan bayraklarını yavaş yavaş kaldırmaya başlamıştır (Keskin, 2014: 117-118).

Kasım 2000'de yaşanan aslında pek çok bankanın kendilerine ve birbirlerine dahi likidite sağlayamadığı bir "Bankacılık Krizi" olarak tarihe geçmiştir. Özetle sözkonusu bankacılık krizinin sebepleri; kamu bankalarının görev zararları, özel bankaların yabancı para cinsinden açık pozisyonları, genel itibariyle cari açık, artan kamu yolsuzlukları, artan kamu borcu ve finansal piyasaları düzenleme yeteneğinden yoksun bir yönetimin ve kanun boşluğudur (Uygur 2001:14).

Tablo 4.1: Türkiye Ekonomisinin 1992-2002 Yılları Arası Temel Makroekonomik Göstergesi 1

YILLAR	Reel GSYİH (%)	Enflasyon Oranı (%)	Kişi Başına Düşen GSYİH Nominal ($)	İşsizlik Oranı (%)	Cari Açık/GSYİH (%)
1992	6,0	66,0	3,980	8,5	-0,4
1993	8,0	71,1	4,440	8,9	-2,6
1994	-5,5	115,7	3,150	8,6	1,5
1995	7,2	76,3	4,030	7,6	-1,0
1996	7,0	80,1	4,240	6,6	-1,0
1997	7,5	99,0	4,350	6,8	-1,0
1998	3,1	69,6	4,380	6,4	-0,7
1999	-3,4	68,8	4,020	7,2	-0,4
2000	-6,6	39,0	4,220	6,0	-3,6
2001	-6,0	68,5	3,050	7,8	1,9
2002	6,4	29,7	3,590	9,8	-0,3

Kaynak: IMF, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 2017 verileri, http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR, (18.05.2017). 1980 yılı Baz yılı olarak alınmış, enflasyon oranı yıllık hesaplanıp yıl sonu mal sepeti hesabı üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 4.2: Türkiye Ekonomisinin 1992-2002 Yılları Arası Temel Makroekonomik Göstergesi 2

Yıllar	Mevduat Faiz Oranı (%)	Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyar$)	Toplam Tasarruf /GSYİH (%)	TCMB Rezervleri (Altın dahil milyar $)	ABD Doları/Türk Lirası
1992	68,73	0,844	21,2	7,50	0,007
1993	64,57	0,636	21,4	7,84	0,011
1994	87,79	0,608	22,1	8,63	0,030
1995	75,96	0,885	21,7	13,89	0,046
1996	80,75	0,722	18,9	17,81	0,081
1997	79,49	0,805	20,0	19,74	0,132
1998	80,10	0,940	24,0	20,56	0,261
1999	78,43	0,783	19,8	24,43	0,419
2000	47,15	0,982	18,0	23,51	0,625
2001	74,70	3,352	18,1	19,91	1,226
2002	50,50	1,082	18,3	28,34	1,507

Kaynak: IMF, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 2017 verileri, http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/TUR, (18.05.2017). 1980 yılı Baz yılı olarak alınmış, enflasyon oranı yıllık hesaplanıp yıl sonu mal sepeti hesabı üzerinden değerlendirilmiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri sonrası Türkiye'de yüzlerce insan işsiz kalmış, işyerini kapatmış ve ağır derecede yoksulluk baş göstermiştir. Bankalar önünde kuyruklar uzamış, insanlar devlete ve hükümetlere olan güvenini giderek yitirmiştir. 2001 yılı boyunca gerçekleşen devalüasyonlar neticesinde ABD doları, Türk Lirası karşısında yüksek oranda değer kazanmıştır. Şubat 2001'de ise Döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. Türkiye'deki kırılma noktalarından biri de sabit döviz kurundan vazgeçilmesi ve TCMB'nin özerkleştirilmesidir. Bu kur rejimi değişikli ile döviz kuru, 1 dolar=0,6 lira iken, 1 dolar=1,2 liraya kadar yükselmiş, TCMB rezervleri 7günlük süre içerisinde 27,9 milyar dolardan, 22,59 milyar dolara kadar inmiş, IMKB 100 endeksi 10 bin puanlardan, 7 bin puanlara düşerek yaklaşık %30 değer kaybetmiş, Türkiye' deki şirketlerin değeri ortalama olarak 7,2 milyon lira azalmış, gecelik repo faizi %40'tan %760'a kadar yükselmiş, hazine bonolarının faizi %60'tan %100'e artmıştır (Turan, s.7). Tüm bu yaşananların sonrasında TCMB başkanı Gazi Erçel ve Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp istifa etmiştir (NTV, Arşiv 25 Şubat 2001). 2002'de ekonomik olarak son derece reformist bir karar ile Hazine'nin TCMB'den borçlanması tam anlamıyla terk edilmiş ve TCMB yeni kanunu ile özerk bir statü kazanmıştır. TCMB, araç bağımsızlığına kavuşurken amaç bağımsızlığı bulunmamaktadır.

Ekonomik krizler öncesi 0,26 lira olan döviz kuru 2002 yılında 1,50 liraya ulaşmıştır. Bu durum da Türk halkının satın alma gücünü aşındırıcı bir niteliğe evrilmiştir. Öte yandan TCMB rezervleri 2002 yılında o zamana kadarki en büyük değeri olan 28 milyar dolara ulaşmıştır. Bu denli büyük rezerv birikimi ise ekonomide kayda değer bir güvene sebep olmuştur. Uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ardından ülkeye yabancı sermaye girişi artmıştır. Ancak 2001 yılı sonrasında Türkiye ekonomisi toparlanmaya başlamıştır. Özetle Şubat 2001 döviz kurundaki ani yükselişten kaynaklı likidite krizinin esas sebebi önceki bankacılık krizi ile finansal piyasalarda kırılganlığın artmasıdır. Hızla ve öngörüsüz şekilde son 10 yılda plansız devlet desteği ile kurulan bankaların batması ve döviz kuru çapası ile ekonominin gelişiminin ve faiz oranlarını belirleme gücünün tamamen yabancı sermaye girişine bırakılması ise bir diğer önemli sebeptir. Dönemin cumhurbaşkanı ve başbakanı arasında yaşanan siyasi kriz ise kimi sosyal bilimcilere göre sadece görünüşte bir sebep iken kimilerine göre politik ortamın güvensizliğinin ekonomiye yansıması olarak yorumlanmaktadır (Parasız, 2002: 504).

4.3. 2001 KRİZİNE DAİR YAKLAŞIMLAR

1999 Aralık ayında Türk hükümeti ekonomik istikrar arayışı içinde enflasyonu düşürmek ve kamu kesiminde borç birikiminin önemli boyutlara ulaşması ile oluşan iç borçlanma artışını kontrol altına alabilmek için Bretton Woods Kurumları'nın (BWI) desteğini de alarak döviz kuruna dayalı bir istikrar programı başlatmıştır. Çünkü oluşan yüksek reel faiz oranları ve kamudaki dengelerin bozulmasının temel nedeni ekonomik ve siyasi yapının istikrarsız olmasıydı. Liberal politikaların uygulandığı Türkiye'de değişim ve dönüşüm önceleri yolunda görünse de 2000 yılının sonbaharında sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Türkiye, ulusal düzeyde para ilişkilerini düzenleyen ve ödemeler dengesindeki sorunların çözümlenmesi için kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin önerdiği istikrar programlarını ekonomik krizle karşılaştığı her dönemde uygulamaya koymuştur. Türkiye'nin enflasyonla mücadelede uyguladığı programlar işe yaramamış ülke, benzer programları uygulayan Meksika, Brezilya ve Rusya gibi ülkelerden çok daha erken aşamalarda ciddi zorluklarla Türkiye, pek çok bağımlı ülkenin izlediği evrelerden geçerek krizleri aşmada uyguladığı politikalar neticesinde bir kısırdöngü içine girmiştir (Özveri, 2019).

Boratav (2012), devletin ekonomi üzerinde müdahalesinin olmadığı, ekonomik güçlerin özgür yarıştığı neoliberalizm anlayışın birçok krizden geçtiğini, 1980 yılda Latin Amerika krizi ve 1989'da serbestleşen sermaye hareketlerini takiben 1994, 1995,1998 ve 2001 krizleri

dalga dalga yayıldığını ancak metropollerin sürekli bu durumu geçiştirdiğini ve yaralandıklarını söylemiştir. Boratav'a göre kriz, kapitalizmin doğası gereği oluşmaktadır ve uygulanan neoliberal modeller krizlerin sıklıkla yaşanmasına neden olmuştur. 1998 ve 2002 yılları arsında Doğu Anadolu'da başlayıp Arjantin' de biten Türkiye'nin de iki defa yaşamış olduğu krizler emperyalist sistem nedeniyle patlak vermiştir. Bu 5 yılı Türkiye için "5 kayıp yıl" olarak nitelendirmiştir (Boratav, 2015: 139-140).

Küreselleşmeye bağlı olarak yaşanılan durgunluğun üstesinden dışa açık ekonomi politikalarına koşulsuz bel bağlamakla çıkılabileceği inancı neo-liberal dönüşüme yeni adım atmış pek çok ülkede kriz dinamiklerini beraberinde getirmiştir (Akdiş, 2002). Oysa gelişmekte olan ülkelerin risk seviyelerinden dolayı sermaye kısa vadeli olarak gelmekte, üretim kapasitesini arttırmada faydasız kalmaktadır.

Yaşanan herhangi bir belirsizlik ortamında yatırımcı ülkedeki yatırımları geri çekmekte ve ekonomik istikrarı önemli ölçüde etkilemektedir. 2001 krizini etkileyen kur politikasına olan güvensizlik spekülatif ataklar yaşanmasına neden olmuş, sermeye çıkışları likidite sorunlarına neden olmuştur. Merkez Bankası piyasaya ek likidite sürerek sorunu çözmeye çalışmış ancak 19 Şubat 2001' de yaşanan siyasi kriz bir başka spekülatif ataklara daha neden olmuştur (Keskin vd., 2006: 60-63).

Kumcu'ya göre, 2000 yılı krizinin ve 2001'de Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yaşanan siyasi gerginliğin ardından patlak veren ikinci krizin, IMF'nin Türkiye üzerinde yapmış olduğu uygulamalar nedeniyle olduğunu söyleyerek IMF'nin sorumlu olduğunu savunmuştur. Yine Kumcu ve Eğilmez (2004), bunun bir likidite krizi olduğunu ve kamu otoritesi tarafından yanlış teşhis ve uygulamaların ikinci bir krizi oluşturduğunu savunmuştur.

Keskin (2004), küresel güçlerin krizlere etkisini ve özellikle Şubat 2001'de mali krizin oluşmasında IMF'nin payını sorguladığı çalışmasında; uluslararası kuruluşların ülkelerin içsel ve dışsal değişkenlerine etkilerinin bulunduğunu, Türkiye'de dahil olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkelerin IMF programlarını uygulamasının başarısızlıkla sonuçlandığını savunmuştur. Keskin'e göre Türkiye yapısal sorunları giderirken kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutarak, tek tip programa bağlı kalmadan kendi ülke koşullarına göre uygun ekonomik politikalar seçmelidir. 2001 krizi aynı zamanda ekonomi ve siyaset istikrarının birlikte sağlanmasının önemini de göstermiştir.

Öztürk (2004), siyasi istikrarsızlığın ekonomi üzerine etkilerini araştırdığı çalışmasında enflasyon ve düşük büyüme, kamu harcamalarında artış, yatırımlarda azalış, faiz oranlarında yükselme gibi birçok olumsuz etkilerinin olduğu ifade etmiş ve ekonomik istikrar için siyasi istikrarın da sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, serbest piyasa düzenine geçebilmek için siyasette dengelerin oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Çünkü gelişmiş ülkelerde devlet en çok güven duyulan kurumdur. Hükümetler değişse dahi devletler taahhütlerini yerine getirir. Bu nedenle taahhütlerini yerine getiremeyen devlete güven azaldığında hem içeride hem dışarıda istikrar programlarına olan güven de olumsuz etkilenmektedir. Türkiye' de TOBB, TUSİAD, TİSK, İTO gibi işçi ve işveren sendikalarının da en çok yakındığı mesele olmuştur.

Yeldan (2002)'a göre IMF'nin yönlendiriciliğinde sürdürülen programda yer alan "etkin devlet", "güven ve istikrar", "iyi yönetişim" gibi sözlerinin altında yatan asıl ifadenin Türkiye ekonomisinin ve çalışanlarının güvenini kazanmak olmadığını, uluslararası sermayenin güveninin kazanılması gerektiği görülmektedir. Serbest piyasalaşma ile devletin finansal piyasası kısa vadeli, spekülatif niteliklere sahip yabancı sermaye hareketlerine bağımlı olmuş ve paradan para kazanan kapitalizme sürüklenmiştir. 2001 krizi öncesi 1999 yılında IMF'ye sunulan 64 maddeden oluşan Niyet Mektubu yalnızca enflasyonu düşürmek için değil aynı zamanda toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri de dönüştürecek nitelikteydi. Türkiye bir tarafta neoliberalizm diğer tarafta muhafazakârlık içeren yeni sağ zihniyeti etkileriyle 2000 yılına olumsuz etkilerle girmiştir.

4.4. EKONOMİK KRİZLERİNİN ESNAF ÜZERİNDE YARATTIĞI SOSYAL VE EKONOMİK SORUNLAR

Küreselleşme süreci finansal piyasaların entegrasyonunu ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesini de beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak ülke ekonomileri daha kırılgan bir yapıya dönüşmüş, ekonomik krizler daha sık yaşanmaya ve herhangi bir ülkede meydana gelen bir krizin etkileri diğer ülkelere de kolayca yayılmaya başlamıştır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde uluslararası sermaye akışlarının hızlanması ve finansal serbestleşmelere bağlı olarak meydana gelmiş ekonomik krizler arasında 1994 Meksika, 1997 Asya, 1998 Rusya, 1994 ve 2000-2001 Türkiye ve 2002 Arjantin krizleri en dikkat çeken krizler olmuştur (Koyuncu ve Şenses, 2004: 1-3).

2000-2001 Türkiye ekonomik krizi toplumda işsizlik, enflasyon, talepte düşüş buna bağlı olarak üretimde daralma, reel sektörün küçülmesi, iflasların artması gibi birçok ekonomik

sorunun yanı sıra yoksulluk, aile içi geçimsizlik ya da şiddet, suç oranlarında artış, intihar gibi toplumsal yapıyı olumsuz etkileyen sorunlara neden olmuştur. Hemen her ülkede olduğu gibi ekonomik krizin yaşandığı ilk safhada bireyler durumu anlamada ya da duruma inanmada zorluk çekerek tepkisiz kalmışlar durumun şokunu atlattıktan sonra sistemi eleştirerek tepkilerini göstermeye başlamışlardır (Ayla vd., 2018: 416-419).

F. Piven ve R. Cloward (1977)'a göre bireyler beklentilerini karşılayamadıkları zaman ve gerçekliğini kabul edemeyeceği koşullar içine düştüklerinde yaşanan bu durum onları rahatsız edecek ve muhtemelen hayal kırıklığı ve öfke hissedeceklerdir Keskin ekonomik değişimler ile bireylerin işlerini kaybetmeleri ya da beklentilerini karşılayamayacak konuma gelmeleri, yaşam standartlarının düşmesini ve akabinde rutin yaşantılarında köklü değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Ekonomideki belirsizlikler nedeniyle gün geçtikçe artan moral bozukluğu bireylerin sadece iş hayatında değil aile, sosyal çevre ve hatta kendilerine zarar verebilecek boyutlara ulaşarak sarsıcı etkilere neden olmaktadır.

Türkiye'de ekonomik krizlerin işsizlik, suç ve intihara yansımalarının incelendiği bir çalışmada, düşen hayat kalitesi, temel ihtiyaçların karşılayamayacak duruma gelmesi, artan psikolojik ve maddi baskılar nedeni ile bireylerin illegal yöntemlere başvurabileceği, psikolojik ve psikiyatrik buhran ve depresyonlar nedeniyle de intihar girişimlerinde bulunabilecekleri ifade edilmiştir (Atilla ve Çelikkaya, 2020). Ekonomik krizlerin insan davranışlarına etkilerinin incelendiği bir başka çalışmada ise ekonomik kriz dönemlerinde göç, aile içi geçimsizlik ve şiddet, intihar ve boşanmalarda artış olduğuna dair bulgulara yer verilmiştir (Bakan vd. 2011). Malatya özelinde gerçekleştirilen bir alan araştırmasına dayanan bu çalışmada katılımcıların ekonomik kriz dönemlerinde aile ve toplum yapısının zedelendiğine dair görüşlerini ifade ettikleri görülmektedir. Yine krizlerin çalışan güvenliği ve sağlığı üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bir başka çalışmada, kriz sürecinde zaten ekonomik ve sosyal yönden zayıf olan çalışanların sağlıklarını daha da yitirdikleri ve yaşam sürelerinin kısaldığı aktarılmıştır (Kapar, 2012).

Bir başka çalışmada Bakan vd., (2011), Malatya'da yaptıkları alan çalışmasında ekonomik krizlerin insan davranışları üzerinde etkilerini incelemiş ve ekonomik krizlerin göç, aile içi geçimsizlik ve şiddet, intihar ve boşanmalarda artış olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca katılımcılar verdikleri cevaplarda aile ve toplum yapısının bu nedenlere bağlı olarak bozulduğunu iddia etmişlerdir.

Ekonomik kriz dönemlerinde yaşanan en önemli sorunlardan birisi işsizlik ve buna bağlı olarak üretimdeki kayıplardır. İşsizlik oranın %8,7 olarak gerçekleştiği 2001 Şubat ayı ekonomik krizinden en çok esnaf ve zanaatkârlar etkilenmiştir. Bu kriz sonrasında ekonomi %8,5-9 daralmış, kişi başına gelir 725 dolar, ulusal gelir ise 51 milyar dolar gerilemiştir. Yaklaşık 1,5 milyon kişi işsiz kalmış, enflasyon ise %70' i aşmıştır (Turan, 2011: 74). Esnaf ve zanaatkârları etkileyen vergilendirmede adaletsizlikler, sosyal güvenlik konusundaki sıkıntılar, finansman sorunları, devlet desteğinin yetersiz kalması gibi mevcut sorunlara eklenen kriz yönetimindeki zayıflıklar çalışma hayatını daha da etkilemiştir. Türk Lirası'nın yaklaşık %90 değer kaybetmiş olmasına bağlı olarak TMSF bünyesindeki bankaların piyasa değerinin düşmesi reel sektör üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bankalar kredi verme olanaklarını genelde büyük işletmelere sağlamak isterken kriz dönemlerinde birçok kredi kullanımını durdurma kararı alır ve vadesi gelmeyen krediler geri çağırılır. Tüketimin düşmesine neden olan bu durum, kredi sağlama olanakları sınırlı olan mikro ölçekli işletmeleri kriz dönemlerinde daha da darboğaza sokmaktadır. 2001'de yaşanan krizin ekonomide meydana getirdiği belirsizliklerle birlikte talepte yaşanan düşüşler ve finansman kaynağı bulmadaki zorluklar yoğun rekabet ortamı olan iş dünyasında, büyük işletmeler gibi çevresini kontrol edebilme ve etkileme özelliklerine sahip olmayan mikro ölçekli işletmeler üzerinde daha fazla olumsuz etkilere sebep olmuştur. Ayrıca, kişi başına düşen milli gelir seviyesinin de düşmesi tasarruf eğilimini azaltmış, değişen ve gelişen teknolojiler karşısında ayakta kalmaya çalışan esnaf ve zanaatkârı finansman sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır (Kınaytürk ve Eroğlu, 2006: 84-95).

4.5. ESNAF EYLEMLERİ SÜRECİ

4.5.1. 2001 Krizinin Özgül Niteliği ve Esnafın Ayaklanışı

Bireyselliği ve ekonomik güçler arasındaki yarışmada özgürlüğü temel alan ve devletin ekonomiye müdahalesinin olmadığı bir siyasal ve ekonomik öğreti olan liberalizm, zamanla kendi riskini ve eşitsizlikleri gösterdikçe toplumsal gerginliklere neden olmuştur.

Kapitalizm iş gücü piyasaların başıboşluğunu ifade ederken emekçinin tek başına ve korunmasız olmasına neden olmaktadır. Bu "serbest" iş akdi işçilerin birbirleriyle daha fazla rekabet halinde olmalarını gerektirmekteydi. Aynı zamanda işsizlik tehdidinin varlığı ücret ve çalışma koşullarında pazarlık yapmalarını sınırlamaktaydı. Sosyal ve ekonomik eşitsizliğin giderek artması ve liberalizmin vaat ettiği imkanları yerine getirememesi

toplumun sisteme yabancılaşmasına, hayal kırıklığına uğramasına ve güvensizliklere neden olmuştur (Boratav, 2015:175-176).

Öfke ile dolan bireyler kendilerince geliştirdikleri tepkilerle aslında mevcut düzene karşı çıkarak yaşadıkları hayal kırıklığını dile getirmeye çalışmışlardır. Aslında bu tepkiler, bireylerin sistemin vaat ettiği özgürlük, refah ve eşitlik hakkında yaşadıkları hayal kırıklıklarından kaynaklı geri tepme refleksi (backlash) durumunu ifade etmektedir. Türkiye 2001 krizi toplumsal hareketleri, mevcut olan ile olması arzu edilenlerin arasındaki ayrışma, geri tepme refleksi sonucunda ortaya yolsuzluğa karşı kollektif bir oluşum çıkarmıştır (Kurtbaş, 2017: 15).

2001 yılında sermaye piyasasındaki giriş çıkışların serbestliği, mali denetimin yetersizliği bankacılık sektörünün faaliyetlerini durdurmasına neden olmuştur. Bu nedenle 2001 ekonomik krizi bu özelliği ile diğer krizlerden ayrılmaktadır. Ekonomik istikrarsızlık ve bankacılık sisteminin yapısal sorunları esnaf ve zanaatkârların yaşadıkları mali sorunların temelinde yatan nedenlerindendir. 2001 krizi bu iki sorunu birlikte içeriyor olması sınırlı öz kaynaklarla kurulan ve faaliyetlerini sürdürmek için bankacılık sistemine borçlanarak finansmanını sağlayan esnaf ve zanaatkârın mali sorunlarını daha derinleştirmiştir (Yörük, 2001: 105).

Kamu politikaları ve toplumsal hareketlerin birbirleriyle etkileşimi yeni politikaların oluşmasının, mevcut politikaların değişmesinin ya da kaldırılmasının sebebi olabilmektedir. Toplumsal hareketlerin kamu politikasına en büyük etki ettiği 2001 krizi toplumsal hareketlerin genel özellikleri aşağıdaki gibidir;

- MF destekli programının uygulandığı bir dönemde çıkmıştır.
- Toplumsal hareketler, Türkiye tarihinde ilk defa büyük kalabalıkların olduğu birçok il ve ilçede gerçekleştirilmiştir.
- Katılanların çoğunluğunu küçük ve orta büyüklükteki işletme mensupları oluşturmuş.
- Sosyal medya ve iletişim teknolojilerinin bu dönemde çok gelişmiş olmaması hükümet lehine olmuştur.
- Büyük çapta sosyo-ekonomik değişiklere neden olmuştur.
- Siyasi karar alıcıları etkilemiştir (Şahin, 2014: 3-7).

2001 Ekonomik krizinin başlamasıyla ülke genelinde esnaf kesimi karşılaştığı güçlüklerle baş edebilmek adına hem dönemin hükümetine hem de topluma duyurmak adına önce basın yayın organlarınca açıklamalarda bulunma yoluna gitmişlerdir. Özellikle esnaf örgütlerinin gazetelere verdikleri ilanlar ilk tepkiler olarak değerlendirilebilir (1 Mart 2001, Cumhuriyet). Benzer ilanlara 2000 yılındaki ekonomik krizlerinde de rastlanmıştır (22 Aralık 2000, Cumhuriyet). Bilhassa Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonunun gazeteye verdiği ilan, yolsuzlukla mücadele etmek ve krizden kurtulmak için halkı ve özellikle esnaf ve zanaatkârı haklarını aramaya davet ediyor olması esnaf eylemleri sürecinde son derece kritik bir kırılma noktası olmuştur. 14 Mart 2000'de ise örgütlü toplum kesimleri ve akademik çevrelerin de katılımıyla 24-25 Mart'ta bir sempozyon toplanacağı, ardından bir basın açıklaması yapılacağı istek ve görüşlerin dile getirileceği bildirilmiştir. Buna ek olarak ise Emek Platformu tarafından mart ve nisan ayları boyunca eylem yapılacağı "Emekçi yine meydanda" manşetiyle gazeteye yansımıştır. (14 Mart 2001, Cumhuriyet). "Halkın tepkisi büyüyor!" manşetli bir başka gazete haberinde ise yurdun pek çok yerinde yurttaşların gösteri ve yürüyüşler yaparak hükümeti protesto ettiğini söylemektedir (1 Nisan 2001, Cumhuriyet).

Tablo 4.3: 2001 Yılı Mart Ayı Esnaf Eylemleri

İL	TARİH	ESNAF EYLEMLERİ
ELAZIĞ	17.03.2001	Elazığ TSO, Elazığ ESOB' A bağlı 22 oda kepenkleri kapatarak IMF programı ve hükümet aleyhine protestoda bulundu. Mitinge yaklaşık on bin kişi katıldı (Milliyet, 18.01.2001).
ANTAKYA	22.03.2001	Hatay ESOB'un düzenlediği mitingde yaklaşık on bin kişi yürüyüş yaparak kredi faizlerinin yükselmesini protesto etmiş ve esnafların istifa ettiğini dile getirmiştir (Hürriyet, 23.03.2001).
BURDUR	27.03.2001	Burdur TSO'nun düzenlediği mitingde esnaf dükkân anahtarlarını Atatürk büstüne koyarak tepkisini dile getirmiştir (Zaman, 28.03.2001).
TOKAT	29.03.2001	27 esnaf ve sanayiciler odası kepenk kapatarak yaklaşık on bin kişinin katılımıyla yürüyüş gerçekleştirdiler (Cumhuriyet, 30.03.2001).
ŞANLIURFA	30.03.2001	İçinde ithalatçılarında olduğu 3 pasaj esnafı ekonomik krizi protesto etti (Hürriyet 30.03.2001).
İSTANBUL	30.03.2001	Mahmutpaşa esnafı, Eminönü'nde yürüyüş yaparak yaklaşık bin kişi sloganlarla İstanbul Ticaret Odası binasının önüne kadar yürüdü. Esnaf temsilcileri, ellerinde nakit kalmadığını, çek ve dolar üzerinden artık kiraları ödeyemediklerini dile getirdiler (Hürriyet, 31.03.2001).
BURSA	01.04.2001	'Ayakta Kalmak için Elele" isimli miting Bursa Esnaf ve Zanaatkâr Odaları Birliği'ne üye olan 7'e bine yakın esnaf ve zanaatkâr hükümete kırmızı kart gösterdi (Bianet, 04.04.2001).

Kaynak: Bu tablo Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Zaman ve Bianet gazete arşivi ve web sayfalarından derlenmiştir.

Mart ayında gerçekleşen esnaf eylemlerinin özelliği, il bazında ESOB'lar tarafından düzenlenmiş örgütlü ve planlı eylemler olmasıdır. Yoğun katılımların gerçekleşmesini sağlayan ESOB öncülüğündeki esnaf eylemleri 1 Nisan'a kadar devam etmiştir. Ayrıca belirli isimler altında gerçekleştirdikleri örgütlü protestolar kepenk kapatma, yürüyüş gibi eylem biçimlerini oluşturmuştur (Tablo 4.4). Ortak harekette bulunarak kollektif eylemin oluştuğu bu protestolarla bireyler, yoksunluk ve bir sorunun oluşturduğu rahatsızlık hissinden dolayı para gibi maddi, uyum ya da benimseme gibi manevi bir dış teşvik ile eylemini amacına ulaştırmaya çalışmıştır. Atkinson (1964)'a göre; bu içsel dürtüler bireyi kollektif bir eylemde bulunmaya teşvik etmektedir. Ancak 21 Şubat 2001 tarihinde ekonomik sıkıntıların giderek büyümesiyle çileden çıktığını iddia eden Ahmet Çakmak isimli esnafın dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'e "Sayın Başbakanım! Al! Ben bir Esnafım!*"* diyerek yazar kasa fırlatması ile esnaf eylemleri farklı bir biçim almıştır. Örgütlü ve planlı başlayan esnaf eylemleri kendiliğinden gelişen hatta şiddet içeren eylemler haline dönüşmeye başlamıştır. Bunun nedeni *"toplumsal sorun"* karşısında siyasi iktidardan beklenen çözümlerin gerçekleşmemesi nedeniyle oluşan *"toplumsal hoşnutsuzluk"* dur. Ortaya çıkan bu eleştiri ya da hoşnutsuzluk, örgütlü ya da kendiliğinden oluşan eylemler ile toplumsal hareketlere dönüşmüştür (Zengin, 2004: 66-68)

Tablo 4.4: 2001 yılı 4 ve 5 Nisan Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

İL	TARİH	ESNAF EYLEMLERİ
ANKARA	04.04.2001	Ankara'da Başbakanlık Merkez Binası önünde doların yükselişine tepki olarak Ahmet Çakmak isimli esnaf, Başbakan Bülent Ecevit Başbakanlık binasından ayrılırken elindeki yazar kasayı fırlattı (Hürriyet, 04.04.2001).
ANKARA	04.04.2001	Ankara Siteler' de yaklaşık 4 bin esnaf ve işçi, Başbakanlığa yürümek istedi. Karayolunu kapamaya çalışan topluluğu polis durdurdu (Hürriyet, 05.05.2001).
İSTANBUL	04.04.2001	Tahtakale esnafı İstanbul Ticaret Odası'na yürüdü. "Esnaf durma, birbirine sahip çık", "Hükümet istifa şeklinde sloganlar eşliğinde Eminönü`ndeki İTO binası önüne gelen esnaf burada alkışlı protestoda bulundu (Hürriyet, 05.04.2001).
MERSİN	04.04.2001	Kamyoncu esnafı, akaryakıt zamlarını protesto etmek için Adana-Mersin karayolunu trafiğe kapattı. Trafiğin akışını önleyen esnaf, hükümet ile Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Konfederasyonu aleyhine slogan attılar (Hürriyet, 04.04.2001).

İL	TARİH	ESNAF EYLEMLERİ
ERZURUM	04.04.2001	Gösteri yapan gruptan 15 esnaf gözaltına alındı (Hürriyet, 04.04.2001).
KONYA	04.04.2001	Konyalı nakliyeciler de akaryakıt zammını protesto etti (Hürriyet, 05.04.2001).
İSTANBUL	05.04.2001	Alibeyköy'de de kepenk kapatan bir grup esnaf, Cengiz Topel Caddesi`nde toplanmak istedi. Güvenlik kuvvetlerinin toplanmasına izin vermediği grup, daha sonra Alibeyköy Meydanı`nda bir araya geldi (Hürriyet, 05.04.2001).
İSTANBUL	05.04.2001	Okmeydanı'nda bir grup esnaf, kepenk kapatarak yürüyüş yaptı. Piyalepaşa Mahallesi'ndeki Dikilitaş Parkı önünde toplanan 1000 kişilik grubun önü polisler tarafından kesilince oturma eylemi yaptılar (Hürriyet, 06.04.2001).
ANKARA	05.04.2001	Siteler, Cebeci, Gülveren ve Demetevler'de yaklaşık 500'er kişilik grupların yaptığı eylemde Ankara'nın merkezi noktalarında polis olağanüstü önlemler aldı (Hürriyet, 06.04.2001).
İZMİR	05.04.2001	Kemeraltı'da esnaf, ellerindeki 'siftah' pankartlarla saz çalıp oynadı. Mobilyacı esnafı da İzmir-Aydın karayolunu trafiğe kapadı. Polis protestocuları güçlükle dağıttı (Hürriyet, 06.04.2001).
ESKİŞEHİR	05.04.2001	150 kişilik mobilyacı esnafı grubu Baksan Sitesi'nde gösteri yaptıktan sonra olaysız dağıldı (Hürriyet, 06.04.2001).
İZMİT	05.04.2001	İzmit 100 kişilik bir grup adliye önünde gösteri yaptı. Grup olaysız ayrıldı (Hürriyet, 06.04.2001).
SİVAS	05.04.2001	Taksicilik yapan yaklaşık 100 kişi kontak kapatarak benzin ve oto gaza yapılan zammı protesto ettiler (Hürriyet, 06.04.2001).
KONYA	05.04.2001	Konya'daki esnaf eylemleri sırasında çıkan olaylar polis müdahalesi ile sonlanmış ancak daha sonra polise taş atılarak cevap veren eylemcilerde yaklaşık 150 kişi gözaltına alınmıştır (Hürriyet, 06.04.2001).

Kaynak: Bu tablo Hürriyet, gazetesi arşivi ve web sayfalarından derlenmiştir.

4 ve 5 Nisan tarihlerindeki esnaf eylemlerine bakıldığında 5 Nisan'da Konya' da gerçekleşen esnaf eylemi hariç hepsi olaysız bir şekilde sonuçlanmıştır (Tablo 4.5). Bu haberlerin içerikleri tam olarak kaynakların harekete geçirme kuramının birçok özelliğini destekler niteliktedir. Kaynakların eyleme geçirme kuramı; dış katılımcıların katkısının öneminin altının çizilmesiyle kurumsal kaynakların halihazırdaki insan odaklı eylemler tarafından seçilmesi gibi özellikleri nedeniyle, insan odaklı eylemler literatürüne görünür katkılar yapmıştır. Bu kuramın ortaya çıkması ile "yerel nitelikli bir önder etrafında, gönüllü

ekiplerden oluşan, kapsamı yüksek sayıda üyeleri olan, paydaşlardan doğrudan elde edilen kaynaklardan ve eylemlerin kitlesel katılım ile gerçekleştiği" alışılagelmiş insan odaklı eylem örgütlerinden; "dışsal önderi olan, iş güvencesine sahip tam zamanlı ücretli olarak çalışanların veya az sayıda olan paydaşların hatta üye olmayanların katılımını sağlayan, kaynaklarını farkındalığı yüksek seçmenlerinden elde eden ve hak talep eden kümelenmeleri içine almaktan çok eylemleri önceleyen" profesyonel insan odaklı eylem örgütlerine doğru bir dönüşüme uğramışlardır (Jenkins, 1983: 528).

Tablo 4.5: 2001 yılı 6 ve 9 Nisan Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

İL	TARİH	ESNAF EYLEMLERİ
ANKARA	06.04.2001	Ankara'da Siteler' den Ulus'a yürüyüş yapan esnaf Samsun-Ankara yolunu trafiğe kapattı. Polisin iknasıyla dağılan grup Anafartalar caddesinde yeniden buluşunca 3 bine yakın kişiyi polis panzerle su sıkarak dağıttı (Hürriyet, 07.04.2001)
KAHRAMANMARAŞ	06.04.2001	Yaklaşık 2 bin kişi korsan gösteri yaptı (Hürriyet, 07.04.2001)
İSTANBUL	06.04.2001	İstanbul'un farklı semtlerinde esnaf grupları ekonomik uygulamalarını dolar maketleri yakarak, tabutlar taşıyarak protesto etti. Bağcılar Yüzyıl'da bir grup esnaf ise TEM bağlantı yoluna çıkarak yolu trafiğe kapattı (Hürriyet, 06.04.2001).
İSTANBUL	06.04.2001	İstanbul Unkapanı Zeyrek Şep Sefa Camii'nde Cuma namazından sonra 300 esnaf MÇ'nin 2'nci Blok meydanında toplanarak boynuna ip bağladıkları iskeleti 3. kattan aşağı sallandırarak "Bizleri iskelete çevirdiniz, kanımızı emdiniz" diye bağırdı (Hürriyet, 07.04.2001).
İSTANBUL	06.04.2001	Pendik ilçe merkezinde toplanan bir grup esnaf, yürüyüş yaptı ve Atatürk Anıtı önünde İstiklal Marşı söyledikten sonra, hükümeti Atatürk'e şikâyet etti. (Hürriyet, 07.04.2001)
KONYA	06.04.2001	Yaklaşık 10 bin esnafın protesto gösterisi 7 saat sürdü. Polisin kameralara kaydettiği görüntülerden yola çıkarak eylem sırasında tahrikçilik yaptıkları gerekçesiyle 28 kişi tarafından yakalandı (Hürriyet, 07.04.2001).
KIRIKKALE	06.04.2001	Valilikten aldıkları izinle toplanan yaklaşık 5 bin esnaf tabutlu gösteri yaparak koalisyon partileri için temsili cenaze namazı kıldı (Hürriyet, 07.04.2001).
KAYSERİ	07.04.2001	KESGOB tarafından düzenlenen protestoda belediye otobüsleri, halk otobüsleri ve otomobiller bazı göstericiler tarafından tekmelendi. Panzerle su sıkan polise taş ve sopa fırlatıldı (Hürriyet, 07.04.2001).
OSMANİYE	07.04.2001	Yaklaşık 2 bin esnaf ekonomik krizi protesto etmek için izinsiz yürüyüş yaptı (Hürriyet, 07.04.2001).
ANKARA	07.04.2001	Mamak ilçesinde protesto gösteri yapmak isteyen bir grup polis tarafından göz altına aldı (Hürriyet, 07.04.2001).
ÇORUM	07.04.2001	Alaca İlçesi'nde yaklaşık 1500 esnaf, sloganlar atarak Cumhuriyet Meydanı'na yürüdü. Davul zurnalar eşliğinde gerçekleşen gösteride temsili dolarlar yakıldı (08.04.2001).

İL	TARİH	ESNAF EYLEMLERİ
ADAPAZARI	07.04.2001	Arifiye Beldesi'nde yaklaşık 200 kamyoncu ve otobüsçü hükümeti sorunlarıyla ilgilenmedikleri gerekçesiyle protesto etti (08.04.2001).
İSTANBUL	08.04.2001	Gaziosmanpaşa Gazi Mahallesi'nde yaklaşık iki bin esnaf ellerinde döviz taşıyarak yürüyüş yaptı (Hürriyet, 08.04.2001).
İSTANBUL	08.04.2001	Eminönü, Beyoğlu ve Bayrampaşa'da sokağa çıkan esnaftan sorunların çözülmesi için zaman isteyen İstanbul Ticaret Odası Mehmet Yıldırım'a esnaf "iki gün" diye bağırarak dağıldı (Hürriyet, 09.04.2001).
KOCAELİ	09.04.2001	Körfez ilçesinde Şoförler Odası'na bağlı kamyoncular ve halk otobüsü sürücüleri D- 100 karayolunda iki kilometrelik konvoy oluşturarak yaklaşık 200 kişi klakson çalarak hükümeti protesto etti (Milliyet, 10.04.2001).

Kaynak: Bu tablo Hürriyet ve Milliyet gazetesi arşivi ve web sayfalarından derlenmiştir.

Olayların giderek büyümesi MGK'nın da dikkatini çekmiş ve kurul toplantılarında da ele alınmıştır. Cumhuriyet tarihinde pek çok kesimin daha önce sokak gösterilerine şahit olunsa da esnafın daha önce böyle protestolarda bulunmadığının altı çizilmiş ve bu nedenle sosyal patlama riskinden çekinildiği dile getirilmiştir. Ancak yürütülen pek çok çalışma o dönemde görülen ekonomik krizin faturasını en ağır ödeyen kesimin hem ücretli çalışanlar hem de küçük ve orta ölçekli üretici esnaf kesimi ve zanaatkârlar olduğunu da göstermektedir (Boratav, 2014: 50).

Dönemin ileri gelen ekonomist, politikacı ve akademisyenlerinin söylemlerinin ortak dili incelendiğinde ilginç bir ortak söylem daha kendini göstermektedir: Eylemler esnasında meydana gelen şiddetten daha çok esnaf kesiminin bile protesto sürecine dahil olabilecek derecede halkın isyan düzeyinin yükselmesi olmuştur. Elbette ki esnaf ve zanaatkârların Cumhuriyet tarihinde ilk sokağa çıkışları olarak kesin cümlelerle bu durum ifade edilemez ancak esnafların genel bir ekonomik kriz sebebiyle örgütlü bir şekilde kalabalık gruplar halinde tüm esnaf gruplarınca ve resmi örgütlerinin de çağrısı ve desteğiyle bu derece aktif rol aldığı bir katılımın daha önce gerçekleşmediği de açıktır. Esnaf kesiminin sokağa çıkma nedenine ilişkin olarak o dönemde gerçekleşen tartışmalardır. Kimilerince bu süreç küreselleşmenin getirdiği esnafta gelir düşüşüne sebep olan süper market zincirleri olarak yorumlanmış, kimileri ise kriz ile düşen alım gücünün esnafa ağır yansıması olarak görülmüştür.

Tablo 4.6: 2001 yılı 11 Nisan Tarihlerinde Gerçekleşen Esnaf Eylemleri

İL	TARİH	ESNAF EYLEMLERİ
ANKARA	11.04.2001	Tandoğan Meydanı'nda toplanan 70 bine yakın kişi, esnaf örgütlerinin düzenlediği yasal mitingde Meclis'e gitmek isteyince, Ankara' da saatler süren sokak çatışmaları gerçekleşti. 50 civarında polis ve 100' e yakın gösterici yaralandı
KONYA	11.04.2002	Konya'daki esnaf mitingine katılan 30 bin kişi "Hükümet istifa", "Ecevit huzurevine" sloganları dağılmayan bazı gruplar Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) il binasını taşa tuttu
İZMİR	11.04.2003	Yaklaşık 40 bini aşkın İzmir esnafı, Gündoğdu Meydanı'nda miting yaptı. Kemeraltı'nda dükkanların çoğunun kapalı olduğu görüldü
GAZİANTEP	11.04.2004	Gaziantep Küçük Sanayi Sitesi (GKSS) esnafı, sabah saatlerinden itibaren işyerlerini açmayarak ve yürüyüşe geçerek eylem başlattı. Siteyi kente bağlayan yola çıkmak isteyen esnafı panzerlerle barikat kuran polis durdurdu. Gelen esnaf odası başkanlarının megafonla yatıştırıcı konuşmalar yapması üzerine dağıldı
MERSİN	11.04.2005	İçel Esnaf ve Zanaatkârlar Odası (İESO) tarafından düzenlenen mitinge esnaf kepenkleri kapatarak katıldı.
SİVAS	11.04.2006	Sivas Esnaf ve Zanaatkâr Odası, "Yeter artık söz esnafın" adı altında ekonomik krizi protesto mitingine yaklaşık 5 bin kişi katıldı. Miting olaysız bir şekilde sonlandı.
DENİZLİ	11.04.2007	Denizli'de iş adamı, esnaf, tüccar ve demokratik kitle örgütlerince düzenlenen yürüyüş ve mitingde ürk bayrağı ve çeşitli pankartlar taşındı. Mitinge katılanlar olaysız dağıldı.

Kaynak: Polis Esnafı Ateş Ederek Dağıttı, Bianet, 12.04.2001, https://bianet.org/bianet/toplum/1708-polis-esnafi-ates-ederek-dagitti , Erişim Tarihi: 06.04.2021).

11 Nisan Esnaf eylemleri arasında en olaylı eylem, Ankara Tandoğan Meydanı'ndaki miting olmuştur. Esnafa yönelik iyileştirme tedbirlerinin açıklanmasına rağmen mitingi erken bitirmek isteyen polis ile taşlı sopalı kavga çıkmıştır. Esnaf kamyonları panzerler üzerine sürmüş, Asayiş Müdürlüğü, ASKİ, Opera, Adliye Sarayı, vergi daireleri gibi kamu binalarını taşlamış, tren raylarını işgal etmişlerdir. Panzerlerin çekilmesiyle birlikte grupların yeniden saldırması üzerine polis havaya ateş açmıştır. (Milliyet, 12.04.2001). Eylemlerin ölçüsünün iyice kaçtığını söyleyen Başbakan Bülent Ecevit partisinin grup toplantısından çıkarken gazetecilere "Kontrol dışına çıkacağı zaten belliydi" demiştir. Ayrıca eylemlerin iyi niyetli başlatılmış olsa bile bunu kendi çıkarları doğrultusunda yozlaştırmak isteyen birilerinin olabileceğini söylemiştir (Hürriyet, 11.04.2021). Ankara, Tandoğan mahallesinde yaşanan kaostan sonra Ankara valisi Yahya Gür, Ankara'da toplantı, yürüyüş ve gösterileri bir ay süreyle yasaklamıştır. Gür, meydana gelen olaylar hakkında ''bu kanunsuz gösterinin tamamen bir sokak hareketi, bir isyan görüntüsü verdiğini" belirtmiştir (Hürriyet, 11.04.2001). Yaralanmalara ve birçok zarara neden olan Tandoğan mitingi, Emniyet Genel

Müdürlüğü bülteninde ideolojik yönü yok solarak tanımlanmıştır. 11 Nisan tarihinden sonra Aksaray'da Esnaf Odaları Birliği tarafından düzenlenen protesto mitingine 10 bin kişi katılmış, polisler tarafından üzerleri aranarak yürüyüşün yapılacağı güzergaha alınmıştır. Aksaray kent merkezindeki işyerlerinin kapalı olduğu görülürken eylem yapan esnaf polise karanfiller dağıttıktan sonra sessizce dağılmışlardır (Hürriyet, 14.04.2001). 12 Nisan sonrasında hem eylemler hem de eylemlere katılan kişi sayısında keskin düşüşler olmuştur. Ayrıca bu eylemlerin özellikleri mart ayında başlayan eylemler ile benzerdir. Eyleme katılanların çoğunluğunu esnaf ve zanaatkârlar oluşturmasına rağmen gazete haberleri verilerine göre memur, çiftçi, işçi, öğrenciler, iş adamları ve bunun gibi başka ticari işlerle uğraşan vatandaşlar da katılmıştır. Burada grupların homojen yapı oluşturmadıkları söylenebilir. Esnaf ekonomik baskılar nedeniyle protesto hareketlerini kitlesel gösteriler şeklinde gerçekleştirmiştir. Müşterek şiddet ve devrimlerin anlamlandırılmasında kullanılan ve güç kaynakları ile bu kaynakların eyleme geçirilmesini öncelikli olarak gören, kaynakların harekete geçirme kuramı ile benzeşen nitelikler taşıyan siyasal süreç yaklaşımına; bu konu ile ilgili yaptığı çalışmada Korpi (1974), temel olarak katıldığını belirtmektedir. Ancak, bağıntılı yoksunluğun da incelenmesi gerekli bir kavram olduğunu iddia etmektedir. Güç kaynaklarının harekete geçirmesine yoğunlaşan herhangi bir çatışma kuramı, en azından bağıntılı yoksunluk gibi motivasyonel kavramlar ile ciddi bir biçimde ilgilendiğinin ipucunu vermelidir. Böylece W. Korpi'ye göre; güç kaynakları ve güç kaynaklarının harekete geçirme eylemlerinin odak rol oynadığı çatışma kuramları ile eylemlere farklı bir açıdan bakan bağıntılı yoksunluk düşüncesi ile sentezlenirse çok daha yetkin çatışma teorilerin üretilebilmesi mümkün olacaktır (Korpi, 1974: 652- 653).

Ekonomik bunalım dönemlerinde ortaya çıkan tepki eylemlerinin anlamlandırılmasında, kaynakların eyleme geçirme kuramının tek başına yeterli olamayacağının vurgulandığı; konu ile ilgili yapılan diğer bazı çalışmalar da vardır. İş kaybı, gıdaya ulaşmada oluşan kısıtlar ya da savaş ardından oluşan koşullar kitlesel eylemler açısından önemli odak noktaları oluşturmakla birlikte, kitlesel eylemlerin altyapısının anlamlandırılmasındaki tez canlılık bazı önemli etkenlerin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Kaynakların eyleme geçirme kuramı; yalnızca zenginlik dönemi ortaya çıkan eylemler gibi kısıtlı eylemleri, tatmin edici düzeyde açıklayabilmektedir. Aynı şekilde H. Kerbo, geleneksel kuramların kaçınılmaz noktaların bazılarını göz ardı ettikleri konusunda J. McCarthy ve M. Zald ile aynı görüşte olduğunu dile getirmektedir. Geleneksel kuramların, yaygın inanış ve imkân

kısıtlılığına önem verdiklerini, yapısal zorlamaya dikkat çektiklerini; ancak eyleme geçirme probleminin, hoşnutsuzlukların üretilmesi, stratejik elemeler ve insan odaklı altyapı gibi etkenler ile eylemin başarıya ulaşması için şart olan niteliklerin, geleneksel kuramlar tarafından göz ardı edilmiş olduğu konusunda da J. McCarthy ve M. Zald"ın tümüyle haklı olduğunu öne sürmektedir. Ancak H. Kerbo"nun başlıca savı, kaynakların eyleme geçirme kuramının da bazı noktaları göz ardı ettiğidir. Depresyon dönemlerinde ortaya çıkan eylemler gibi bazı tip insan odaklı hareket unsurlarının başarısı ya da başarısızlığını anlamak için kullanılan kaynakların harekete geçirme kuramının; eylemin başarı ve başarısızlık durumunu açıklayabildiğini, ancak eylemi ne tür unsurların ürettiği sorusuna cevap bulamadığını dile getirmektedir. Kaynakların harekete geçirme teorisinin, eylemleri yalnızca veri olarak incelediği, bundan dolayı da eylemin anlamını incelemede başarısız olduğu; şeklinde yapıldığına dair benzer bir eleştiri de. A. Melluci (1999)'nin ifadeleriyle incelemenin "nasıl"ı vardır fakat "niçin"i yoktur" biçiminde yapılmıştır (Melluci, 1999: 84).

4.5.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Esnaf Eylemlerindeki Rolü

Sivil Toplum Kuruluşları genel olarak, devlet veya iktidarın gücünü kontrol altında tutma, denetleme ve birbirinden farklı grupların çıkarlarını ortaya koymalarını sağlayarak demokrasi olgusuna katkı sağlamaktadırlar. Söz konusu bu katkı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla demokrasiye sağlanan bu işlerliğin boyutunun farklılaşmasında hem bireysel farklılıklar hem de içinde bulunulan ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapısının nitelikleri rol oynamaktadır. Bu açıdan STK'ların Türkiye'deki işlevselliği ve nasıl algılandığı büyük önem taşımaktadır. Çünkü zayıf STK kültürü olan ülkelerde demokratik süreçlerin de zayıf olduğu gözlemlenmektedir (Talas, 2011: 395-398).

Türkiye' de önemli roller üstlenen STK'lara ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde ortaya çıkan ilk olarak Türkiye'de STK üyeliğinin düşük olmasıdır. Bunun nedeni ise kişilerin, güçlü sivil bir örgütlenmeyi demokrasinin temel bir parçası olarak değerlendirmemesidir. İkinci neden, kişilerin herhangi bir çekince duymadan STK'lara üye olunabileceğine toplumun çok önemli bir kesiminin inanmamasıdır. Toplumun önemli bir bölümünün STK'ların iktidarı elinde tutanlardan bağımsız hareket edemediğine inandığını üçüncü neden olarak görülmektedir. Dördüncü neden ise, Türkiye'de STK'ların çekince duymadan iktidar sahiplerini eleştirebileceklerine inananların oranı, tersini düşünenlerden çok daha azdır. Özetle, toplumun ekseriyeti STK'ların iktidar güçlerinden çekindiklerini ve STK'ların

politikaya, politika yapıcıların kararlarına etkisinin yeterli düzeyde olmadığını düşünmektedirler (Şahin ve Öztürk, 2011: 21-25).

Türkiye'de devletin STK'lara olan yaklaşımının, yetersiz STK üyeliğini anlayabilmek için göz önüne alınması gereklidir. Türkiye'de yapılan bu araştırmada, düşük ve yetersiz STK üyeliğinin temelinde yatan en önemli nedenlerden birinin yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere; devletin kuruluş aşamasından beri STK'lara olan bakış açısı olduğu öne sürülmektedir. STK'lar üstünde sıkı bir kontrol mekanizması oluşturan Türkiye devleti, iktidardaki yöneticilerin politik anlayışına bağlı olarak farklı dönemlerde bir grup STK'yı kapatmış, sınırlandırmış veya çeşitli suçlamalarla cezalandırmıştır. Ancak bazı durumlarda ise bir grup STK devlet tarafınca onaylanıp desteklenmiştir. STK'ların devlet iradesinden bağımsız hareket edememeleri bunun doğal sonucu olmuştur ve böylece devleti eleştirme konusunda gerekli özgür iradeye sahip olamamışlardır. Bu nedenle, Türkiye'de hak aramak için bir araya gelmek isteyen kişilerin STK'lara katılımı olumsuz olarak sonuçlanmıştır (Akboğa ve Şahin, 2019: 405-427). Nitekim Esnaf eylemleri sürecinde STK'ların tutum ve davranışlarının Türkiye'deki STK'ların mevcut durumları ve toplum ve devlet nezdindeki konumlandırmaları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gereklidir.

2001 ekonomik kriz sonrasında, Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı'nı bırakarak, Türkiye'ye gelen ve Devlet Bakanlığı koltuğuna oturan dönemin ekonomiden sorumlu olan Kemal Derviş, işçi örgütleriyle İlk olarak 15 Mart 2001 tarihinde görüşerek onlardan `destek` istemiştir. Sendikacılardan ileriki üç ay için kendilerine destek vermelerini talep eden Derviş; ilk üç ayı birlikte atlatmaları gerektiğini, mucizeyi dışarıdan beklemediklerini, ancak dış kaynaklardan destek almak için de acil bir durumda olduklarını dile getirmiştir. Derviş, sırasıyla DİSK, Türk-İş ve Hak-İş başkan ve yöneticileriyle bir araya gelerek görüşlerini iletti. Ancak, DİSK Başkanı Süleyman Çelebi ile görüşen Derviş`in, yaptıkları görüşmenin detaylarını basınla paylaşması dikkat çekmiştir. DİSK Başkanı Süleyman Çelebi, bundan sonra devlet yetkilileriyle toplumsal iletişimi yakalamayı umduğunu belirtirken, enflasyonla mücadelede yer alacaklarını, ancak öngörülen program hakkında detaylı bilgi sahibi olmaları gerektiğinin de altını çizmiştir. Aynı zamanda Ulusal Program`ın içeriğinde %2`lik küçülme öngörüldüğünü belirtmiş, bu küçülmeden düşük gelirlilerin daha da çok etkileneceğini dile getirmiştir.

Sendikacıların sözü edilen itirazlarına karşılık olarak, acil olarak alınması gereken önlemlerin neleri kapsaması gerektiğini soran Derviş, ekonominin halihazırda çok kötü

olduğunu belirtmiş, küçülme sürecinin kırılması gerektiğinin önemine değinmiş; mart ve nisan aylarında enflasyonun yüzde 10`u aşmasını beklediğini sözlerine eklemiştir. Programı hazırlayan Derviş, ayrıca ileriki üç ay süresince de destek istemiştir. Derviş ayrıca Türk-İş`i de ziyaret etmiş, Türk-İş Başkanı Bayram Meral ile de basının karşısına çıkmıştır. Meral, bu görüşme sonucunda IMF kaynaklı politikalardan rahatsız olduğunu dile getirirken ancak Türkiye`nin içinde bulunduğu sıkıntıyı dikkate aldıklarını ve vatansever her yurttaşın üzerine düşeni yapması gerektiğini ifade etmiştir. Türk-İş Başkanı, Derviş`in programının başarıya ulaşmasını samimi olarak istediklerini dile getirmesine rağmen, vatandaşın beklentiye sokulduğunu ve bu umudun boşa çıkarılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Derviş ise yüksek enflasyon ortamında spekülatif eylemlerde bulunanların kazançlı çıkacağını, ancak işçi ve işverenin kaybedeceğini savunarak bu nedenle depresyon havasından çıkılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Derviş son olarak Hak-İş`i de ziyaret etmiş, görüşme sonrası Hak-İş Genel Başkanı Salim Uslu, İki Türkiye olduğunu ifade etmiştir. Birin "obur, diğerinin ise öbür Türkiye" olduğunu dile getirirken öteki Türkiye`nin fotoğrafını doğru okuyamayan, beklentilerini karşılayamayan bir programın adı ulusal da olsa tekrar hayal kırıklığı yaratacağı savını öne sürmüştür. Hak-İş Genel Başkanı, yeni bir fedakârlık yapılacaksa bunun niye yapılacağının açıklanması gerekliliğini belirtmiştir (bigpara.hürriyet.com, 15.03.2001).

DİSK Başkanı Süleyman Çelebi, programdan sorumlu Kemal Derviş'in DİSK ile diğer bir görüşmesi sonrasında, %2 küçülmeyle sonuçlanacak bir programın uygulanmasına karşı olduklarını belirtmiştir. Kemal Derviş'in işçi kesimi tarafından durumun nasıl algılandığı ve işçilerin alınmasını istedikleri en acil tedbirlerin ne olması gerektiği hakkında bilgi talep etmesi üzerine, Derviş'in sadece ekonomiden sorumlu bir bakan olduğunu, oysa kendilerinin yalnızca ekonomiden kaynaklanmayan sorunlarının da olduğunu belirtmiştir. Böylece çağdaşlaşma, demokratikleşme ve yolsuzluklarla mücadele açısından da taleplerinin bulunduğu konusunu dile getirmiştir. Enflasyonla mücadelede hükümeti başarısız bulduğunu, bu durumdan en çok işçi kesiminin etkilendiğini belirten DİSK Başkanı Çelebi; verilen zammın yetersiz olduğu, işçinin hedeflenen enflasyon altında ezileceği savını dile getirmiştir (bigpara.hürriyet.com, 15.03.2001).

Diğer taraftan Türkiye'nin en büyük STK'larından olan Ankara Ticaret Odası (ATO), 140 bini aşkın üyesine "alışverişte dolar yasağı" koyarak Türk lirasına itibar kazandırmak için bir kampanyaya imza atmıştır. ATO'nun bu itibar kazandırma kampanyası diğer STK'ların

da ilgisini çekti. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rıfat Hisarcıklıoğlu; Türk lirasına geçilerek ülke ekonomisinin faiz ve döviz kurunun baskısından kurtarılabileceğini ve yeni krizlerle karşılaşılmaması için bunun gerekli olduğunu dile getirmiştir. Başbakan Bülent Ecevit de "Türk Lirasına İtibar Kazandırma Hareketi" ni desteklediğini açıklamış ve Rıfat Hisarcıklıoğlu ile benzer görüşleri ifade ederek Türk lirasının değerini korunabildiği sürece Türkiye'nin kurtarılabileceğini belirtmiştir (27.05.2001, Milliyet).

4.5.3. 2001 Ekonomik Kriz ve Esnaf Eylemleri Çözülme Süreci

İl düzeyinde örgütlenen ESOB'ların düzenlediği eylemler mart ayının ikinci yarısında ortaya çıkmış, Nisan ayında da yoğun katılımlarla gerçekleşmiştir. Bazı illerde düzenlenen eylemlerde göstericiler ve polis arasında çatışma yaşanmış ve bazı göstericiler göz altına alınmıştır. Esnaf ve zanaatkârlar, yaşanılan ekonomik zorluk karşısındaki çaresizliklerini, moral bozukluklarını ve biriken öfkelerin protesto gösterileriyle ifade etmeye çalışmışlardır.

Yaşanan mali kriz sonrası KOBİ'lerin borçlarını ödeyebilmesi, yeniden canlanıp üretimlerini gerçekleştirebilmesi için Mayıs 2002 tarihinde hazırlanan "İstanbul Yaklaşımı" isimli kanun tasarısı hazırlanmıştır. Faaliyetlerin devamının sağlanabilmesi için Hazine tarafından TMSF aracılığıyla 7 yıl vadeli kredi sağlanmış ve bu tasarıdan krizde batan bankalarda faydalanmıştır. Bu tasarıya göre ödeme kabiliyeti olan belirli büyüklükteki firmaların borçları yeniden yapılanırken, alacaklı banka ve borçlu durumundaki işletmeler ise oluşturulan protokolle bankalar temerrüt faizlerini kaldıracak, işletme sahiplerinin borçlarını normal piyasa faizi üzerinde tahsil edecektir (Suadiye, 2006).

Esnafı rahatlatmak için Bakanlar Kurulu, 9 Nisan tarihinde dört maddeden oluşan bir kararı yürürlüğe sokmuştur. Bu pakette Halkbank kredi faizlerini %55'e çekilmesi, vergi alacaklarının taksitlendirilmesi, Bağ-kur ile SSK primlerinin ödemesinde kolaylık sağlanması, ayrıca zincir marketlerin şehir dışında kurulması gibi esnafı rahatlatacak ve dolayısı ile krizin etkilerini hafifletecek önlemlere yer verilmiştir. İlk aşamada taşıt ek alım vergisinde indirime gidilerek ülkedeki otomotiv sektörünün canlandırılması hedeflenmiştir. Ek taşıt alım vergisi 1600 cc'nin altındaki otomobil, kaptıkaçtı, panel ve arazi taşıtlarında %6'ya düşürülmüştür. Ayrıca Hükümet, rekor ekonomik daralmayı aşmak için radikal önlemlere başvurmuş, Başbakan Bülent Ecevit, bürokratik yapıyı esneterek yabancı

sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracağını, zor duruma düşen şirketlere ait borçları taksitlendireceğini açıklamıştır (09.04.2001, Milliyet Gazetesi).

Ecevit başkanlığındaki hükümet, Katma Değer Vergisi (KDV) oranını %26'dan %18'e düşürerek reel sektörün rahatlamasını sağlamaya çabalamıştır. Aralarında televizyon ve beyaz eşyaların da bulunduğu bir grup dayanıklı tüketim mallarının yanı sıra motor silindir hacmi 1600 cc'nin altındaki binek araçlarının Katma Değer Vergisi düşürülerek esnafın yakınmalarına cevap verilmiştir. Daralan piyasaları canlandırmak ve nakit akışını sağlamak için indirim kampanyalarını teşvik etmiştir. Bu kampanyanın ilk uygulayıcısı Şişli Belediyesi olmuştur. Tüketimin artırılarak ekonomideki durgunluğun ortadan kaldırılmasının amaçlandığı bu indirim kampanyası, talebin fazla olması nedeniyle eklemlenen yeni kampanyalarla büyümüş kısa sürede Türkiye geneline yayılmıştır. İndirim kampanyalarının gördüğü büyük ilgi, birçok firmanın ilgisini çekince onların da çeşitli kampanyalara yönelmesine yol açmıştır (www.hurriyet.com.tr 07.11.2001).

4.6. GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI

2000 ve 2001 yıllarında ardı ardına yaşanan ekonomik krizler sonrasında Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun 14 Nisan 2001 ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamadan oluşan yeni istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu program önceleri "ulusal program" ismini taşırken daha sonra "güçlü ekonomiye geçiş programı" olarak tanımlanmıştır. Uygulama süreci üç aşamadan oluşan bu programın ilk aşaması mali kesimin kontrol altına alınması, ikinci aşaması dış açığın giderilmesi ve enflasyonun düşürülmesi için belirlenen hedeflerin açıklanması ve son olarak yapısal değişimlerini hedefleyen uygulamalarla büyüme hızının yükseltilmesi olarak açıklanmıştır. IMF destekli bu program, kur rejiminin bırakılması sonucunda ortaya çıkan güvensizlik probleminin ortadan kaldırılması ve bu şekilde kamu yönetimi ve ekonominin yapılandırılarak bu şekilde bir bunalıma yeniden dönülmemesi amaçlanmıştır. Programda ulaşılmak istenen hedef siyaset ve ekonominin birbirinden ayrıldığı ve dışa açık bir yapı ile sürdürülebilir gelişmelerin sağlanmasıdır. GEGP amaçlarına ulaşmak için bir takım makroekonomik dengelerin kurulması gerektiğinden kısa vadede daralmayı da mecbur kılmıştır. Sıkı maliye politikası, yapısal reformlar ve para politikaları bu programın üç temel unsurunu oluşturmuştur. IMF'nin de desteğiyle çok hızlı olmasa da kötü gidişatın önü kesilmiştir. Programla birlikte;

- Merkez Bankası'nın bağımsızlığı gerçekleşmiş, siyaset ve ekonomi birbirinden tamamen ayrılarak bağımsız denetleme ve düzenleme kurumları oluşturulmuş,
- Bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmış,
- Öngörülen hedefler gerçekleşmeye başlamış ve enflasyonda düşüş trendi yakalanmış,
- Makro ekonomik ölçütlerde canlanma sağlanmış,
- 2000 yılında uygulanan programdan farklı olarak ise, kur çıpa olarak kullanılmıştır (TCMB, 2021).

Atılan bu önemli adımlar ve kararlı tutumlara rağmen işsizlik ve cari dengeler ve güvensizlik konusundaki sorunlar tam anlamıyla aşılamamıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na göre ekonomik krizlerinden sonra yaklaşık 15.000 KOBİ kapanmıştır. Sonuç olarak 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 2002 ve 2003 yılında büyüme gerçekleştirmesine rağmen istihdam konusunda başarılı olmamıştır (Kol, 2007).

SONUÇ

Osmanlı tarihinde esnaf ve zanaatkârlara ve onların oluşturdukları örgütlenmelere ilişkin literatürde farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Özellikle özgün yapısı nedeniyle Ahilik teşkilatına ilişkin araştırmalar alanda çalışmalar yürüten araştırmacıların daha çok dikkatini çektiği görülmektedir. Ancak esnaf ve zanaatkârlarla ilgili araştırmaların ağırlığı daha çok Osmanlı İmparatorluğu dönemine yöneliktir. Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki esnaf ve zanaatkârları içeren çalışmalar az sayıda ve yetersizdir. Bu yetersizliğin bir nedeni de yapısal ve örgütsel anlamda tüm kurumsallaşma çabalarına rağmen esnaf ve zanaatkâr örgütlenmelerinin dağınık ve disiplinsiz olmasıdır. Haliyle bu durum yürütülmek istenen çalışmaları için veri sağlanmasında ciddi sorunlar yaratmaktadır.

2000 ve 2001 yıllarında görülen ekonomik krizler toplumun çok farklı sınıflarına olumsuz olarak yansımıştır. Memur ve işçi kesiminden, üreticiye, esnaftan zanaatkâra kadar yansıyan bu olumsuz koşulların pek çok farklı sebepleri olmasına rağmen bu iki krizin de içsel nedenlerle kaynaklandığı bilinmektedir. Bu nedenle hükümet ve devlet yetkilileri ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerinden istedikleri reaksiyonları alamayan halk önce geleneksel eylem yöntemlerine başvursa da bunun da işe yaramayacağını anlayınca protestolara yönelmiştir. Özellikle Cumhuriyet tarihinde bu denli örgütlü katılım sergilememiş olan esnaf kesiminin protesto gösterileri gibi klasik olmayan tepki gösterme şekilleriyle seslerini duyurma çabaları krizin derinliğini ve tahammül sınırlarının zorlandığını ortaya koymaktadır.

Yürütülen bu araştırmada iddia edilen ve o dönemde gerçekleşen olaylarla desteklenen temel iddia, esnaf eylemlerinin ekonomik krizin ortaya çıkardığı öngörülemeyen ve çözümü geciktirilen sebepler nedeniyle gerçekleştiğidir. Bu iddiayı temellendirmek amacıyla bu çalışmanın ilk bölümünde esnaf ve zanaatkârın tarihsel gelişimi, günümüzdeki kurumsal yapısı ve sonrasında toplumsal hareket teorileri ve ekonomik temelli esnaf eylemleri anlatılarak ekonomik kriz süreçleri ve toplumsal hareketler arasındaki ilişki ele alınmış, son olarak 2001 Türkiye ekonomik krizi ve sonrasında ortaya çıkan esnaf eylemleri incelenerek 2001 ekonomik krizinin esnaf ve zanaatkârlar üzerindeki etkisi ve eylemlere yönelme nedenleri elde edilen bulgular ile değerlendirilmiştir. Sözkonusu iddianın doğrulanması sürecinde akademik bir çerçeveden destek sağlayabilmek adına "kaynakların mobilizasyonu teorisi" ile "göreli yoksunluk teorisi" yol gösterici olmuştur. Bu teorilerin çalışmaya katkısı, esnaf gruplarının ve örgütlerinin kullandıkları kaynaklar göz önünde bulundurularak

protestolardaki rollerinin saptanması olmuştur. 2001 yılının mart ayının 15'inden itibaren baş gösteren esnaf hareketleri aynı yılın Nisan ayının 15'ine dek çalışmaya konu edilmiştir. Gerekli ve ilgili verilere ulaşmak için ise sistematik gazete incelemelerinden faydalanılmıştır. Araştırmaya konu olan 2001 krizi sonrası esnaf ayaklanması protestolarında yer alan toplumsal kesimin statüleri, yoksul kesim olarak sınıflandırılan grup gibi protestolara katılan esnaf da değer sahibi olma yetenekleri mevcuttur ancak var olan kötü ekonomik şartlardan ötürü değer beklentilerine yanıt verememiştir. Göreli Yoksunluk Teorisi tüm bu varsayımlarına ve özelliklerine rağmen tüm toplumsal hareketleri açıklamakta yetersiz kaldığı eleştirilerinden kurtulamamıştır. Pek çok araştırmacı tarafından ise kaynakların mobilizasyonu teorisi ile birlikte ele alınarak daha kapsamlı ve yeterli çabalar göstereceği düşüncesinde uzlaşılmıştır.

Gazete haberlerinin içerikleri ise tam olarak kaynakların harekete geçirme kuramındaki şu özellikleri desteklemektedir:

- İnsan odaklı eylemler, yoksun bırakılmış kitlelerin tabanlarından beslenmek mecburiyetinde değildir. "Öz farkındalığı yüksek seçmenler" bireysel ya da kurumsal seviyede eylemin başlıca kaynaklarını sağlayabilirler. Gerçekten de eylemlerde yer alan esnaf kesimi, mağdur bir grubu canlandırmaktan çok daha öte mağduriyetlerinin yanı sıra bilinçli bir meslek grubunu temsil ederek seslerini yükseltmeyi tercih etmişlerdir.
- Eylemler ile erk sahipleri arasındaki irtibat onay görmekle birlikte, insan odaklı eylem örgütleri; gönüllü destekleyiciler arasındaki kamu seçkinleri veya tabakasının dönüştürülmesi, amaçlananlar doğrultusunda başarılı değişimlerin sağlanması ve katılımcıları harekete geçirmek gibi taktiksel ödevlere sahiptir. Esnaf eylemlerinin başarılı olup olmadığı farklı siyasetçiler, yazarlar ve akademik güruhlar tarafından olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilse de bugün hala Türk ekonomi ve siyasi tarihinde önemli bir toplumsal tepki olarak görülüyorsa azımsanamayacak bir başarı örneği sergilemiş olduğu söylenebilir.
- Planlanan tutumlar toplumlar arası rekabet veya iş birliği tarafından biçimlenir. Esnafların göstermek istedikleri tepkiyi daha önce Avrupa'da ve dünyanın pek çok farklı bölgesinde benzer şekilde "eylem" gösterileri ve yürüyüşleri şeklinde ortaya çıkmış olması ve 2001 yılının küreselleşmenin tetiklemiş olduğu rekabet ortamını kızıştırması açısından esnafı katbekat yoksullaştırması, uluslararası rekabetin taktiklere yansıması olarak yorumlanabilmektedir.

- Toplum; refah düzeyi, insan odaklı eylem endüstrileri ve başkaca endüstri yararlarını ve bu endüstrilerin kurumsal yapılara ulaşımının sağlanması, oluşmuş olan ağ ile uzmanlaşmış yapı ve gelişmeyi, kullanılması elzem iletişim araçları ve iletişim giderlerini de içeren altyapılarını sağlamak zorundadır. Esnaf eylemleri sürecinde meydana gelen gösterilerin siyasa yapıcıların toplum refahına yönelik politika yapmalarına katkıları olmuştur.

Dolayısıyla esnaf kısmı tüm bu katkılar vasıtasıyla kaynakların mobilizasyonu teorisinin çıkış noktası olan ihtiyaç duydukları kaynakları elde etmek için ulaşılabilir hale getirmenin yollarına varmayı hedeflemişlerdir. Üstelik bireysel olarak değil bir grup olarak esnafın kollektif bir biçimde bu yollara ulaşmayı güvence altına almaya yöneldikleri sonucuna da ulaşılabilmektedir. Böylece esnafın tetiklemeye çalıştığı mobilizasyonun esas köşe taşlarını, "eyleme geçirme uğraşlarından önce kaynakların paydaşlar tarafından denetlenmesi, paydaşların kaynak havuzu ve bunların insan odaklı değişimi doğrultusunda yönlendirilmesi süreci ile paydaş dışında kalanların kaynak havuzunu hangi seviyede artırdığı" oluşturmaktadır, denilebilir (Tilly, 1978: 7).

Kaynakların eyleme geçirme kuramı; bazı çalışmalar için, ekonomik açından sıkıntılı zamanlardaki tepki eylemlerinin açıklanması amacıyla da kullanılmıştır. H. Kerbo ve R. Shaffer'ın bu türden bir çalışmasında, tepki eylemleri ve işsizlik ilişkisini anlamlandırmaya çabalarken değişik ekonomik bunalım dönemlerini karşılaştırmış, bu dönemlerdeki tepki eylemlerinin sayısındaki değişkenliğin sebebini anlamaya uğraşmışlardır. Araştırmacılar iki ayrı bunalım döneminde tepki eylemleri sayılarındaki değişkenliğin, bu dönemlerde kaynakların ulaşılabilen niceliğinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını ölçümlemeye uğraşmış ve son söz olarak bu dönemlerde iş kaybı sebebiyle ortaya çıkan hak arama eylemlerinin tam anlamıyla anlamlandırılmasında, kaynakların eyleme geçirme kuramının kullanılmasının zorunluluğuna işaret etmektedirler. Sonuç olarak bu araştırmada vurgulanan esas; ekonomik bunalım esnasında ortaya çıkan hak arama eylemlerinin amaca ulaşmasında, eyleme katılan paydaşlarının ulaşabileceği kaynağın niceliğinin önemli bir etkisi olduğudur (Kerbo & Shaffer, 1986: 1046-1056).

Bu çalışmada göreli yoksunluklar teorisi ve kaynakların mobilizasyonu teorisi çerçevesinde kriz eylemleri ele alınarak, esnaf eylemlerinin kriz eylemleri özelliği taşıyıp taşımadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Kullandıkları eylem repertuvarları ve eylem biçimleri incelenerek ekonomik krize karşı eleştireler gerçekleştiği kanısına varılmıştır. 2001 ekonomik krizine

neden olan faktörler ile esnafın eylemleri süreci birlikte değerlendirilerek elde edilen verilerle temel savımızı desteleyen unsurları ortaya koyarak esnaf eylemlerinin 2001 ekonomik krizlerinin esnaf üzerinde yarattığı mali sorunlar sonucu ortaya çıktığı ve gerçekleştirilen protestoların ekonomik temelli kriz eylemlerine ait özellikler taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Günümüz şartlarında ise esnaf kesiminin ekonomik anlamda en çok karşılaştığı sorunlar ise bütçelerine uygun finansman imkanların yetersizliği, donanımlı danışmanlık uygulamalarının olmaması, değişen pazar şartlarını öğrenebileceği alanların kısıtlılığı, mesleklere yönelik eğitim eksikliği, teknolojik gelişmeleri takip edebileceği mekanizmaların olmaması, planlama bilgisinin yetersizliği, işyeri temininde baş gösteren sorunlar ve bürokratik işlemlerin karmaşıklığı ve uzun olmasıdır. Bunlara ek olarak çiftçi, işçi ve memur gibi esnaf kesiminden ihtiyaçlarını karşılayan grupların ekonomik durumlarının da iyi düzeyde olması gerekmektedir. Esas husus yaşanan ekonomik kriz gibi gelişmelerden ders çıkararak benzer durumların tekrar yaşanmasının önünü kesmek için uygun politikalar düzenlemek, tekrar yaşanması halinde ise isabetli müdahalelerde bulunabilmektir. Nasıl ki insanoğlunun, yaşadıklarından ders çıkarmadığı sürece hayatı anlamlandırması ve ilerleme kaydetmesi mümkün değilse devletlerin ve hükümetlerin de yaşadıkları politik, ekonomik ve toplumsal olaylardan çıkarımlarda bulunmadan gelişmesi mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Acar, A., (2021), ‘’Kobi’lerde Kalite Yönetim Uygulamaları, Yenilik ve Kobi’lerin Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Alan Araştırması”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aslan, A. G. İ., & Çınar, O. 2009 Yılı Ekonomik Krizinin Erzincan’daki Yerel İşletmeler Üzerindeki Etkisi.

Akay, T. (2007). Türkiye'de ve ABD'de Bilgi ve Belge Yönetimi Alanında Sivil Toplum Örgütlerinin Durumu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Akdiş, M. (2002). Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye: Finansal Krizler-Beklentiler. *Dış Ticaret Dergisi*, *7*(26), 1-45.

Akbıyık, N. Fütüvvetin Türk Esnaf-Zanaatkâr Sistemine Etkileri. (2019) Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 147-190.

Aktan, C. C., DİLEYİCİ, A. G. D., & SARAÇ, A. G. Ö. (2003). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1).

Aktan, C. C., & Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, *2*(42), 1.

Aktürk, O. (2014). Impact of the Economic Crisis on SMEs (Small and Medium-Sized Enterprises): A General Evaluation on SMEs in Turkey. European Journal of Social Science Education and Research, 1(1), 169-173.

Anadol, C. (1991). Türk-İslâm medeniyetinde ahilik kültürü ve fütüvvetnâmeler (Vol. 150). Kültür Bakanlığı.

Arı, M, (2008). Ahiliğin siyasal boyutları ve günümüzde yeniden yorumlanması. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 38-55.

Atıcı, G. B. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (Kobi’lerin) Ekonomik Gelişime Etkileri, Finansman Kaynakları ve Kobi’lerin Büyümesini Sağlayan Faktörlere İlişkin Bir Karşılaştırma, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Biliöler Enstitüsü).

Atila, M., & Çelikkaya, S. (2020). Ekonomik Krizlerin Toplumsal İzdüşümü: Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İşsizlik, Suç Ve İntihara Yansimalari. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(26), 245-258.

Atkinson, J. W. (1964). An Introduction to Motivation. Princeton, New Jersey: Van Nostrand. Barabási, A.-L. (2002). Linked: The New Science of Networks. Cambridge, MA: Perseus Publishing.

Aydemir, M. Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), 230-247.

Budianta, M. (2000). Discourse of cultural identity in Indonesia during the 1997-1998 monetary crisis. *Inter-Asia cultural studies*, *1*(1), 109-128.

Cohen, J., Arato, A. (1992). Social Movements and Political Theory, Cambridge: MIT Press.

Dilara, A. Y. L. A., KARIŞ, Ç., & KIZILTAN, A. (2019). Ekonomik krizlerin sosyal etkileri: Türkiye üzerine bir uygulama (1980-2016). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33(2), 415-434.

Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, S:81-115.

Baykul, A., & Dulupçu, M. A. (2009). Isparta İl Merkezindeki Gıda Hizmet Sektöründe Çalışan Esnafın Sorunları Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (10), 63-81.

Bayülken, Y., & Kütükoğlu, C. (2012). Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri (KOBİ'ler). *Baskı, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yayın No: MMO/583, Ankara*.

Bilgir, M. T. (2015). Richard Sennett'in Çalışmalarında Kurumsallaşmış Sosyal Eylemin Kamusal Referans Alanları: Zanaatkâr, Otorite, Saygı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya

Boratav, K . (2015). Kriz, Direnişler ve Gelecek . Mülkiye Dergisi , 36 (1-274) , 7-12 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/5/38

Boratav, K. "İktisadın Krizinden Toplumun Krizine: Nereye Gidiyoruz?", Söyleşi, Mülkiye Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 236, s. 50.

Boratav, K. (2015) "Dünyadan Türkiye'ye İktisattan Siyasete", s. 139-140

Boratav, K.(2015) "Dünyadan Türkiye'ye İktisattan Siyasete", s. 175-176

Cihangir, İ. S., & Karakaya, K. (2016). Ahilik Kültürü ve Aliş-Veriş Turizmi: Konya Bedesten Çarşisini Ziyaret Eden Turistlerin Algisi Üzerine Bir Araştirma. Nevşehır Hacı Bektaş Velı Ünıversıtesı Sbe Dergisi, 6(2).

ÇALI, H. H. Y., & HAMAMCI, C. T. D. (2006). *Çevreci toplumsal hareket olarak Greenpeace-Türkiye hareketi* (Doctoral dissertation, ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL ÇEVREBİLİMLERİ ANABİLİM DALI).

Çelik, s. (2013). Türkiye'de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991–2010).

Çelik, A., Akgemci, T. ve Şimşek, Ş. (2013). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi,* Ankara: Gazi Kitapevi.

Çetin, H. (2018). Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Vergi İsyanlari. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 10(1), 18-34.

Çetinkaya, D. (2008). Toplumsal hareketler. *Tarih, Teori ve Deneyim*, 575.

Çolak, F. Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Avusturya-Macaristan'ın Yeri ve Önemi (1908-1918). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *7*(3), 1611-1643.

Della Porta, D. (2013). Democracy and social movements. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*.

Doğan, E. T. Kitap İncelemsi/Richard Sennet (2009), Zanaatkar (Çev. Melih Pakdemir),(İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 395, S.). Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 65(02), 299-306.

Erdoğan, S. Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *8*(15), 33-47.

Franklin, J. (2010). Hard times and protest in Latin America. In APSA 2010 Annual Meeting Paper.

Dülger, O. (2020). Türkiye'de Teşvik ve Destek Sistemleri: Kosgeb'e Yönelik Bir Çalışma, (Yüksek Lisans Projesi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Edwards, Bob & John D. McCarthy. (2004). "Resources & Social Movement Mobilization." Ss.116-152. Snow vd (2004)

EĞMİR, R. T. (2016). *Kobi'lere Yönelik Teşviklerin Kobi'lerin Vergisel Davranışlarına Etkisi: Afyonkarahisar Örneği* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Epstein, E. C. (2003). The piquetero movement of Greater Buenos Aires: working class protest during the current Argentine crisis. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, *28*(55-56), 11-36.

Erdoğan, S. Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri (1989-1991). *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *8*(15), 33-47.

Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). Ekonomi Politikası. *İstanbul: Remzi Kitabevi 21. Basım*, s.497-500

Gemici, N. (2010). Ahilikten Günümüze Meslek Eğitiminde Model Arayışları ve Sonuçları. Değerler Eğitimi Dergisi, 8(19), 71-105.

Gençoğlu, A. Y. (2014). Eski ve Yeni Paradigmalar Açısından Sosyal Hareketler. *Itobiad: Journal of The Human & Social Science Researches*, *3*(2).

Gölçek, A. G. A. G., & Köktaş, A. M. Ekonomik ve Hukuki Yönleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Esnaf Kavramı, Iv. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 26-28 Nisan 2017, Niğde

Gökbunar, A. R., & Alparslan, U. Ğ. U. R. (2012). Bati Avrupa Ve Osmanli Devletinde Meydana Gelen Ayaklanmalarda Vergilemenin Etkisi. Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, 195.

Gözübenli, M., & Şahin, İ. (2016). Toplumsal Olaylarda Şiddet Davranışına Teorik Yaklaşımlar: Gezi Parkı Olayları Örneği. *Güvenlik ve Toplum Dergisi*, *1*(1), 1-32.

Gurr, T. R. (1970). Why Men Rebel Princeton University Press. New Jersey.

Hoffer, E. (1963). The ordeal of change. Titusville, NJ: Hopewell.

Jasper, J. M. (2008). The art of moral protest: Culture, biography, and creativity in social movements. University of Chicago Press.

Jasper, James M. Protest: A cultural introduction to social movements. John Wiley & Sons, 2014.

Jenkins J. C. "Resource Mobilization Theory and The Study of Social Movements", Annual Review of Sociolgy, Vol. 9, 1983, s. 528.

Jenkins, J. Craig; Perrow, Charles. (1977). Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972). American Sociological Review 42(2): 249-268.

Kapar, R. (2012). Ekonomik Krizlerin Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği Üzerindeki Etkileri. *Calisma ve Toplum*, *34*(3).

KARAA, I. E., & Geyikçi, U. B. (2017). Halka Kapalı KOBİ'lerin Sermaye Yapıları. *Journal of Yaşar University*, *12*(48), 284-295.

Karaca, Bahar (2004). "Türkiye'deki Bölgelerarası Gelişme Farklarının Azaltılmasında Teşvik Uygulamalarının Etkinliği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 56.

Karacibioğlu, S. R. (2007). *Kobilerin finansman sorunları ve çözüm önerileri: Muğla örneği* (Doctoral dissertation, Adnan Menderes Üniversitesi).

Kazgan, G. (2013). Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4.

Keleş, B. Bir Esnaf Teşkilâtı Olan Ahiliğin İdari ve Mesleki Yapısına Genel Bir Bakış. Türk Dünyası Araştırmaları, 117(231), 137-156.

Keskin, H. Ü. (2004). Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye ekonomik krizi (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler).

Kerbo, H. R., & Shaffer, R. A. (1986). Unemployment and protest in the United States, 1890–1940: A methodological critique and research note. Social forces, 64(4), 1046-1056.

Kınaytürk, Z., & Eroğlu, Ö. (2006), 1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) Üzerindeki Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta

KIRPIK, G. (2019, December). KOSGEB Desteklerine Yönelik Bir Farkındalık AraĢtırması: Kahta Ġlçesi Örneği. In *4. International EMI Entrepreneurship and Social Sciences Congress PROCEEDINGS E-BOOK* (p. 1142).

Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiyerde Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi*, *2*(41), 174-183.

Korpi, W. (1974). Conflict, power and relative deprivation. The American Political Science Review, 68(4), 1569-1578.

Koyuncu, M., & Şenses, F. (2004). Kısa dönem krizlerin sosyoekonomik etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin deneyimleri. Ekonomik Araştırmalar Merkezi Araştırma Raporları, 4, 14.

Kumcu, E. (2009). *Krizler para ve iktisatçılar: G7'de ekonomi tartışmaları'08*. Remzi Kitabevi.

Mikail, E. R. O. L. (2010). Ekonomik Kriz ve KOBİ'ler. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, *5*(1).

McCarthy, John D. ve Mayer N. Z., "Resource Mobilization And Social Movements: A Partial Theory", American Journal of Sociology, Vol. 82, Number 6, May 1977, ss. 1212-1241.

Melucci, A. (1999). Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması, Kenan ÇAYIR (Çev.), Yeni Sosyal Hareketler. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 81-107.

Mehmet, A. T. A. Y. (2012). Kobilerin Türkiye'de Bankalarla Yaşadığı Finansal Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *3*(6), 1-7.

Merton, R. K. (1957). Manifest and latent functions. *Social theory re-wired: new connections to classical and contemporary perspectives (2nd edition). New York: Routledge*, 68-84.

Müslümov, A. (2002). *21. yüzyılda Türkiye'de KOBİ'ler: sorunlar, fırsatlar ve çözüm önerileri*. Literatür.

Namal, M. K., KOÇANCI, M., & Aksoy, B. (2018). KOSGEB GİRİŞİMCİLİK PROGRAMI: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME. *Akademik Hassasiyetler*, *5*(9), 93-110.

Oğrak, A., Kibar, S., & Kızıdere, C. (2018). Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Üzerindeki Etkileri: Van Örneği. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(4), 19-36.

Oliver, P. E. (1993). Formal models of collective action. *Annual review of Sociology*, *19*(1), 271-300.

Olson, M. (2012). The logic of collective action [1965]. *Contemporary Sociological Theory*, *124*.

Özbilgili, C. (2014). Türkiye'de Küçük Esnaf ve Sanatkârın Kredi Kullanımı ve Ödeme Gücü: Teskomb Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Aydın

Özdemir, R. (1986). Ankara Esnaf Teşkilatı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1), 156-181.

Özdemir, S., ERSÖZ, H., & SARIOĞLU, H. (2007). Küçük girişimciliğin artan önemi ve KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53), 173-230.

Özkan, D. (2019). 2008 Kkrizi Sonrası KOBİ'lerin İstihdam Üzerindeki Etkileri (Master's thesis, Namık Kemal Üniversitesi).

Öztürk, H. (2004). *Siyasi istikrarsızlık ve ekonomi üzerindeki etkileri: Türkiye uygulaması* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler)

Öztürk, S., & Özyakışır, D. (2005). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, *94*(8), 2-18.

Özveri, M. (2015). Kriz ve Krizin Bedelini Ödeyen İşçiler. *Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi (Msg)*, *9*(31).

Parasız, M. İ. (2002). Enflasyon kriz ve ayarlamalar: dünyada ve Türkiye'de kalkınma makro ekonomisi sorunları. Ezgi Kitabevi.

Pereyra, S., Pérez, G. J., & Schuster, F. L. (2015). Trends of social protest in Argentina: 1989–2007. In *Handbook of social movements across Latin America* (pp. 335-360). Springer, Dordrecht.

Piven, Frances Fox ve Richard A. Cloward, Poor People"s Movements, Why They Succeed, How They Fail, Pantheon Books, New York, 1977, s.8-9.

Rosenthal, G. "On Poverty and Inequality in Latin America", Journal of Interamerican Studies and World Affairs, Vol. 38, No. 2/3, Special Double, Summer-Autumn 1996, s. 19.

SAVUR, Ş. 27 MAYIS 1960 DARBESİ'NİN İZMİR'E YANSIMALARI VE SİYASİ PARTİLERİN İZMİR'DEKİ ÖRGÜTLENİŞİ. *Tarih ve Günce*, *2*(4), 39-58.

Suadiye, G. (2006). Sorunlu Kredilerin Yeniden Yapılandırılmasında İstanbul Yaklaşımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *3*(6), 1987-2011.

Şahin, H. Ç. (2010). Türkiye'de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 21-30.

Şahin, L., & Öztürk, M. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (54), 3-29.

Şahin, O., & Akboğa, S. (2019). Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Katılım. International Journal of Political Science and Urban Studies, 7(2), 405-427.

Şahin, B. (2014). Toplumsal Olayların Kamu Politikaları Üzerindeki Etkisi. *B. Kara*, 368-378.

Şenses, F. (2006). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, 4. *Baskı, İstanbul*.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşlari ve Türkiye Perspektifi. Türklük Bilimi Araştırmaları, (29), 387-401.

Tatlı, Y. (2015). *KOBİ'lerde Büyüme Stratejileri: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta KOBİ'ler Üzerinde Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı* (Doctoral dissertation, Doktora Tezi. Erzurum).

Tilly C., From Mobilization to Revolution, Addison-Wesley Publishing Company, USA, 1978, (From).

Tilly, C. (1986). European violence and collective action since 1700. *Social Research*, 159-184.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *4*(1), 56-80.

Tursun, Ö. G. M., & Cihangir, M. Kobi'lerin Devlet Destekleri ve Teşviklerinden Yararlanma Düzeyleri ve Yararlanmama Nedenleri, III.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 26-27-28 Ekim 2017, Kahramanmaraş

Ulusoy, R., & Akarsu, R. (2012). Türkiye'de KOBİ'lere yapılan destekler ve istihdam üzerindeki etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 105-126.

Ülgen, P. (2013). Geç Orta çağ Avrupa'sında Lonca Teşkilatı. History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnancık, 471-487.

Uygur, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 kasım ve 2001 Şubat Krizleri (No. 2001/1). Discussion Paper.

Wright, S. C., Taylor, D. M. ve Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. Journal of Personality and Social Psychology, 58(6), 994-1003.

Yılmaz, B. (2004). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin toplumda üstlendikleri roller bakımından analizi. *Dış Ticaret Dergisi*, *9*(30), 141-179.

Yeldan, E. (2002). İstikrar Kim İçin? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler. *Birikim, Kasım*, *2002,* 1-20.

Yörük, N. (2001). Son Ekonomik Krizin KOBİ'ler Üzerinde Etkisi ve Tokat İli Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *3*(2), 103-122.

Yılmaz, Y. Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi, S. 232, Ocak 2019

Zengin, H. S. Y. (2004). *Siyasi İktidar ve 'Toplumsal Hoşnutsuzluk': 2000'li Yıllarda Türkiye'de 'Sosyal Patlama'Söylemi* (Doctoral Dissertation, Kamu Yönetimi-Siyaset Bilimi Anabilim Dalı).

İnternet Kaynakları

AA, 02.03.2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-yilin-ilk-aylarinda-ekonomik-temelli-protestolar-artti/2161572 , (Erişim Tarihi : 05.04.2021).

AA, 14.06.2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanda-ekonomik-kriz-protestolari-suruyor/1876052 , (Erişim Tarihi :05.04.2021).

AA, Türkiye' de Esnaf Sayısı 2 Milyona Yaklaştı, 18.09.2020, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-esnaf-sayisi-2-milyona-yaklasti/1977533 , (Erişim Tarihi:05.04.2021).

BBC, Özdemir Ö., 25 Ocak 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46686118 , Erişim Tarihi (05.03.2021).

Big Para, 15.03.2001, http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/bize-uc-ay-sure-verin_ID361711/ ,Erişim Tarihi (05.02.2021).

Big Para, 15.03.2001, http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/ekonomi-haberleri/disk-kuculme-istemeyiz_id361643/ , Erişim Tarihi (05.02.2021).

Milliyet, Bu da Esnafın Kriz Mitingi", 18.03.2001, https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/bu-da-esnafin-kriz-mitingi-5287891 , Erişim Tarihi (05.03.2021).

Bobrov, Y. G., (1998), "A Balance Sheet of Capitalist Restoration in Russia", World Socialist Web Site, 02.05.1998, https://www.wsws.org/en/articles/1998/05/rus-m02.html, Erişim Tarihi (27.03.2021).

CNNTURK, https://www.cnnturk.com/turkiye/iste-turkiyede-bugune-kadar-kurulan-koalisyon-hukumetleri , Erişim Tarihi (27.01.2021).

Cumhuriyet Gazetesi, 2001, https://www.cumhuriyetarsivi.com/oku/?newsId=3207341&pageNo=1&home=%2Fmonitor%2Findex.xhtml , Erişim Tarihi (28.01.2021).

DPT, "Esnaf ve Sanatkârlara Götürülen Hizmetler Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yılık Kalkınma Planı, Yayın No: DPT:2653-ÖİK:658, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, Aralık 2001, (Özel İhtisas), ss. 22-23, http://ekutup.dpt.gov.tr/esnaf/oik658.pdf, (17.02.2020).

DBT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2018 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf , (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf

Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/55-gunluk-kdv-ucuzlugu-35665 ,Erişim Tarihi (05.02.2021).

Hürriyet, ''Hatay"da 10 bin Esnaf Yürüdü", 23.03.2001, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/hatayda-10-bin-esnaf-yurudu-39233522 , Erişim Tarihi (05.03.2021).

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, https://www.kosgeb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 12.01.2021).

Milliyet, 07.04.2001, https://www.milliyet.com.tr/gundem/esnaf-elden-gidiyor-5286300 , Erişim Tarihi (12.01.2021).

NTV, **http://arsiv.ntv.com.tr/new/66624.asp** (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

Resmî Gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5307.pdf , (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf , Erişim Tarihi: 10.01.2021).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/GirisimcilikKOB%C4%B0lerEsnaf_ve_SanatkarlarOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf , (Erişim Tarihi: 09.01.2021).

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 09.01.2021).

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Esnaf ve Sanatkâr Raporu Mevcut Durum Sorunlar Öneriler, Kasım 2008, Ankara https://doczz.net/doc/293276/esnaf-ve-sanatkar-raporu (Erişim Tarihi: 09.01.2021).

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, İllere Göre Esnaf, İşyeri, Nüfus ve Oda Bilgileri (31/12/2020), https://www.tesk.org.tr/resimler/sicil/4.pdf , (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye'nin KOBİ'leri Bülteni, 26.12.2020 https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=26166&lst=MansetListesi ,(Erişim Tarihi: 05.03.2021).

"Esnaftan Hükümete Tepki", Hürriyet, 04.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esnaftan-hukumete-tepki-39235599 ,(Erişim Tarihi: 05.03.2021).

Ankara Esnaf Savaşı, Hyetert, 04.04.2001, https://hyetert.org/2001/04/12/ankara-esnaf-savasi/ , ,(Erişim Tarihi: 05.03.2021).

"Esnaf Ayakta", **Zaman**, 28.03.2001.

"Bunalım Halkı Alanlara Döktü", **Cumhuriyet**, 30.03.2001.

"Esnaf Sokağa İndi", Hürriyet, 31.03.2001, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/esnaf-sokaga-indi-39235000 , Erişim Tarihi (05.03.2021).

"Esnaftan Ekonomik Krizi Protesto Yürüyüşü", **Hürriyet,** 30.03.2001**,**

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esnaftan-ekonomik-krizi-protesto-yuruyusu-39234758 , Erişim Tarihi (05.03.2021).

"Esnafın Tepkisi Dinmiyor", Zaman, 02.04.2001

"Esnaf: Siyasiler, Yalancılar Dışarı", Bianet, 04.04.2001,

https://m.bianet.org/bianet/print/1546-esnaf-siyasiler-yalancilar-disari , Erişim Tarihi (05.03.2021).

"Esnaf Sokakta", Hürriyet, 05.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/esnaf-sokakta-39235860 ,(Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Kamyon Esnafından Zam Protestosu", 04.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kamyon-esnafindan-zam-protestosu-39235642 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Sabır Taşı Çatladı", Hürriyet, 05.04.2001, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/sabir-tasi-catladi_ID364606/ , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Esnaf Durmuyor", **Hürriyet,** 06.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esnaf-durmuyor-39236014 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Polisten Biber Gazı", **Hürriyet** 07.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/polisten-biber-gazi-39236235 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"İstanbul Esnafı TEM"i Trafiğe Kapattı", **Hürriyet,** 06.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbul-esnafi-temi-trafige-kapatti-39235988 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Öfke Dinmiyor", **Hürriyet,** 07.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ofke-dinmiyor-39236210 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Esnaf Eylemleri Sürüyor", Hürriyet, 07.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esnaf-eylemleri-suruyor-39236189 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Suya Karşı Taş", **Hürriyet**, 08.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/suya-karsi-tas-39236379 , (Erişim Tarihi 05.03.2021).

"Gazi Mahallesi"nde Esnaf Yürüyüşü", **Hürriyet**, 08.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gazi-mahallesinde-esnaf-yuruyusu-39236358 , (Erişim Tarihi 06.03.2021).

"Esnaf İki Gün Süre Verdi", **Hürriyet**,09.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esnaf-iki-gun-sure-verdi-39236577 , (Erişim Tarihi 06.03.2021).

"Esnaf Eylemi Sevdi", **Milliyet**, 10.04.2001, https://www.milliyet.com.tr/gundem/esnaf-eylemi-sevdi-5286080 , (Erişim Tarihi 06.03.2021).

"El İnsaf!", **Milliyet,** 12.04.2001; https://www.milliyet.com.tr/gundem/el-insaf-5285944 ,(Erişim Tarihi 06.03.2021).

"Ankara Savaş Alanı"na Döndü", **Hürriyet**, 11.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankara-savas-alanina-dondu-39236905 ,(Erişim Tarihi 06.03.2021).

"Ankara Valiliğinden Yürüyüşlere Yasak", Hürriyet, 11.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankara-valiliginden-yuruslere-yasak-39236940 , (Erişim Tarihi 06.03.2021).

"Aksaray"da 10 Bin Kişi Yürüdü", **Hürriyet,** 14.04.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/aksarayda-10-bin-kisi-yurudu-39237541 , (Erişim Tarihi 06.03.2021).

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, 2021 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF , (Erişim Tarihi 06.03.2021).